

ZESZYTY
CYRYLO-
METODIAŃSKIE

.....
2/2013

UNIWERSYTET MARIII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
ZAKŁAD JĘZYKOZNAWSTWA SŁOWIAŃSKIEGO

Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie, nr 2/2013 r.

KOMITET REDAKCYJNY:

Petar Sotirov - przewodniczący
Mariola Mostowska
Piotr Złotkowski
Agata Mokrzycka
Małgorzata Marczak
Kamen Rikev - sekretarz

REDAKCJA NUMERU:

Kamen Rikev
Piotr Złotkowski
Lubow Frolak

PROJEKT OKŁADKI I SKŁAD KOMPUTEROWY:

Elitsa Rikeva

ADRES REDAKCJI ZESZYTÓW CYRYLO-METODIAŃSKICH:

Zakład Językoznawstwa Słowiańskiego IFS / Wydział Humanistyczny /
UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka)
20-031 Lublin
tel. 0048-81-537-26-52
E-mail: zeszytycm@gmail.com
www.umcs.lublin.pl/zjs

Wersja pierwotna czasopisma: elektroniczna

© PODLASKA FUNDACJA WSPIERANIA TALENTÓW, BIAŁA PODLASKA 2013

21-500 Biała Podlaska, ul. Piłsudskiego 24; tel./fax 83 342-69-66; E-mail: pfw@pftw.com.pl

ISBN: 978-83-923124-6-8

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Tomasz Tarasiuk MISJA ŚW. ŚW. CYRYLA I METODEDEGO I JEJ ODDZIAŁYWANIE NA WSPÓŁCZESNE TERENY POLSKI	6
Елена Каневска-Николова ЗА БЛИЗОСТТА НА РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ ДО КИРИЛО-МЕТОДИЕВИЯ ЕЗИК	9
Magdalena Baer PIERWSZE CHORWACKIE PRZEKŁADY ŁACIŃSKICH HYMNÓW DO MATKI BOŻEJ (ANALIZA JĘZYKOWA)	15
Иван Чобанов ЗА ДЕРИВАТИТЕ ОТ МЪЖКИТЕ СЛОЖНИ ЛИЧНИ ИМЕНА В ИЗТОЧНОСЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ	22
Marta Abuzarova ОСОБЛИВОСТИ ПРАВОПИСУ ПОЛЬСЬКИХ ПРИЗВИЩ ДРОГОБИЧАН НА МЕЖИ XVIII–XIX СТОЛІТЬ	29
Robert Wońkowski ETAPEY STANDARYZACJI JĘZYKA BOŚNIACKIEGO	34
Barbara Popiołek Z PROBLEMATYKI KALK JĘZYKOWYCH W TERMINOLOGII ANATOMICZNEJ (NA MATERIALE CHORWACKIM)	45
Олена Дакі СТАТУС РУМУНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В БОТАНІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК	54
Joanna Mleczko BUŁGARSKIE FRAZEOLIZMY EMOCJONALNE Z GŁÓWNYM KOMPONENTEM <i>SERCE</i>	63
Стойно Спасов ОБРАЗЪТ НА МЪЖА И ЖЕНАТА В ПОЛСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ПАРЕМИИ	72
Юлія Дяків МОДЕЛІ СВІТУ У ДРАМАТУРГІЇ БЕРНАРДА ШОУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ	85

Мария Жигалова ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОВИТАЛЬНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТИ В СУДЬБЕ И ТВОРЧЕСТВЕ Ю. И. КРАШЕВСКОГО	91
Вольга Кавальчук ВАЙНА ЯК ВЫПРАБАВАННЕ НА ЧАЛАВЕЧНАСЦЬ: ПАВОДЛЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ ПРОЗЫ (В. БЫКАЎ, А. АДАМОВІЧ, Т. НОВАК, Т. БАРОЎСКІ)	106
Kamen Rikev HENRYK SIENKIEWICZ IN BULGARIAN CULTURAL MEMORY	111
Ірина Капанайко ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ІВАНА ФРАНКА В ПЕРІОДИЦІ	117
Dorota Głuszak ОСВОЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ ИЗ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ВЕСТЯХ-КУРАНТАХ 1600–1639 ГГ.	122
Емилия Коцарова РАЗЛИКИ В АНГЛИЙСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ СЛОВОРЕД КАТО ПРИЧИНА ЗА НЯКОИ ГРЕШКИ, ДОПУСКАНИ ОТ БЪЛГАРСКИ СТУДЕНТИ, ИЗУЧАВАЩИ АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	129
PRACE STUDENCKIE / STUDENT WORKS	135
Iwona Kowalczyk-Domań СЛОВА-ПАРАЗИТЫ – СВОЙСТВЕННЫ ЛИ ОНИ ТОЛЬКО УСТНОЙ РЕЧИ?	136
Liljana Ivanova Tomova THE SUBSTANTIVE SYNTAGMA IN AN ATTRIBUTIVE FUNCTION AND IN LEXICOGRAPHY PRACTICE	141
Майя Суркова РАСКАЗЫ ОЛЕГА ЖДАНА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ БЕЛОРУССКИХ ЧИТАТЕЛЕЙ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА „СКАЗКА О БЕЛОРУССКОМ РУБЛЕ И БАБУШКЕ С ВНУЧКОЙ”)	149
Jakub Pięsta POZOSTAŁOŚCI Z PRZEDCHRZEŚCIJAŃSKICH WIERZEŃ SŁOWIAŃSKICH W DZISIEJSZEJ POLSKIEJ TRADYCJI LUDOWEJ	151

RECENZJE I PRZEGLĄDY / REVIEWS AND NOTICES	156
Petar Sotirov CENNY WKŁAD DO WSPÓŁCZESNEJ LEKSYKOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ (Янко Бъчваров. <i>Кратък чешко-български речник на не книжовната лексика</i>)	157
Kamen Rikev JOSEPH CONRAD IN BULGARIAN WATERS (Маргрета Григорова. <i>Джоузеф Конрад Коженъовски. Творецът като мореплавател</i>)	159
Людмила Миндова ПАМЕТТА НА ОБРАЗА (Гергана Дончева. <i>Образът на Балканите в балкански и западни филми: Стратегии за представяне</i>)	161
Камен Риков МОДЕРНА ПОЛСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ НА БЪЛГАРСКОТО (<i>Leksykon tradycji bułgarskiej</i>)	165
Radostina Petrova STUDIA DEDYKOWANE PROFESOROWI PANAYOTOVI KARAGYOZOVI (Славяните. <i>Общество, религия, култура. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на професор д-р Панайот Карагъзов</i>)	168
Mariola Mostowska DIALEKTOLOGICZNA KONFERENCJA NAUKOWA W NISZU (SERBIA) Z UDZIAŁEM LUBELSKICH NAUKOWCÓW	170
STRESZCZENIA / ABSTRACTS	176
NOTY O AUTORACH / NOTES ON THE AUTHORS	188

MISJA ŚW. ŚW. CYRYLA I METODEDEGO I JEJ ODDZIAŁYWANIE NA WSPÓŁCZESNE TERENY POLSKI

TOMASZ TARASIUK

Instytut Sztuki PAN w Warszawie

Byli młodymi ludźmi, stali u progu obiecującej kariery w szeregach bizantyjskiego duchowieństwa i administracji, gdy zrodził się projekt misji do słowiańskich pogan. Rozwój tej misji nie byłby zapewne możliwy, gdyby nie gotowość Cyryla i Metodego do podjęcia określonych decyzji, nie mniejsze jednak znaczenie wypada przypisać miejscom, w których przebywali, i ludziom, których spotykali na słowiańskiej ziemi. Jeśli prześledzimy ich drogi, to odnajdziemy tam większość najważniejszych ośrodków życia duchowego ówczesnych ziem Słowiańskich. *Żywot świętego Metodego*, kroniki Galla Anonima, Thietmara i Wincentego Kadłubka, oraz szereg innych źródeł, mogą stać się pouczającym przewodnikiem dla pielgrzymujących w czasie – do obecnych ziem polskich przełomu IX i X stulecia. Spróbujmy zatem naszkicować duchową mapę Polski, jaką znali żyjący za czasów Cyryla i Metodego.

Historycy od dawna zastanawiają się, jakie były przyczyny postanowienia Mieszka I o przyjęciu chrztu. O tym wydarzeniu niestety możemy się dowiadywać jedynie ze skąpych przekazów *Kroniki* Galla Anonima i *Kroniki* Thietmara. Była, jest i pewnie jeszcze bardzo często będzie stawiana hipoteza, iż Mieszko był ochrzczony przed zaślubinami z Dąbrową, tylko że w innym obrzędku. Ta hipoteza jest argumentowana poprzez zapisaną u Galla Anonima informację, iż Mieszko podczas, pogańskich wg jego, postrzyżyn przejrzał. Same postrzyżyny są nieodłączną częścią obrzędu chrztu w tradycji bizantyjskiej, również w tej samej tradycji chrzest jest nazywany „phoismos”, czyli przejrzenie (Mironowicz 2006: 32). Potwierdzeniem tej hipotezy jest brak w *Kronikach* jakichkolwiek informacji mówiących o chrzcie Mieszka I. Co jest bardzo dziwne, gdyż było to wydarzenie ogromnej rangi, szczególnie, że Mieszko I był władcą kraju z którym liczył się cesarz. *Nie wiemy* – mówi Jerzy Dowiat – *gdzie odbyła się ceremonia chrztu księcia. Nadzwyczaj oszczędne wzmianki źródłowe nie mówią nawet, czy stało się to w kraju, czy zagranicą* (Dowiat 1958: 77). U Antoniego Mironowicza możemy przeczytać: *Pierwsze wersy Roczników Krasińskich informują, że Myeschko per Cirulum et Methodium baptizatur et per Adalbertum confirmatur (Mieszko był ochrzczony przez Cyryla i Metodego, a przez Wojciecha bierzmowany). Zapis o ochrzczeniu Mieszka I przez Cyryla i Metodego i bierzmowaniu przez Wojciecha tylko na pozór ma charakter nielogiczny. Źródło to należy interpretować jako podanie dwóch różnych tradycji religijnych. Według takiej interpretacji Mieszko I został ochrzczony w obrzędku metodiańskim, a bierzmowany w lacińskim przez biskupa Wojciecha* (Mironowicz 2006: 32). Ten fakt potwierdza również kronikarz ruski Nestor (zm. po 1113 r.), który pisał, że obrządek Cyryla i Metodego był przeznaczony również dla Polaków. *Opowieść o piśmie ruskim*,

której czas powstania nie jest znany, oskarżyła św. Wojciecha, zbiegłego do Polski biskupa Pragi obrządku łacińskiego, o wytępienie obrządku słowiańskiego w Polsce (Krasuski www). Potwierdzają te przypuszczenia badania archeologiczne wokół katedry poznańskiej, gdzie odnaleziono trzy misy chrzcielne, mur oddzielający nawę od prezbiterium na wzór wschodniego ikonostasu oraz dwa aneksy przy absydzie na wzór bizantyjskiego „prothesis” i pomieszczenie zwane „diakonikon”, świadczą o wschodnim charakterze najstarszego kultowego ośrodka na terenie Poznania (Mironowicz 2006: 32).

W naszej historiografii istnieje przekonanie, jakoby monety odzwierciedlały, w pewnym stopniu, stan rozwoju państwowości. Warto zauważyć, że *połowa spośród 20 zachowanych egzemplarzy monet bitych przez Bolesława Chrobrego nosi napisy cyryliczne. Jako jedyne we wczesnośredniowiecznej Polsce przekazały one niezniekształcony zapis jego imienia.* (Krasuski www).

Przyczyny przyjęcia chrztu i chrystianizacji były złożone: zewnętrzne i wewnętrzne. Sąsiedztwo ziem polskich z Czechami i Rusią musiało wpłynąć na ich strukturę wyznaniową. Wykopiska archeologiczne dostarczają nam informacji, iż świadectwa kultu słowiańskiego znajdujemy w Ostrowie Lednickim, Krakowie, Wiślicy, Przemyślu i wielu innych miastach (Mironowicz 2006: 31). Warto zwrócić uwagę na tzw. „Czarę wrocławską”, odkrytą 3 maja 1909 r. we wrocławskim kościele oo. reformatów. Naczynie jest prawdopodobnie wykonane ze złoczonego srebra metodą odkuwania od wewnątrz, rytowania i pokrywania rytów specjalną pastą. Istnieje prawdopodobieństwo, że pochodzi ze wschodniej Anatolii, Kaukazu lub zachodniego Iranu (Persji). Obecnie znajduje się ona w Galerii Rzemiosła Artystycznego Muzeum Narodowego w Krakowie (Ryniec www). Takie naczynia liturgiczne nie były wykonywane przez Kościół łaciński.

Prawdopodobnie pierwszym biskupem krakowskim był osiadły około 970 roku władca podległy jurysdykcji patriarchy bułgarskiego, również kult św. Michała, pod którego wezwaniem znajdowała się pierwsza krakowska katedra, był szczególnie popularny w Bizancjum i Bułgarii (Mironowicz 2006: 31). W Polsce, podobnie jak na początku X wieku w Państwie Morawskim, zwyciężyła zachodnia opcja chrześcijaństwa. Historycy analizują nawet możliwość istnienia na terenach Polski dwóch metropolii – łacińskiej w Gnieźnie i słowiańskiej prawdopodobnie w Krakowie. Temu mało znanemu faktowi S. Kętrzyński poświęcił specjalne studium, a wywody Kętrzyńskiego uznał za trafne F. Dvornik. Potwierdzenia możemy doszukiwać się w *Kronice* Galla Anonima i w *Kronice* Wincentego Kadłubka, oraz pośrednio w *Roczniku kapituły krakowskiej* (Mironowicz 2006: 34). A niemożliwym jest fakt by istniały dwie metropolie jednego obrządku.

Możliwe, iż zainteresowanie Krakowa Bułgarią było spowodowane przebywaniem tam polskich uczniów Metodego, wiadomo że przebywający w Bułgarii Gorazd wspierał działalność słowiańskich misjonarzy na ziemiach polskich (Łowmiański 1964: 166–171). Potwierdza to odkrycie, którego w czasach okupacji dokonał Jerzy Zathey. Odnalazł on fragmenty Kalendarza Wiślickiego, w którym doszukał się daty 17-go lipca, kiedy świętowano pamięć św. Gorazda, tak jak w Kościele bułgarskim. Tekst pochodzi z XIV wieku i autor wyciąga wniosek, że jest to pozostałość po obrządku słowiańskim z X w. (Klinger 1998: 27). *Oprócz kultu św. Gorazda (...) istniał w Krakowie kult św. Demetriosa, patrona Sołunia – miasta, w którym urodził się św. Metody* (Klinger 1998: 28).

Dyskutując o tym, czy w Polsce występowały oba obrządki, czy tylko jeden, historycy podzielili się na dwa obozy. Jedni stanowczo twierdzą, że obrządku słowiańskiego, będącego wynikiem misji Cyryla i Metodego na Morawach, w Polsce nigdy nie było i że początki chrześcijaństwa w naszym kraju wiążą się wyłącznie z obrządkiem łacińskim, przybyłym za pośrednictwem misji niemieckiej, w drugiej połowie X. Inni opowiadają się zdecydowanie za pierwszeństwem obrządku słowiańskiego na ziemiach polskich przybyłego od południowego wschodu, przez Morawy, dokąd z Bizancjum w roku 863 na wezwanie księcia Roścysława przybyli dwaj pochodzący z Salonik bracia: Konstanty i Metody, którzy nauczali w rodzimym języku słowiańskim i wprowadzili chrześcijaństwo w obrządku słowiańskim. Jednoznacznej diagnozy wciąż jeszcze nie można postawić. W celu szerszego spojrzenia na zagadnienie warto wziąć pod uwagę możliwość, że chrześcijaństwo na ziemiach polskich ma znacznie bogatszą tradycję aniżeli jeden nurt łaciński. Przywołane w tym tekście opinie badaczy i wyniki prac archeologicznych, nie pozwalają pominąć istnienia tradycji związanych z obrządkiem metodiańskim. Ma on za zadanie przybliżenie informacji, które są mniej znane i trudniej jest do nich dotrzeć. Uświadomienie sobie tradycji i historii religii ma fundamentalne znaczenie w poznawaniu dziejów Polski.

To opracowanie należy rozpatrywać jedynie jako swego rodzaju wstęp do dalszych badań nad wspomnianym wcześniej tematem. Badań czynionych nie w imię humanistycznego ekumenizmu, a w celu poznania własnej historii, i wspólnych korzeni wszystkich, którzy zamieszkiwali i zamieszkują tereny Polski.

BIBLIOGRAFIA

Dowiat 1958: Dowiat, J., *Chrzest Polski*, Warszawa 1958.

Klinger 1998: Klinger, J., *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego*, Białystok 1998.

Mironowicz 2006: Mironowicz, A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.

Łowmiański 1964: Łowmiański, H., *Początki Polski*, t. II, Warszawa 1964.

Krasuski www: Krasuski, J., *Skąd się wzięli Lechici?*, <http://koliber.net/i/index.php> (dostęp: 09.03.2012).

Ryniec www: Ryniec, K., *Chrzest Polski dwa wieki wcześniej?*, w: *Czwarty wymiar*, <http://media.wp.pl/kat,1022945,wid,12018586,wiadomosc.html> (dostęp: 04.04.2012).

ЗА БЛИЗОСТТА НА РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ ДО КИРИЛО-МЕТОДИЕВИЯ ЕЗИК

ЕЛЕНА КАНЕВСКА-НИКОЛОВА

Пловдивски университет “Паусий Хилендарски”,
Филиал – Смолян

Като ценен източник за всички дялове на българската езикова история, за типологията на славянските езици и за славянската филология изобщо, родопските говори още от началото на миналия век започват да привличат вниманието на български и чужди езиковеди. Многократно е изтъквана близостта на *родопските говори* с Кирило-Методиевия език¹. Тази безспорна близост и приемственост от старобългарския език се обяснява с географското им положение² и с тяхната консервативност и относителна затвореност. Като цяло, в сравнение с всички други български говори те се оказват най-консервативните и най-архаични от тях, с най-много съхранени старинни особености на всички езикови равнища – в областта на фонетиката, граматиката и лексиката, пряко свързващи ги с езика на Кирил и Методий. И това, както подчертава Ст. Кабасанов, е „научна истина, изведена от огромно количество факти” (Кабасанов 1982а, 1982: 77).

Ще представя систематизирано само най-характерните им архаични черти, които ги правят най-близки до старобългарския език на Кирил и Методий.

1. В областта на фонетиката

Според хипотезата на И. Гълъбов, Кирило-Методиевият диалект е бил от типа на родопските с о-гласеж на еровете, което е намерило отражение в графиката на трите глаголически букви (очевидно двата ера в глаголицата са били създадени въз основа на глаголическата буква О поради общия им гласеж). Авторът на статията, озаглавена *Кирил и Методий са говорили на родопско наречие* (Гълъбов 1966), изтъква факта, че сред съвременните български говори само в родопските двата стари ера се изговарят като гласната *о*: *дòш, дòска, зòлва, льòсну, тьòвна* в м. книжовните *дъжд, дьска, зьлва, лесно, тъмна* (може би поради технически причини не е отбелязан широкият характер на тази гласна).

Родопското широко *о* (*ò*) на мястото не само на еровете, но и на старобългарските носови гласни свидетелствува за старинната фаза по пътя на промяната им в *ь* (*вòрвем, пòрстен, пòлан, сòлмен, цòнка, зòлва, льòсну, тьòвна*). Тази промяна според Ст. Кабасанов е станала чрез преминаване през *ан*, от което впоследствие носовият призвук отпада, а

¹ Вж. Милетич 1912b; Цонев 1915, 1937; Гълъбов 1950, 1962, 1966; Кабасанов 1963b, 1982, 1993 и др.; Клепикова 1963; Бояджиев 1987; вж. и Каневска-Николова 1996.

² В. Ягич определя родината на Кирило-Методиевия език южно от Средните Родопи (Ахъ-Челеби) – вж. Ягич 1913: 261.

широкото *a* се редуцира в *ъ* (Кабасанов 1982b: 77). Старият изговор на голямата носовка като *он*, а на малката носовка като *ен* се пази единствено в изследвания от родопския езиковед говор на с. Тихомир, Кърджалийско – в глаголните форми за мин. несв. време, които напълно съответстват на старобългарските: **бѣахон, ђдеон, ѓмеон, ѓчешен, игръшен** (*бяха, ходеха, имаха, учеха, играеха*).

Наред с широкото *o* (*ô*), широкото *e* (*ê*) е другата характерна гласна в родопската фонетика, чийто изговор е признат за старинен. В централните родопски говори старобългарският звук, отбелязван с ятовата гласна, се изговаря като широко *e* без оглед на позицията му в думата, както и йотуваното *a* (*я*) и *a* след *ж, ч, ш*, които пазят изконната си мекост: **голѣми, мл'ѣко, чил'ѣк, жѣба, чѣша**. За разлика от широкото *o*, което се схваща като контрастна диалектна особеност и лесно се отстранява от речта на диалектните носители при превключване на книжовен език, широкото *e* е неотменна фонетична особеност в речта на средното и възрастното поколение и е основен маркер в нормативната система на смолянския говор (вж. Каневска-Николова 1998).

Наличие на старобългарската гласна *ы* след твърда съгласна в ударена и неударена позиция е регистрирано в говора на с. Тихомир, Кърджалийско, и в говорите на съседните села около границата с Гърция – в думи като **тыква, рыба, рыза** и др. (Тилков 1962: 311–314; Кабасанов 1963a: 24–28), след като Л. Милетич съобщава за остатъци от произношение на *ы* в павликянското родопско наречие (Милетич 1912a: 13–16). По тази архаична особеност тихомирският говор се доближава до говорите в Солунско³ и Неврокопско⁴, както и до някои банатски говори⁵.

Изговорът на неудареното *o* като *a* – явление, известно като акане или акавизъм, е особено характерна уникална фонетична особеност, която се среща в повечето българомохамедански родопски говори: **атѹде, апѹна, калѹно, галѹмо, катрѹ, магѹла**. Това родопско фонетично явление отразява много стара славянска черта, засвидетелствана в гръцки думи топоними: **гарѹца, магѹляне** и др., и има паралел в източнославянските езици.

Друга типична фонетична особеност, която сближава родопските говори с Кирило-Методиевия език, е мекостта на съгласните. За разлика от книжовния език, в който старите шушкови съгласни са затвърдели, в родопските говори се пази изконната им мекост, запазена е също така краесловната мекост в думи като **конь, соль, день, учѹтель** и др. Освен това се омекчават съгласните пред предните гласни *e* и *и*, както и съгласните пред сричка, съдържаща тези гласни: **дечѹн'ки, лѹл'ки** и др. В ширококоляшкия говор смекчаването е толкова силно, че води до промяна в характера на съгласната – *д* преминава в *з*, а *т* – в *к*: **вѹгел** вм. *видел*, **кѹке** вм. *коте*.

2. В областта на граматиката

Две характерни граматични особености пряко отвеждат към Кирило-Методиевите преводи и обединяват всички наши и чужди езиковеди в мнението, че родопските говори

³ За рефлексите на *ы* в говорите на солунските села Зарово и Висока вж. Иванов 1922: 93–94.

⁴ За следите от стб. *ы* в говора на с. Калапот, Зъхненско, вж. Мирчев 1933: 55–59.

⁵ За наличие на стб. гласна *ы* в бешеновския говор вж. Стойков 1967: 101–102.

са най-архаичните от всички български говори. Това са запазените, макар и в разколебана употреба, падежни форми при имената и тристепенната система при членуването на имената и при показателните местоимения и местоименните наречия.

Докато преди няколко десетилетия падежните форми при имената са били живи и функционални, употребявали са се “не само при съществителните и местоименията, но и при прилагателните” (Кабасанов 1956: 36), днес те са силно разколебани и ограничени, и то само в речта на възрастното поколение. Разпадът на падежната система в родопските говори следва общата развойна тенденция в българските говори към аналитизъм. Все пак още могат да се чуят в жива употреба родително-винителни форми като: **у татка, с дѣда Тѣдура, на чѣча ти Дѣня, от кѣга (от кого)**; дателни форми като: **Пѣтюму, Стѣйкуму, нѣму, всѣкему, врѣтем, Дѣни, Цветѣни, кѣки, нѣхи, нам, вам**. При прилагателните имена все още в речта на възрастното поколение се пазят формите за родителен и дателен падеж с притежателно значение, но само при собствените фамилни имена в единствено число: **на Лѣя Пѣвлюскѣяк, Нѣсуву Хѣрускѣяму, Тѣшувана Парѣскускѣяму градѣна**. Жива е все още и предложната употреба на собствени фамилни имена в множествено число с падежно окончание **-ах**, получено от **-ѣх** след затвърдялата съгласна **ц**: **пут Пѣвлювцах, у Радѣчовцах**. В жива употреба, дори и при по-младите, са лексикализираните падежни форми за местен падеж: **фсѣн’е, фсрадѣ, пѣдзим’е**.

За разлика от падежната система, която е силно разколебана и бележи тенденция към по-нататъшен разпад, тройното членуване на имената и тристепенната система при показателните местоимения и наречия са живи и устойчиви особености на днешните родопски говори: **сѣнѣран, кѣрстѣс, дѣктѣран, ѣфтѣмѣбѣл’ѣн, женѣна, кѣсабѣна, млѣдѣсе, нѣшенѣ; ѣйсвѣ, ѣйнвѣ, ѣйсакѣф, ѣйнакѣф, ѣйсѣй, ѣйнѣй** и др.

Докато в историческия развой на българския език повечето говори изгубват специфичната успоредна употреба на трите члена с елементи **-с**, **-т** и **-н**, в централните родопски говори тази „класическа и екзотична“ особеност не само се пази, но тя и до днес е жизнена и устойчива. Анализирайки употребата на тройния член в Шестоднева на Йоан Екзарх, Ив. Гълъбов изтъква голямата близост до състоянието на члена в родопските говори, което насочва към извода за старинността на тази употреба – „в родопските говори, които и със своя троен член стоят най-близо до говорите, легнали в основата на старобългарските преводи, членовете и до ден днешен пазят своята деиктивност“ (Гълъбов 1962: 83). Родопското тройно членуване е съхранило онази старинна фаза от развой на това езиково явление, при която членните форми пазят своята показателна сила – възможността да посочват и подчертават думата, към която се отнасят. Още Л. Милетич, изтъквайки приемствеността от Кирило-Методиевия език, отбелязва, че „старобългарският троен член – съ, тѣ, онѣ, продължава да съществува и досега в родопските говори, с изключение на говорите в Чепинско, Батак и Павликянското наречие“ (Милетич 1933: 3). На устойчивостта на това „забележително езиково явление, заслужаващо по-задълбочено и всестранно проучване“, обръща внимание и А. Саламбашев, като посочва, че тройният член се употребява дори от образовани местни хора със сравнително висока езикова и обща култура и е еднакво застъпен в говорите на родопчаните мюсюлмани и християни (Саламбашев 1963). При проучването на съвременното състояние на момчиловския говор (Каневска-Николова 2001) се установи, че тристепенната система при членуването на

имената и при показателните местоимения и наречия пази позициите си дори в речта на младото поколение. Цялостен модел на тройното членуване е представен в книгата *Тройното членуване в родопските говори* (Каневска-Николова 2006).

Устойчивостта на тези морфологични особености е свързана, от една страна, с широкия ареал на употребата им в родопските говори и функционирането им в система, а от друга страна – с дистинктивната им функция (разграничаването на предметите по признака близост/отдалеченост) и развитите допълнителни значения. Богатата функционална натовареност на тройния член – определителност, показателност, оценъчност – допринася за съхраняването и живата употреба на тази характерна за родопските говори морфологична особеност в речта на всички възрастови и социални групи както в немаркирана, така и в маркирана с признака ‘непознатост на общуването’ ситуация.

Характерна синтактична словоредна особеност на родопските говори е еналаксата на проклитиките при пълнозначен глагол – смяна на местата на отрицателната частица *не* и спомагателния глагол *съм*, както и кратките винителни и дателни местоименни форми: *йѐ сам нѐ хѐдила; тѐ е нѐ ѐца хѐбаво; тѐ ма ни вѐд’ва; тѐ ми ни дѐва*.

3. В областта на лексиката

Първият наш историк на българския език проф. Б. Цонев още в началото на миналия век в студията си *Кои новобългарски говори стоят най-близо до старобългарски в лексикално отношение* изтъква старинността на рупско-родопските говори, а по-късно в своята история на българския език пише: “Родопското наречие се отличава от другите български наречия и по своя речник, та би трябвало за пълна характеристика да се обърне внимание и на това негово предимство. Истина, сичките наши говори крият по нещо от старото словно богатство, сичките наши говори са и прибавили по нещо към него, ала, струва ми се, Родопите ще заемат пак първо място по своите хубави старински и характерни думи” (Цонев 1937: 294). А проф. Т. Бояджиев определя родопските говори като истински “диалектен оазис”, тъй като в тях са съхранени много старинни думи, известни от класическите старобългарски паметници и от по-късни черковнославянски книги.

Доста старинни думи като *дѐмня* ‘малко прозорче в комина над огнището’, *ѐзпослеть* ‘отзад’, *лѐмем* ‘отчупвам късче хляб или пита, раздавани за здраве’, *пѐсан* ‘мръсен, изцапан’, *пригѐшта* ‘шепа’, *ѐвес* ‘отвесно, стръмно място’, *хѐльма* ‘ниски храсти’ и др. се пазят само в родопските говори, като някои от тях (*ажѐт* ‘който’, *кѐдам* ‘слагам’, *ланѐта* ‘буза, страна’) се откриват само в речника на българите мюсюлмани и свързват говора с най-старинните пластове от развитието на българския език. Многобройни са архаичните думи, които не съществуват в книжовния ни език, а имат съответствия в славянските езици, най-вече в руския, или в други български говори: *будѐн* ‘някой’, *влѐздан* ‘общителен’, *дрѐн* ‘чим’, *жѐрда* ‘тънка дълга греда’, *крѐп* ‘къс’, *крѐхаль* ‘бучка, малка частица’, *спѐна* ‘въже за спъване на добитък’, *стрѐга* ‘врата на плет или кошара’, *сѐна(м)* ‘премествам, хлъзгам’, *хѐгя* ‘съвсем, толкоз повече’, *шѐто* ‘празно’ и др.

Редица думи в родопските говори се употребяват с по-архаичния си звуков облик: *вѐгаль* ‘въглен’, *вѐсаница* ‘гъсеница’, *вѐхам* ‘дишам, въздишам’, *зѐлуга* ‘залък’, *ѐштам* ‘искам’, *кѐдель* ‘къделя’, *мѐлзга* ‘мъзга’, *смѐква* ‘смокиня’ и др. Особено внимание

заслужават две хубави старинни родопски думи – **бременѝк** и **дрѝн** – в книжовния език за означаване на същите понятия се използват турските думи *чувал* и *чим*.

Родопският глагол **умѝрзнувам** и съществителното **спѝна** разколебават установеното до неотдавна схващане за западнославянския характер на някои архаични езикови явления. А глаголните форми **стѝчем** и **плѝхтем** разкриват произхода на книжовните думи *стока* и *плах*.

И така, родопските говори със своята уникалност и архаичност са неизчерпаем извор на ценни данни за историята на българския език и за славянското езикознание.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бояджиев 1987:** Бояджиев, Т. Родопските говори и тяхното значение за историята на българския език и славянската филология. В: *Родопи*, кн. 1, 1987, с. 1.
- Гълъбов 1950:** Гълъбов, Ив. За члена в български език. В: *Известия на народния музей*, Бургас, т. 1, 1950, с. 175–217.
- Гълъбов 1962:** Гълъбов, Ив. *Проблемът за члена в български и румънски език*. София, 1962.
- Гълъбов 1966:** Гълъбов, Ив. Кирил и Методий са говорили на родопско наречие. В: *Родопи*, г. I, кн. 5, 1966, с. 22.
- Иванов 1922:** Ivanov, J. Un parler bulgare archaïque, *Revue des études slaves II*, 1922, 93–94.
- Кабасанов 1956:** Кабасанов, Ст. Говорът на с. Момчиловци, Смолянско. В: *Известия на ИБЕ, БАН*, кн. IV, 1956, с. 5–101.
- Кабасанов 1963а:** Кабасанов, Ст. *Един старинен български говор. Тихомирският говор*. София, 1963.
- Кабасанов 1963б:** Кабасанов, Ст. Езикът на Кирил и Методий в един наш народен говор, *Земеделско знаме*, № 120, 23 май 1963.
- Кабасанов 1982а:** Кабасанов, Ст. Езикът на Кирил и Методий в родопските говори, *Родопски устрем*, Смолян, бр. 3 (317), 5–9 януари 1982.
- Кабасанов 1982б:** Кабасанов, Ст. Езикът на Кирила и Методия в родопските говори, *Език и литература*, № 3, 1982, с. 76–82.
- Кабасанов 1993:** Кабасанов, Ст. Към корените на българския език и българската народност. В: *Родопи*, № 8, 1993, с. 5–6.
- Каневска-Николова 1996:** Каневска-Николова, Е. Към въпроса за лексикалната близост на родопските говори със старобългарския език, *Български език*, кн. 5, 1996, с. 59–64.
- Каневска-Николова 1998:** Каневска-Николова, Е. *Смолянският градски език*. София, 1998.
- Каневска-Николова 2001:** Каневска-Николова, Е. *Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно*. София, 2001.
- Каневска-Николова 2006:** Каневска-Николова, Е. *Тройното членуване в родопските говори*. Пловдив, 2006.

- Клепикова 1963:** Клепикова, Г. К истории некоторых именных и глагольных форм в болгарском языке. В: *Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР*, т. 38, Москва, 1963.
- Милетич 1912а:** Милетич, Л. Павликянското наречие, *СБНУ*, кн. XXVI. София, 1912.
- Милетич 1912b:** Miletic, Lj. *Die Rhodopemundarten der bulg. Sprache*. Wien, 1912.
- Милетич 1933:** Милетич, Л. Към историята на тройния член в българския език, *Български преглед*, кн. 1, 1933, с. 1–16.
- Мирчев 1933:** Мирчев, К. Следи от стб. *ы* в говора на с. Калапот, Зъхненско. В: *Сборник в чест на проф. Л. Милетич за седемдесетгодишнината му (1863–1933)*, София, 1933.
- Саламбашев 1963:** Саламбашев, А. Езикът – най-същественният белег на народността, *Родопски устрем*, бр. 18 (340), 6 март 1963.
- Стойков 1967:** Стойков, Ст. Банатският говор. В: *Трудове по българска диалектология*, кн. 3, София, 1967.
- Тилков 1962:** Тилков, Д. Гласна *ы* в говора на с. Тихомир, Кърджалийско. В: *Известия на Института за български език*, кн. VIII, 1962, с. 237–240.
- Цонев 1915:** Цонев, Б. Кои новобългарски говори стоят най-близо до старобългарски в лексикално отношение, *Списание на БАН*, XI, 1915, с. 1–32.
- Цонев 1937:** Цонев, Б. *История на българският език*, т. III, София, 1937.
- Ягич 1913:** Jagić, V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913.

PIERWSZE CHORWACKIE PRZEKŁADY ŁACIŃSKICH HYMNÓW DO MATKI BOŻEJ (ANALIZA JĘZYKOWA)

MAGDALENA BAER

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Ponad tysiącletnia historia chrześcijaństwa w Chorwacji zaowocowała bogactwem dzieł o charakterze religijnym. Przykładami takich utworów są przekłady na język chorwacki łacińskich hymnów kościelnych poświęconych Matce Bożej. Już od wielu wieków chorwaccy twórcy oddawali hołd Maryi tworząc najpierw łacińskie teksty, a w późniejszym okresie także teksty autorskie w języku ojczystym. Ogromny wpływ na chorwacką poezję maryjną miały przekłady hymnów z języka łacińskiego na chorwacki. Hymny były jednym z wielu elementów kultu maryjnego w Chorwacji, który posiada ponad siedmiowiekową tradycję. Świadczą o nim nie tylko utwory poświęcone Bogurodzicy powstałe na przestrzeni wieków, ale również liczba miejsc kultu maryjnego na obszarze Chorwacji, liczne pielgrzymki do sanktuariów oraz zwyczaj uroczystych obchodów świąt ku czci Maryi (Patafta: www). Chorwaci, często mimo wielu przeciwności politycznych i historycznych, czcili Matkę Bożą, a jej kult osiągnął apogeum w czasach trudnych dla narodu – począwszy od XV wieku, kiedy to rozpoczęły się najazdy tureckie (Perčić 1988: 2). Potwierdzeniem może być liczba powstałych w tym okresie sanktuariów maryjnych w całej Chorwacji, gdyż swój początek w tym wieku wzięło aż 35 istniejących do dzisiaj miejsc kultu Matki Bożej (Perčić 1988: 7).

Pierwszy raz Matka Boża została wspomniana w tekście pisanym na ziemiach chorwackich już w IX wieku, gdyż na rok 888 datuje się napis wyryty w kamieniu z miejscowości Muć: *Tempore ducis Branimiri annorum Christi sacra de Virgine carnem ut sumpsit sunt DCCCLXXX et VIII Vlque indicione* (Mihojević 1994: 9) – „W czasach księcia Branimira, a od ucieleśnienia Chrystusowego ze świętej Dziewicy w roku 888, szósta indykcja”. W następnych wiekach wielokrotnie Matka Boża była wspominana w epitafiach nagrobnych osobistości kościelnych i świeckich na obszarze całej dzisiejszej Dalmacji. Napisy były sporządzone po łacinie w formie prozatorskiej. Pod koniec XI wieku na grobie arcybiskupa Diecezji Spicko-Stońskiej Lovro, pojawiła się poetycka wzmianka dotycząca Maryi jako Matki Chrystusa Króla (Mihojević 1994: 10).

Data powstania epitafium jest datą potwierdzoną. Istnieją jednak pewne przesłanki, że nie jest to pierwsze powstałe na terenie Chorwacji poetyckie wspomnienie Matki Bożej, ponieważ w Bibliotece Uniwersyteckiej w Budapeszcie znajduje się rękopis z klasztoru benedyktynek zadarskich, który przypuszczalnie powstał już w latach 70-tych XI wieku. *Brevijar*, gdyż taki nosi tytuł wspomniany rękopis, zawiera 4 pieśni dotyczące Matki Bożej. W jednej z nich autor najprawdopodobniej wzorował się na hymnie *Ave maris stella*:

*Munus castitatis
et eterne pacis,
omne opus bonum
posce atque donum;*

We współczesnym przekładzie chorwackim:

*Zalog čistoće i vječnoga mira,
svako dobro na dar nam isprosi* (Mihojević 1994: 12).

W tekstach wielu łacińskich pieśni w okresie średniowiecza można napotkać odwołania do łacińskiej twórczości hymnicznej, gdyż hymny odgrywały ogromną rolę w modlitwach klasztornych i prośbach wiernych świeckich.

Równoległe z tekstami łacińskimi powstawały utwory głągolicckie, gdyż Maryję czcili zarówno kler łaciński w miastach, jak i wiejskie wspólnoty głągolicckie (Perčić 1988: 3). W mszałach głągolicckich również znajdują się modlitwy i pieśni wielbiące Matkę Bożą, więc właśnie je można uznać za pierwsze teksty maryjne w języku chorwackim. Najbardziej znanym i prawdopodobnie sporządzonym głągoliccką jest tekst *Modlitwy z Szybenika*, który powstał w połowie XIV wieku. Nie ma zgodności wśród badaczy, co do daty powstania tego utworu, ani co do jego autorstwa. Wiadomo natomiast, że tekst został przetranskrybowany łacinką prawdopodobnie z głągolicckiego oryginału i w takiej formie jest dzisiaj znany (Mihojević 1994: 55). Modlitwa jest utworem pochwalnym ku czci Maryi.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie niektórych chorwackich przekładów łacińskich hymnów kościelnych, które powstały jako jedne z pierwszych takich dzieł w Chorwacji. Utwory omawiane w artykule pochodzą z XVI i XVII wieku. Nie uwzględniono tekstów z lat wcześniejszych, gdyż z II połowy XV wieku pochodzi kilka pieśni maryjnych, które zachowały się w mszałach głągolicckich (Perčić 1988: 25), nie są to jednak przekłady hymnów łacińskich. W artykule nie zostały również omówione istniejące wcześniejsze XV wieczne przekłady hymnów dokonane przez Marko Marulicia⁶, ponieważ nie są one zawarte w antologii Josipa Mihojevića *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu*, a to ona stanowi źródło tekstów do analizy. Hymny *Ave maris stella* i *Quem terra, pontus, aethera* należą do bardzo popularnych utworów w chrześcijaństwie i dlatego zostały omówione w niniejszym opracowaniu. Z uwagi na ich powodzenie wśród tłumaczy zachowało się do dzisiaj kilka ich wersji przekładowych, często nieznanymi autorami. Analizie został poddany język utworów, zachowane (mimo licznych kopii i przedruków) oryginalne cechy fonetyczne i morfologiczne – budowa form fleksyjnych rzeczowników i czasowników. Nie została natomiast omówiona ortografia, gdyż teksty w zbiorze nie są opublikowane w formie, w jakiej pierwotnie zostały spisane. Obok zaprezentowanych tekstów zostaną przedstawione sylwetki autorów poszczególnych przekładów.

W chorwackiej twórczości religijnej hymny łacińskie odegrały ogromną rolę. Były źródłem przekładów, ale także parafraz i motywacji dla chorwackich autorów (Mihojević 1996: 306). Od XV

⁶ Wiadomo, że ten najwybitniejszy splicki poeta renesansu przekładał także hymny łacińskie, wśród jego tłumaczeń znaleźć można tekst *Ave maris stella*.

wieku pojawiało się coraz więcej utworów, które były przekładami często śpiewanych i uznawanych za ważne w liturgii Kościoła hymnów i takimi też są omawiane w artykule utwory. Hymn *Ave maris stella* jest hymnem brewiarzowym wyznaczonym na uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Utwór po raz pierwszy został zanotowany w Kodeksie Sangalleńskim z IX w. bez adnotacji kto jest jego autorem (www1). Niekiedy za twórców *Ave maris stella* uznaje się żyjącego na przełomie VI/VII wieku Wenancjusza Fortunata lub Pawła Diakona, który żył w VIII w. Tradycja często autorstwo hymnu przypisuje także żyjącym w późniejszym okresie autorom: św. Bernardowi z Clairvaux lub królowi Robertowi. W średniowieczu hymn *Ave maris stella* był bardzo popularny i stał się wzorem dla wielu autorów tworzących utwory o tematyce religijnej.

Hymn *Quem terra, pontus, aethera* jest hymnem brewiarzowym. W dzisiejszej Liturgii Godzin została przywrócona jego starożytna forma spisana przez Wenancjusza Fortunata w VI wieku. Po reformie brewiarzowej papieża Pawła VI hymn, w myśl klasycznej prozodii został przemianowany na *Quem terra, pontus, sidera*. Obecnie powrócono do starszej jego wersji, jednak w Liturgii Godzin hymn ten został podzielony na dwie części. Druga część *O gloriosa Domina* jest samodzielnym utworem przeznaczonym w Liturgii na inny dzień. Według legendy był to ulubiony hymn św. Antoniego Padewskiego, któremu matka śpiewała go jako dziecku (www2).

Pierwszy odnotowany w antologii *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu* chorwacki przekład hymnu *Ave maris stella* pochodzi z II połowy XVI wieku. Jego autor jest nieznany. Tekst znajdował się w śpiewniku *Splitska pjesmarica Trogirskog kaptola*, gdzie znajduje się kilka tłumaczeń hymnów, ale przy żadnym nie został podany autor. Za odpowiedzialnego za taki stan rzeczy można uznać autora najprawdopodobniej ostatniej części, który powykreślał także części niekompletnych tekstów oraz ponumerował na nowo niektóre strony rękopisu, prawdopodobnie w celu jego uporządkowania (Lučin 2010: 64). W śpiewniku w tytule pieśni jest dokładnie zaznaczone, że jest to przekład hymnu *Ave maris stella* i taki też tytuł jako *Ave maris stella stumačena* można odnaleźć w antologii (Lučin 2010: 65). Utwór jest napisany w dialekcie czakawskim typowym dla okolic Splitu i Trogiru, gdyż cały śpiewnik został zapisany łacinką w tym dialekcie, mimo wielu autorów rękopisu (Lučin 2010: 57). Jako wyznaczniki tego dialektu i cechy charakterystyczne języka, którym został napisany przekład hymnu, można uznać:

- refleks prasłowiańskiego /ě/ jako /i/:

svetih ðivic gizdo, (...)

da grihe pomrsi naše i zla dila.

- typowo czakawską realizację prasłowiańskiego */d'/ jako /j/:

prijamši on lipi anjeoski pozdrav,

od tebe kî za nas prijal jest rojenje.

*/d'/ mogło też występować jako dwuznak /eu/, jest to rzadko spotykana forma zapisu (Grčević 2011: 32):

Divice pritiha, meu svimi osobna.

- nieprzeprowadzoną w dialekcie czakawskim wokalizację /l/ na końcu sylaby do /o/:

od tebe kî za nas prijal jest rojenje.

- czakawską formę zaimka względnego *koji* w postaci *kî, kâ, kê, kimi* itp.:

kâ grihom zatravi sebe i svê sime (...)

Pokaž Sinku prsi kimi s' ga dojila.

- brak końcówki fleksyjnej w G pl:
*u mir na ukripi, iz **duš** izlič nezdrav.*

Także z II połowy XVI wieku pochodzi kolejny przekład wspomnianego hymnu. Autorem tej wersji był Matij Alberti (Matulić) ze Splitu. W 1617 roku wydał on w Wenecji *Ofiçiy B. Marie D. Pia V. pouelinyem dan skoro na dvor, a Matjem Alberti vlaštelinom Splitskim i vcitegliem iz latinskoga sada u slouinski yazik virno prinesen*. Z przedmowy do wydania wynika, że autor chciał nie tylko przetłumaczyć łacińskie teksty, by przybliżyć je wiernym, ale także by utwierdzić zasady pisowni w języku chorwackim (Mihojević 1994: 278). *Zdrava morska zvizdo*, gdyż taki tytuł nosi przekład Albertiego, został sporządzony w dialekcie czakawskim, stanowiącym podstawę języka obowiązującego w Splicie. Twórczość we wspomnianym dialekcie była w tym okresie u szczytu świetności. Jako wyznaczniki dialektu czakawskiego w tekście Albertiego można uznać:

- ikawską wymowę /ě/ – realizacja prasłowiańskiego /ě/ jako /i/:

Zdrava morska zvizdo (...)

Vazda čista Divo, (...)

Slipim svitlost podaj.

- brak wokalizacji /l/ do /o/ na końcu sylaby w przymiotnikach rodzaju męskiego:

tvoj mil Sin bit hoti.

- realizację prasłowiańskiego */d'/ jako /j/ (Moguš 2010: 75):

krotka meju svimi.

- infintiv bez końcówki *i*:

*Molbe čin **promet** ti, (...)*

*Htij miran put **spravit**.*

- czakawską formę zaimka względnego *koji* w postaci *kî*:

***kî** za nas rodiv se.*

Kolejny przekład *Ave maris stella* pochodzi z I połowy XVII wieku. Jego twórcą jest Bartol Kašić, autor pierwszej gramatyki chorwackiej *Institutiones linguae Illyricae*. Językiem ojczystym dla Kašicia był (jak sam go nazywał) *bosanski* – dialekt czakawski. Interesował się także dialektem sztokawskim z wymową ikawską, jednak w jego tekstach pojawiały się też cechy sztokawszczyzny z Dubrownika, z jednej strony wzorowane na mowie mieszkańców tego miasta, a z drugiej na języku dzieł literackich powstałych na tym terenie we wcześniejszym okresie (Grčević 2011: 25). Kašić zauważał problem standaryzacji języka i poprzez dobór odpowiedniego dialektu chciał dotrzeć do większej liczby wiernych. Był autorem licznych przekładów, największym był przekład *Pisma Świętego*, który jednak z niewiadomych przyczyn nie został uznany przez Watykan. W 1634 r. przygotowany do druku był również rękopis ze swobodnymi przekładami hymnów brewiarzowych, który także nie został wydany i z niego właśnie pochodzi tekst hymnu omawianego w opracowaniu⁷.

Przekład jest sporządzony w języku mieszanym, gdyż Kašić chciał dotrzeć do jak największej liczby odbiorców. Jednak z tego powodu, że dialekt sztokawski nie był jego rodzimym, zdarzało

⁷ Rękopis został wydany dopiero w 1912 r. w Zagrzebiu.

mu się wprowadzać nie mające uzasadnienia dialektalnego cechy językowe, przez co język, którym jest napisany tekst, można uznać za język typowy dla samego autora i czasów, w których tworzył. Cechy charakterystyczne języka Bartola Kašicia, to:

- ikawski refleks prasłowiańskiego /ě/:

odriješene nas od Grima.

Typowy dla Kašicia jest ikawski refleks /ě/ w prefiksie *pre* (Grčević 2011: 24):

*Slava Duhu **Prisvetomu.***

W tekście przeważa jednak ijekawski refleks /ě/ typowy dla okolic Dubrownika:

*Zdrava od mora **zvijezdo mila,** (...)*

***Slijepijem** daruj vid žuđeni.*

Typowo dubrownicki jekawski ikawizm występuje w przysłówkach, np. *gori – gorje* (Grčević 2011: 34):

*Razgledamo **gori** u slavi.*

- zachowanie starej formy zaimka względnego *koji*, jako ***kâ***, ***kî*** itd.:

*svej Djevica **kâ** si bila.*

obok niej pojawia się nowa forma *koji*:

***koje** ures sja jedini.*

Grčević wskazuje, że starsza forma może być uznana za czakawizm (Grčević 2011: 30).

- w tekście Kašicia występuje sztokawska innowacja w postaci synkretyzmu przypadków D, L i I pl w rodzaju męskim i żeńskim – *-ima*, *-ama*:

*uze odriješi grešnic**ima.***

- cechą charakterystyczną jest także nowa końcówka zaimków zamiast *-og(a)*, *-om(u)* występuje *-eg(a)*, *-em(u)*:

*daruj nas **svijem** dobrami.*

U Kašicia w tym tekście pojawia się typowo sztokawska realizacja prasłowiańskiego */d'/ jako /đ/ a nie jako czakawskie /j/:

***Slijepijem** daruj vid žuđeni.*

Najwcześniejszym opublikowanym w antologii tekstem drugiego omawianego hymnu *Quem terra, pontus, aethera* jest przekład autorstwa wspomnianego już Matiji Albertiego (Matulicia). Omawiana wersja hymnu jest więc językowo zgodna z *Ave maris stella* tego autora, jednak występują pewne cechy językowe, których nie ma w poprzednim tekście, a są to, np.:

- rozwój grupy spółgłoskowej /št/ jako /čt/:

*č**t**ujut, klanjajut i [k]ličet.*

- archaiczna pozostałość prasłowiańskiej grupy spółgłoskowej /čr/:

*pod č**r**iva krovom sleže se.*

- czakawska forma G pl z końcówką *-ov*:

*Želim od svih narod**ov.***

- nieprzeprowadzona jotacja głoski /d/:

*kí s' od Dive rod**jen** žene.*

Kolejnym przekładem *Quem terra, pontus, aetherra* był tekst dubrowczanina Pasko Primovicia Latinćicia. Zajmował się on wyłącznie przekładem, nie tworzył dzieł autorskich, a jemu współcześni określali jego teksty mianem udanych przekładów. Jest uznawany za jednego z najlepszych tłumaczy hymnów łacińskich, gdyż przełożył ich wiele i z dobrym skutkiem, m. in. właściwie wszystkie hymny brewiarzowe (Mihojević 1994: 292). Tekst hymnu *Querm terra, pontus, aetherra* pochodzi z rękopisu przekładu *De partu Virginis* Jacopa Sannazzara, poety neapolitańskiego. W antologii pod redakcją J. Mihojevicia *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu* znalazł się on za sprawą przedruku z 1876 roku, którego dokonał Stijepo Skurla wydając *Svibanj posvećen B. D. Mariji*. Skurla poprawił język, jakim był napisany przekład Albertiego, dlatego nie wiadomo jak dokładnie wyglądał rękopis Latinćicia. Z uwagi na powyższy fakt nie zostanie przeanalizowany językowo tekst hymnu.

Autor przekładu powyższego hymnu jest też twórcą tłumaczenia późniejszej łacińskiej wersji utworu, o której była już mowa wcześniej, a mianowicie *Quem terra, pontus, sidera*. Hymn we wspomnianej antologii J. Mihojevicia pochodzi z tego samego źródła, jakim był przedruk Skurli, dlatego też nie zostanie omówiony język jakim jest napisany tekst – z tego samego powodu, co w przypadku poprzedniego hymnu.

Poniżej znajdują się pełne teksty tych dwóch wersji hymnu autorstwa Pasko Primovicia Latinćicia, zawarte w antologii *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu*:

Quem terra pontus etc.

Boga kî sve stvori i vlada,
 prid kojime u svako doba
 sve stvorenje nica pada,
 od Marije nosi utroba.

Komu sunce, mjesec, zvizde
 trepteć služe u svako dobi,
 Djeva puna rajske gizde
 u pričistoj nosi utrobi.

O Jezuse, kî se rodi
 čiste od Djeve, bud ti slava,
 u vijek koji ne prohodi
 Ocu i Duhu ista i prava.

Quem terra, pontus, sidera

Koga nebo, zemlja i more
 dvori i slavi, kî sve vlada,
 rajske njemu spravi dvore
 od Djevice püt njekada.

Njega sunce i mjesec služi
 s okolišim sviđ stavnijem,
 utroba ga Djeve uzdrži
 s vjerom, znaniem vrhnaravnijem.

Blažena si jer od nebi
 kralja uzdržiš zatvorena,
 tvôj u utrobi, koga ne bi
 mogla uzdržat sva stvorenja.

Preblažena kâ s pozdrava
 nebeskoga usplođenja,
 Majka Božja, Majka prava
 s vjerna iziđe snižna htijenja.

Djevo i Majko dobrostiva,
 dobrota je tvoja slika,
 iz lica ti blagost siva,
 sladost je ista tvâ prilika.

Analiza językowa tłumaczeń hymnów *Ave maris stella* i *Quem terra, pontus, aetherra* potwierdza, że pierwsze przekłady tych utworów dokonane na język chorwacki w XVI wieku, były sporządzone w dialekcie czakawskim. Dialekt ten był wiodącym, jeśli chodzi o twórczość literacką na terenie, z którego pochodzą teksty oraz czas, w którym powstawały. W późniejszym okresie, a dokładnie w omawianych tekstach hymnicznych z XVII wieku widać, że dialekt czakawski zaczyna przeplatać się z dialektem sztokawskim, gdyż wówczas zaczęła wzrastać kulturowa, a zwłaszcza literacka rola Dubrownika. W tekstach mieszają się zatem cechy dwóch sąsiadujących ze sobą i ważnych w tym czasie dialektów, z których każdy mógł stać się chorwackim językiem standardowym.

Twórcy przekładów hymnów mieli świadomość, że są to teksty religijne, przez co istniała szansa, że dotrą do dużego grona odbiorców, dlatego też często uchodzą oni za pionierów kodyfikacji chorwackiego języka standardowego. Alberti i Latinčić wspominali o swoich aspiracjach językoznawczych i standaryzacyjnych, Bartol Kašić natomiast napisał gramatykę na potrzeby Kolegium Loretańskiego w Rzymie, która uchodzi za próbę pierwszej standaryzacji języka chorwackiego.

BIBLIOGRAFIA

- Grčević 2011:** Grčević, M. Jezik Marina Držića prema jeziku Biblije Bartola Kašića i Dubrovačkoga misala, *Filologija*, br. 56/2011, s. 23–49.
- Lučin 2010:** Lučin, B. Splitska pjesmarica Trogirskoga kaptola. Opis, sadržaj, auktori, predlošci, *Colloquia Maruliana*, 19/2010, s. 55–92.
- Mihojević 1994:** Mihojević, J. *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu. Od 13. Stoljeća do kraja 19. stoljeća*, Zagreb 1994.
- Moguš 2010:** Moguš, M. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*, Zagreb 2010.
- Patafta www:** Patafta, D. *Marija u hrvatskoj duhovnoj lirici*, http://www.ofm.hr/juniorat/index.php?option=com_content&task=view&id=444&Itemid=100 (dostęp: 15.04.2012).
- Peričić 1988:** Peričić, E. Bogorodica u hrvatskim svetištima i diplomatskim spomenicima (XII. – XVI. st.), *Bogoslovska smotra*, god. LVIII, 1988, br. 1, s. 1–28.
- www1:** <http://www.preceslatinae.org/thesaurus/BVM/AveMarisStella.html> (dostęp: 15.04.2012).
- www2:** <http://biblioteka.caecilianum.eu/?p=utwor&id=199> (dostęp: 15.04.2012).

ЗА ДЕРИВАТИТЕ ОТ МЪЖКИТЕ СЛОЖНИ ЛИЧНИ ИМЕНА В ИЗТОЧНОСЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

ИВАН ЧОБАНОВ

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Сложните лични имена са представлявали значителна част от антропонимичните системи на славянските езици. В групата на предхристиянските имена композитите са особено разпространени и сред източните славяни, предци на съвременните белоруси, руснаци и украинци.

Композицията е особено разпространен модел на образуване на лични имена в славянските езици. От гледна точка на морфемната структура сложните имена се състоят от корените на две лексеми, преди всичко именни и глаголни, свързани със съединителна гласна, като всеки от тях влиза в състава на отделна лексема от речниковия фонд на съответния език. Сложните имена се определят като най-стария пласт в антропонимичните системи на славянските езици (Милевски 1969: 198; срв. също: Ташицки 1926, Свобода 1964). След приемането на християнството броят на сложните лични имена, които се смятат за езически, рязко намалява сред източните и западните славяни. Дори има периоди, когато те са изключени от антропонимичните системи на съответните езици. В най-значителна степен те са запазили в езиците на южните славяни от балканския ареал (българи, сърби, хървати). Голяма част от тях се срещат и до ден-днешен.

В източнославянските антропонимични системи в сложните лични имена се срещат ограничен брой лексикални елементи, повтарящи се в най-различни комбинации. Поради сложната морфемна структура и големия брой фонемни, образуващи материалната им обвивка, те са трудни за произнасяне при всекидневната им употреба и се подлагат на съкращаване. Производните от сложните лични имена, получени по пътя на съкращаването им и оформени с помощта на различни суфикси, се приемат като умалително-гальовни.

В настоящото изследване своите наблюдения осъществяваме върху съкратените форми от белоруските сложни мъжки лични имена, ексцерпирани от каталога *Белорусские имена* (Куруфин www), от руските сложни мъжки лични имена, ексцерпирани от речника на Н. А. Петровский *Словарь русских личных имен* (Петровский 1980), и на украинските, ексцерпирани от речника на Л. Г. Скрипник и Н. П. Дзятковская, озаглавен *Власні імена людей* (Скрипник – Дзятковская 1986).

Списъкът на сложните мъжки лични имена в източнославянските езици може да бъде представен по следния начин:

BLR: БАГДАН: Багдаш, Богдаш; Богусь; Данік, Данук, Данусь; Данчык; *** **БАГУСЛАЎ:** Багук, Багусь, Богась, Богаш, Богдзя, Богусь, Богут, Богуш, Богуць, Богцік, Богця, Богша; Славік, Славук, Славусь; *** **БАЛЯСЛАЎ:** Балюк, Болесь, Болюсь, Болюш, Боля; Славік, Славук, Славусь; *** **БАРЫСЛАЎ:** Барук, Борка, Борцік; Славік, Славук,

Славусь; *** **БРАНИСЛАЎ**: Бранук, Бронік, Бронісь, Бронук, Бронча, Брончык, Броня, Бронюсь; Славік, Славук, Славусь; *** **БРАЧИСЛАЎ**: Братук, Братуль, Братык; Брацей; *** **БУДАВЕСТ**: Буд, Будай, Будась, Будаиш; Будзік, Будзька; Вест, Вестун, Веська, Весьцік; *** **БУДЗІВІД**: Дзівар, Дзіваиш, Дзівук; **БУДЗІМІР**: Марук; Мераиш, Мерча; *** **ВАЦІСЛАЎ (ВАЦЛАЎ)**: Вацаиш, Вацусь, Вацюк, Вацюш, Ваця; *** **ВАШЧАБОР**: Вацаиш, Вацук, Вацюк, Вацюш, Вашла, Вашчук, Вешча, Вяшчук, Вяшчыла; *** **ВЕНЦЕСЛАЎ**: Вена, Венар, Венась, Венаиш, Венка, Венусь, Венча, Вянук; *** **ВІДЗІБОР**: Відась, Відаиш, Відзень, Відзь, Відзя, Відук, Відусь; *** **ВОЙСЛАЎ**: Ваяр, Войка, Войчук, Воюш, Воюсь, Воясь; *** **ВЫШАСЛАЎ**: Высь, Выська, Выша, Вышань, Вышук; Славік, Славук, Славусь; *** **ВЯЧАСЛАЎ**: Вечань, Вецік, Веця, Вячка, Вячук, Вячык; Славік, Славук, Славусь; *** **ГАРДЗСЛАЎ**: Славік, Славук, Славусь; *** **ГОСЬМІР**: Гасюк, Госань, Госаиш, Госень, Госуль, Госька; *** **ГУДАМІР (ГУДЗІМІР)**: Гуд, Гудань, Гудась, Гудаиш, Гудка; *** **ДАБРАГОСТ**: Дабраиш, Дабрук, Дабрусь, Добрань, Добрась, Добруш, Добры, Добрык, Добча; *** **ДАБУЖА**: Дабук, Добась, Добуж, Добусь, Добча; *** **ЖЫВАДАР**: Дар, Дараиш, Дарук, Дарча; Жывень, Жывік, Жывук, Жыўка; *** **ІЗЯСЛАЎ**: Славік, Славук, Славусь; *** **КАЗІМІР**: Казаиш, Казік, Казько, Казя, Казюк; *** **ЛЮДАМІР**: Людаць, Людаиш, Людук, Людзень, Людзік; Мірань, Мірка, Мірук, Мірча; *** **МЕЧЫСЛАЎ**: Мечка, Мечук, Мечусь; Славік, Славук, Славусь; *** **МІРАСЛАЎ**: Мірась, Міраиш, Мірук, Мірусь, Мірцік, Мірык; Славік, Славук, Славусь; *** **МСЦІСЛАЎ**: Славік, Славук, Славусь; *** **ПРАДСЛАЎ**: Праслась; Працук, Працань, Працаиш, Працік, Працка; Славік, Славук, Славусь; *** **РАДАСЛАЎ**: Рада, Радань, Радаиш, Радка, Радук, Радунь; Славік, Славук, Славусь; *** **РАСЬЦИСЛАЎ**: Растаиш, Растук; Ростань, Росьцік; Славік, Славук, Славусь; *** **РЫСЛАЎ**: Рысаиш, Рысень, Рысік, Рыська, Рысюк; Славік, Славук, Славусь; *** **СТАНИСЛАЎ**: Станіш, Станчык, Станьчук; Стась, Стаська, Стасюк; Стах; Славік, Славук, Славусь; *** **СУДЗИСЛАЎ**: Судаиш, Судзік, Судзіс; Славік, Славук, Славусь; *** **УЛАДЗІМІР**: Улад, Уладак, Уладзік, Уладзісь, Уладзя; Ёлад, Ёладак, Ёладзік, Ёладзісь, Ёладзя; *** **УСЕВАЛОД**: Весік; Володзя, Володзік, Володзька, Володусь; Сева; Улад, Уладак, Уладзік, Уладзісь, Уладзя; Ёлад, Ёладак, Ёладзік, Ёладзісь, Ёладзя; *** **УЛАДЗИСЛАЎ**: Ладась, Ладаиш, Ладук, Ладусь; Уладзя; Славік, Славук, Славусь; *** **УЛАСЛАЎ**: Весік; Ласук; Улас, Уласень, Уласік, Уласька, Улашчык; Славік, Славук, Славусь; Ясь, Ясік; *** **УСЕЛЮБ**: Любань, Любась, Любаиш, Любка; *** **ХВАЛІМІР**: Хвалаиш, Хвалень, Хвалік, Хвалька, Хвалюк; *** **ЧАСЛАЎ**: Часюк; Чашань, Чесень, Чэсік, Чэсь; Славік, Славук, Славусь; *** **ШЧЫТАМІР**: Мірка, Мірок; Шчыт, Шчыцень; *** **ЯРАПОЛК**: Яраиш, Ярась, Ярка, Ярук, Ярусь, Ярык;

RUS: БЕЛОСЛАВ: Бела; Слава; *** **БОГДАН**: Бога; Богда, Богдаша; Бодя; Дан, Дана, Даня; *** **БОГОЛЕП**: Бога; Лепа; **БОЛЕСЛАВ**: Болик; *** **БОРИМИР**: Боруля, Борюля, Борюня, Борюся; Боря, Боряха, Боряша; Мира; *** **БОРИСЛАВ**: Боря...; Слава; *** **БРАТИСЛАВ**: Слава; *** **БРОНИСЛАВ**: Броня; Слава; *** **БРЯЧИСЛАВ**: Бряча, Брячик; Слава; *** **БУДИМИР**: Дима; Мира; *** **ВАЦЛАВ**: Ваця; Слава; *** **ВЕЛИМИР**: Веля, Веля; Мира; *** **ВЕНЦЕСЛАВ**: Вена, Веня; Слава; *** **ВЛАДИМИР**: Вадя; Влад; Влада, Влада; Вадик; Владик; Воля; Волька; Володя, Володюка, Володюха, Володюша, Володяка, Володяха; Лада, Ладя; Дима; *** **ВЛАДИСЛАВ**: Вадя; Влада, Влада; Володя, Володюка, Володюха, Володюша, Володяка, Володяха; Лада, Ладя; Слава, Славуня, Славуся,

Славуха; *** **ВОИСЛАВ**: Слава; *** **ВСЕВОЛОД**: Вадя; Влада, Владя; Воля; Водя (<Во-ло-дя); Володя, Володюка, Володюха, Володюша, Володюка, Володюха; Всева; Лада, Ладя, Ладуся; Сева; *** **ВСЕМИЛ**: Мила, Милуша; *** **ВСЕСЛАВ**: Слава; *** **ВЫШЕСЛАВ**: Слава; *** **ВЯЧЕСЛАВ**: Вяча, Вячик; Слава, Славуня, Славуся, Славуха; *** **ГОРИСЛАВ**: Гора, Горя, Горик; *** **ГОСТОМЫСЛ**: Гостя; *** **ГРАДИСЛАВ**: Градя, Градюша; *** **ДОБРОМИЛ**: Мила; *** **ДОБРОМИР**: Мира; *** **ДОБРОСЛАВ**: Доба; Добрыня, Добрята; Слава; *** **ДРАГОМИР**: Мира; *** **КАЗИМИР**: Казик, Казя; Мира; **КРАСНОМИР (КРАСНОСЛОВ)**: Краса; *** **ЛАДИМИР**: Ладя, Ладуся; Лодя; Дима; Мира; *** **ЛАДИСЛАВ**: Ладя, Ладуся; Лодя; Слава; *** **ЛУЧЕЗАР**: Зара, Заря; *** **ЛЮБОМИР**: Люба; Мира; *** **ЛЮДМИЛ**: Люда; Люся; Мила; *** **МЕЧИСЛАВ**: Меча; Слава, Славуня; *** **МИЛОНЕГ**: Мила; Нега; *** **МИЛОРАД**: Мила; Рада; *** **МИЛОСЛАВ**: Мила, Миля, Милана, Милаша; Слава; *** **МИРОСЛАВ**: Мира, Мироша, Мирюха; Слава; *** **МСТИСЛАВ**: Мстиша; Стива; Слава; *** **ОСТРОМИР**: Мира; *** **РАДИМИР**: Дима; Радим; Радя; Мира; **РАДИСЛАВ**: Рада; Слава; *** **РАДОМИР**: Рада, Радя, Радик, Радка; Мира; *** **РАТИБОР**: Боря; Ратя; *** **РАТМИР**: Мира, Мирка; Ратя; *** **РОДИСЛАВ**: Родя; Слава; *** **РОСТИСЛАВ**: Ростя, Ростяна; Рося; Ротя; Слава, Славуня, Славуся; *** **СВETИСЛАВ**: Света, Светик; Слава; *** **СВETОВИД**: Света; *** **СВETОЗАР**: Света, Светик; Зара, Зарька; Заря; Зорька, Зоря; *** **СВETОЛИК**: Света; Толя; *** **СВЯТОГОР**: Свята; Гора; *** **СВЯТОПОЛК**: Свята, Святник; Поля; *** **СВЯТОСЛАВ**: Свята, Святник; Света; Слава; Славуня, Славуся, Славуха; Яся; *** **СТАНИМИР**: Станя; Мира; *** **СТАНИСЛАВ**: Станя; Стас, Стасик, Стася; Слава, Славик, Славуня, Славуся; *** **ТВЕРДИСЛАВ**: Слава, Славуня, Славуся; *** **ТВОРИМИР**: Мира; *** **ТИХОМИР**: Тиха, Тиханя, Тихик; Тиша; Мира; *** **ЯРОПОЛК**: Поля; Ярик; *** **ЯРОСЛАВ**: Слава, Славуня, Славуся; Рося; Ярик;

УКР: **БОГДАН**: Богдась, Богдасик; Бодьо; Дан, Данко; *** **БОГУСЛАВ**: Богусь, Богусик; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **БОЛЕСЛАВ**: Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **БОРИСЛАВ**: Борис; Боря; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **БРОНИСЛАВ**: Броня, Броньо, Бронко, Броник, Брончик; Бронько; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **БУДИМИР**: Мирко; *** **ВАЦЛАВ**: Вацик, Вацусь, Вацуньо, Вацьо (виж: **ВЯЧЕСЛАВ**); *** **ВИРОСЛАВ**: Вірко, Вірчик, Вірусь; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **ВЛАДИСЛАВ**: Владко, Владик, Владонько, Владочко; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **ВОЛОДИМИР**: Володась, Володасик, Володя, Володька, Володько, Володик, Володичок, Володенька, Володечка, Володка, Володка; Вова, Вовка, Вовонька, Вовочка, Вовуля, Вовуня, Вовся, Вовчик; Ладим (Ладимир), Ладимко, Ладко; *** **ВСЕСЛАВ**: Сева; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **ВЯЧЕСЛАВ**: Вячко; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; *** **ДОБРОСЛАВ**: Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **КАЗИМИР**: Казько, Казьо, Казик; *** **ЛЮБОМИР**: Любко, Любчик, Любцьо; Мирко; **ЛЮБОМИСЛ**: Любко, Любчик, Любцьо; **ЛЮДОМИР**: Мирко; **МЕЧИСЛАВ**: Мечик; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **МИЛОСЛАВ**: Милан; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **МИРОСЛАВ**: Мирко, Мирось, Миросьо, Миросько, Мирошко; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **МСТИСЛАВ**: Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **РАДИСЛАВ**: Радя, Радик; Слава, Славко, Славцьо, Славик, Славчик; **РАДИМИР**: Радим; **РАДОМИР**: Радя, Радик; Мирко; **РОСТИСЛАВ**:

Ростя, Ростик, Ростичок; Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; **СВІТОЗАР**: Заря, Зарик; **СВЯТОГОР**: Святко, Святусь; **СВЯТОПОЛК**: Святко, Святусь; **СВЯТОСЛАВ**: Святко, Святусь; Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; **СЛАВМИР (СЛАВОМИР)**: Мирко; Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; **СТАНІСЛАВ**: Стась; Стасик; Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; **ЧЕСЛАВ**: Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; **ЯРОМИР**: Ярко, Ярик, Ярчик, Ярусь, Ярусьо, Ярусик, Ярунь, Яруньо, Ярцо; **ЯРОПОЛК**: Ярко, Ярик, Ярчик, Ярусь, Ярусьо, Ярусик, Ярунь, Яруньо, Ярцо; **ЯРОСЛАВ**: Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик; Ярко, Ярик, Ярчик, Ярусь, Ярусьо, Ярусик, Ярунь, Яруньо, Ярцо.

Броят на сложните мъжки лични имена в антропонимичните системи на източнославянските езици е твърде ограничен. Има прекъсване в традицията да именуват с такива имена новородените и в някои речници тези имена се придружават от бележка, че са заети от другите славянски езици, най-вече от южнославянските. Твърде малко са и хипокористичните форманти, с които се образуват съкратените форми, независимо от факта, че в белоруското, руското и украинското словообразуване има изключително много умалително-гальовни суфикси.

Посочените в речниците хипокористики са най-вече от вторите компоненти на сложното име (**-МИР,-СЛАВ**). В антропонимичните системи на източнославянските езици преобладават сложните мъжки лични имена с втори компонент **-СЛАВ**, например: в белоруската от общо 44 сложни имена – 25 са със **-СЛАВ**, а 8 – с **-МИР**, в руската – от 64 сложни имена 30 са със **-СЛАВ** и 18 – с **-МИР**, в украинската от 37 сложни имена 20 са със **-СЛАВ**, а 10 с **-МИР**.

Хипокористики се образуват от двата корена на следните сложни мъжки лични имена: **ВLR**: БАГДАН, БАГУСЛАЎ, БАЛЯСЛАЎ, БАРЫСЛАЎ, БРАНИСЛАЎ, БРАЧИСЛАЎ, БУДАВЕСТ, БУДЗІМІР, ВАЦІСЛАЎ (ВАЦЛАЎ), ВАШЧАБОР, ВЕНЦЕСЛАЎ, ВІДЗІБОР, ВОЙСЛАЎ, ВЬШАСЛАЎ, ВЯЧАСЛАЎ, ГОСЬМІР, ГУДАМІР (ГУДЗІМІР), ДАБРАГОСТ: ДАБУЖА, ЖЫВАДАР, КАЗІМІР, ЛЮДАМІР, МЕЧЫСЛАЎ, МІРАСЛАЎ, МСЦІСЛАЎ, ПРАДСЛАЎ, РАДАСЛАЎ, РАСЬЦІСЛАЎ: РЫСЛАЎ, СТАНИСЛАЎ, СУДЗІСЛАЎ, УЛАДЗІМІР, УСЕВАЛОД, УЛАДЗІСЛАЎ, УЛАСЛАЎ, УСЕЛЮБ, ХВАЛІМІР, ЧАСЛАЎ, ШЧЫТАМІР.

RUS: БЕЛОСЛАВ, БОГДАН, БОГОЛЕП, БОЛЕСЛАВ, БОРИСЛАВ, БРОНИСЛАВ, БРЯЧИСЛАВ, ВЕЛИМИР, ВЕНЦЕСЛАВ, ВЛАДИМИР, ВЛАДИСЛАВ, ВЯЧЕСЛАВ, ГОРИСЛАВ, ГРАДИСЛАВ, КАЗИМИР, ЛАДИМИР, ЛАДИСЛАВ, ЛЮБОМИР, ЛЮДМИЛ, МЕЧИСЛАВ, МИЛОНЕГ, МИЛОНЕГ, МИЛОСЛАВ, МИРОСЛАВ, МСТИСЛАВ, РАДИМИР, РАДИСЛАВ, РАДОМИР, РАТИБОР, РАТМИР, РОДИСЛАВ, РОСТИСЛАВ, СВЕТИСЛАВ, СВЕТОЗАР, СВЯТОГОР, СВЯТОСЛАВ, СТАНИМИР, СТАНИСЛАВ, ТИХОМИР, ЯРОПОЛК, ЯРОСЛАВ.

UKR: БОГДАН, БОГУСЛАВ, БОРИСЛАВ, БРОНИСЛАВ, ВІРОСЛАВ, ВЛАДИСЛАВ, ВОЛОДИМИР, ВЯЧЕСЛАВ, КАЗИМИР, МЕЧИСЛАВ, МИЛОСЛАВ, МИРОСЛАВ, РАДИСЛАВ, РАДИМИР, РАСИСЛАВ, РОСТСЛАВ, СВЯТОСЛАВ, СЛАВОМИР, СТАНИСЛАВ, ЯРОМИР, ЯРОСЛАВ.

От първия корен на следните сложни мъжки лични имена в източнославянските езици не се образуват хипокористични форми, а само от вторите:

BLR: ГАРДЗСЛАЎ, ІЗЯСЛАЎ.

RUS: БРАТИСЛАВ, БУДИМИР, ВОИСЛАВ, ВЫШЕСЛАВ, ДРАГОМИР, ЛУЧЕЗАР, ОСТРОМИР, ТВЕРДИСЛАВ, ТВОРИМИР.

UKR: БУДИМИР, ДОБРОСЛАВ, ЛЮДОМИР, СТИСЛАВ, СВІТОЗАР.

От втория корен на следните сложни мъжки лични имена не срещаме съкратени форми:

BLR: БУДЗІВІД, ЯРАПОЛК.

RUS: СВЕТОВИД, СВЕТОЛИК.

UKR: ЛЮБОМИСЛ, СВЯТОПОЛК, ЯРОПОЛК.

Това се обяснява с малкия брой сложни имена и с тяхната рядка употреба.

В акта на деривацията на хипокористиките от сложните мъжки лични белоруски, руски и украински имена участват следните форманти:

А) **Нулев формант**:

BLR: Буд, Вест, Відзь, Гуд, Дар, Добуж, Улад, Ўлад, Улас, Чэсь, Шчыт, Ясь;

RUS: Влад, Дан, Радим, Стас;

UKR: Борис, Дан, Радим, Стась;

Б) **Вокални хипокористични форманти**:

- **Флексия формант** – А:

BLR: Вена, Вешча, Выша, Рада, Сева;

RUS: Бела, Бога, Богда, Бряча, Ваца, Вела, Вена, Влада, Всева, Вяча, Гора, Дана, Дима, Доба, Зара, Лада, Лена, Люба, Люда, Меча, Мила, Мира, Нега, Рада, Света, Свята, Сева, Слава, Стива, Тиха, Тиша;

UKR: Сева, Слава;

- **Флексия формант** – 'А:

BLR: Богдзя, Боля, Веця, Броня, Ваця; Відзя, Володзя, Казя, Уладзя; Ўладзя;

RUS: Бодя, Боря, Броня, Вадя, Веля, Веня, Владя, Володя, Воля, Водя, Горя, Гости, Градя, Даня, Заря, Зоря, Казя, Ладя, Лодя, Мила, Поля, Радя, Ратя, Родя, Ростя, Рося, Ротя, Станя, Стася, Толя, Яся;

UKR: Боря, Броня, Володя, Заря, Радя, Ростя;

- **Флексия формант** – 'О:

UKR: Бодьо, Броньо, Вацьо, Казьо;

В) **Хипокористични форманти, съдържащи консонант в състава си**:

- **Форманти с Й**:

BLR: -АЙ: Будаі; -ЕЙ: Брацей;

- **Форманти с Л**:

BLR: -ЛА: Вашла; -УЛЬ: Братуль, Госуль;

RUS: -УЛЯ: Боруля; -'УЛЯ: Борюля;

UKR: -УЛЯ: Вовуля;

- **Форманти с К**:

BLR: -АК: Уладак, Ўладак; -ІК: Весік, Данік, Бронік, Будзік, Вецік, Жывік, Казік, Людзік, Працік, Росьцік, Рысік, Славік, Судзік, Уладзік, Ўладзік, Уласік, Хвалік, Чэсік, Ясік; -ЫК:

Братык, Вячык, Добрык, Мірык, Ярык; **-ОК:** Мірок; **-УК:** Багук, Барук, Бранук, Братук, Бронук, Вацук, Вашчук, Відук, Вышук, Вянук, Вяцук, Вяшчук, Дабрук, Дабук, Данук, Дарук, Дзівук, Жывук, Ладук, Ласук, Людук, Марук, Мечук, Мірук, Працук, Радук, Растук, Славук, Ярук; **-’УК:** Балюк, Вацюк, Гасюк, Казюк, Рысюк, Стасюк, Хвалюк, Часюк; **-КА:** Борка, Будзька, Венка, Вєська, Войка, Володзька, Выська, Вячка, Госька, Гудка, Жыўка, Любка, Мірка, Мечка, Працка, Радка, Рыська, Стаська, Уласька, Хвалька, Ярка; **-КО:** Казько;

Налице са и хипокористики, образувани с форманти от II степен, в които участват и форманти с **К:** **-ЦК:** Богцік, Борцік, Вєсьцік; **-ЧУК:** Войчук, Станьчук; **-ЧЫК:** Данчык, Станчык;

RUS: **-ИК:** Болик, Брячик, Вадик, Владик, Вячик, Горик, Казик, Радик, Ростик, Светик, Святник, Славик, Стасик, Тихик, Ярик; **-КА:** Зарька, Зорька, Волька, Мирка, Радка; **-’АКА:** Володяка;

UKR: **-КА:** Вовка, Володка, Володька; **-КО:** Бронко, Бронько, Вірко, Владко, Володко, Вячко, Данко, Казько, Ладимко, Ладко, Любко, Мирко, Славко, Святко, Ярко; **-ИК:** Броник, Вацук, Владик, Володик, Зарик, Казик, Мечик, Радик, Ростик, Славик, Стасик, Ярик;

И в украинското хипокористично словообразуване има хипокористики, образувани със суфиги от II степен, в които участват и форманти с **К:** **-ЕНЬКА:** Володенька; **-ОНЬКО:** Владонько; **-ЕЧКА:** Володечка; **-ОЧКА:** Вовочка; **-ОЧКО:** Владочко; **-ИЧОК:** Володичок, Ростичок; **-ОНЬКА:** Вовонька; **-АСИК:** Богдасик, Володасик; **-УСИК:** Богусик, Ярусик; **-ЧИК:** Вірчик, Вовчик; Любчик, Славчик, Ярчик;

- Форманти с **Н:**

BLR: **-АНЬ:** Вечань, Вышань, Госань, Гудань, Добрань, Любань, Мірань, Працань, Радань, Ростань, Чашань; **-ЕНЬ:** Відзень, Госень, Жывень, Людзень, Рысень, Уласень, Хвалень, Чесень, Шчыцень; **-УНЬ:** Вєстунь, Радунь;

RUS: **-АНЯ:** Тиханя; **-УНЯ:** Славуня; **-’УНЯ:** Борюня;

UKR: **-АН:** Милан; **-УНЬ:** Ярунь; **-УНЯ:** Вовуня; **-УНЬО:** Вацуньо: Яруньо;

- Форманти с **Р:**

BLR: **-АР:** Венар, Дзівар; **-’АР:** Ваяр;

- Форманти със **С:**

BLR: **-АСЬ:** Богась, Будась, Венась, Відась, Воясь, Гудась, Добрась, Добась, Ладась, Любась, Людась, Мірась, Праслась, Ярась; **-ЕСЬ:** Болесь; **-ІСЬ:** Бронісь, Судзісь, Уладзісь, Ёладзісь; **-УСЬ:** Багусь, Богусь, Вацусь, Венусь, Відусь, Володусь, Воюсь, Дабрусь, Данусь, Добусь, Ладусь, Мечусь, Мірусь, Славусь, Ярусь; **-’УСЬ:** Болюсь, Бронюсь; **-СЬ:** Стась;

RUS: **-УСЯ:** Ладуся, Славуся; **-’УСЯ:** Борюся

UKR: **-АСЬ:** Богдась, Володась; **-УСЬ:** Богусь, Вацусь, Вірусь, Святусь, Ярусь; **-УСЬО:** Ярусьо; **-СЯ:** Вовся;

- Форманти с **Т:**

BLR: **-УТ:** Богут;

- Форманти с **Х:**

RUS: **-’АХА:** Боряха, Володыха; **-УХА:** Славуха; **-’УХА:** Володыха, Мирюха;

- Форманти с **Ц:**

BLR: **-УЦЬ:** Богуць; **-АЦЯ:** Богаця;

UKR: **-ЦЬО:** Любцьо, Славцьо, Ярцьо;

- Форманти с Ч:

BLR: -**ЧА**: *Бронча, Венча, Дарча, Добча, Мерча, Мірча*;

- Форманти с Ш:

BLR: -**АШ**: *Багдаш, Богдаш, Богаш, Будаш, Вацаш, Венаш, Відаш, Дзіваш, Мераш, Госаш, Гудаш, Дабраш, Дараш, Казаш, Ладаш, Любаш, Людаш, Міраш, Працаш, Радаш, Расташ, Рысаш, Судаш, Хвалаш, Яраш*;

-**ІШ**: *Станіш*; -**УШ**: *Богуш, Воюш, Добруш*; -**’УШ**: *Болюш, Вацюш*; -**ША**: *Богша*;

RUS: -**АША**: *Богдаша, Милаша*; -**’АША**: *Боряша*; -**ИША**: *Мстиша*; -**ОША**: *Мироша*;

-**УША**: *Милуша*; -**’УША**: *Володюша, Градюша*.

Както се вижда от посочените по-горе примери, продуктивността на хипокористичните форманти при образуването на деривати от сложните мъжки лични имена в източнославянските езици е различна.

И в трите езика се срещат следните форманти: - Нулев формант: **BLR (13), RUS (4), UKR (4)**; - Флексия формант -А: **BLR (5), RUS (31), UKR (2)**; - Флексия формант -’А: **BLR (10), RUS (31), UKR (6)**; - Форманти с Й: **BLR (3), RUS (2), UKR (1)**; - Форманти с К: **BLR (93), RUS (21), UKR (48)**; - Форманти с Н: **BLR (22), RUS (3), UKR (5)**; - Форманти със С: **BLR (38), RUS (3), UKR (9)**.

В два от езиците се срещат следните форманти: - Форманти с Ш: **BLR (32), RUS (8)**; - Форманти с Ц: **BLR (2), UKR (3)**.

Само в един от езиците се срещат следните форманти: - Флексия формант -’О: **UKR (4)**; - Форманти с Й: **BLR (2)**; Форманти с Р: **BLR (3)**; - Форманти с Т: **BLR (1)**; - Форманти с Х: **RUS (5)**; - Форманти с Ч: **BLR (6)**.

От проведените наблюдения следва изводът, че вследствие на ограничената употреба на сложните лични имена в белоруски, руски и украински език броят на хипокористиките, получени в резултат на тяхното съкращаване, е много по-малък в сравнение с антропонимичните системи на славянските езици от балканския ареал (български, сръбски, хърватски).

БИБЛИОГРАФИЯ

Куруфин **www**: Белорусские имена, <http://kurufin.ru/html/Belarusian.html> (достъп: 01.04.2013).

Милевски **1969**: Milewski T., *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław, Ossolineum, 1969.

Петровский **1980**: Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*, Москва, „Русский язык”, 1980.

Скрипник – Дзятковская **1986**: Скрипник, Л. Г., Дзятковская, Н. П. *Власні імена людей*, Киев, „Наукова думка”, 1986.

Свобода **1964**: Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha, Akademia, 1964.

Ташицки **1926**: Taszycki, W. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, Ossolineum, 1926.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПИСУ ПОЛЬСЬКИХ ПРИЗВИЩ ДРОГОБИЧАН НА МЕЖІ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТЬ.

MARTA ABUZAROVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

„Королівське“ місто Дрогобич здавна славиться своєю історією, видатними людьми, багатими природними ресурсами, торгівельними зв'язками, духовенством і високого рівня освітою. Чимало розвідок і досліджень на тему цього старого, з більш ніж 900-річною історією міста проведено українськими та польськими істориками, археологами, краєзнавцями та іншими науковцями, серед яких: Ф. Гонткевіч, М. Мсцівуєвський, Г. Полячкувна, Т. Трайдос, В. Площанський, Я. Ісаєвич, Л. Тимощенко, І. Смуток, Б. Лоренц, Ю. Стецик та інші (Абузарова 2012: 40). На жаль, серед великої кількості праць, на сьогодні не знаходимо жодної, яка була б присвячена вивченню прізвищевих назв міста Дрогобича. Саме прізвища дрогобичан і особливості їхньої орфографії стануть предметом досліджень нашої статті.

Перебування Східної Галичини протягом кількох століть у складі Польського Королівства (1340–1772 рр.), а згодом Австрійської імперії і Австро-Угорської монархії (1772–1918 рр.) безповоротно вплинуло на національний склад міста, що має безпосередній стосунок до лексики мови, особливо її ономастичної структури.

У II половині ХVІІІ ст. роль офіційної мови відігравали латинська (до I поділу Польщі латинська мова разом з польською функціонували як державні⁸) (Mikołajczak 1998), німецька, польська і, рідше, українська, звана в той час руською.

Найбагатшими джерелами антропонімного матеріалу Дрогобича є метричні книги дрогобицьких парафій. Близько трьох тисяч польських прізвищ, вибраних із римо-католицьких метричних книг (1784–1812 рр.), знайдених в архівах Львова та Варшави⁹ складають фактичний матеріал для мовознавчого аналізу одного з антропонімних класів.

⁸ Про латину як офіційну мову Польської держави детальніше пише А. Mikołajczak у книзі *Łacina w kulturze polskiej* (Mikołajczak 1998).

⁹ Вдалося знайти такі метричні книги: 1. *Liber Mortuorum pro Civitate Drohobycz ab Anno 1792 ad Annum 1800*, том III. Метрична книга про смерть парафій м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1800 рр. Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 1719; 2. *Метрична книга про одруження парафій м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1829 рр.* Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 1720; 3. *Liber Natorum Copulatorum et Mortuorum Civitatis Drohobycz ab anno 1784–1791*, том II. Метрична книга про народження, одруження і смерть парафій м. Дрогобич за 1784–1791 рр., том II. Знаходиться в Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві, Фонд № 437/0, мікрофільм 84275, ст. 1–141; 4. *Liber natorum ab anno 1792–1801*, том III. Метрична книга про народження за 1792–1801, том III. Знаходиться там само, ст. 142–326; 5. *Liber natorum ab anno 1806–1812*, том V. Метрична книга про народження за 1806–1812, том V. Знаходиться там само, ст. 327–407.

На території Галичини запровадження метричних книг відбувалося вже в XVII–XVIII ст., хоча більшість як римо-католицьких, так і греко-католицьких парафій офіційно почали вести книги з 1784 року. Упродовж досліджуваного нами періоду (1784–1812 рр.) метричні книги велися латинською і польською мовами. Назви рубрик та примітки записувалися латинською (наприклад, *Nomen, Conditio, Incertorum Parentum* і т.д.), імена осіб латинізувалися (слов'янське ім'я *Stanislaw*, для прикладу, набувало вигляду *Stanislaus, Kazimierz* змінювалось на *Casimirus*), а прізвища залишалися в оригінальній формі – записувалися польською мовою. Така традиція збереглася ще від найдавніших польських писемних пам'яток, які писалися латинською мовою, але, як правило, зберігали в своїй структурі польські власні назви (Walczak 1995: 55). Наша стаття присвячена саме графіці прізвищ: прізвища не перекладалися, тому їх графіка зберегла свій автентичний польський вигляд.

У метричних записах привертають увагу різні способи передачі однієї і тієї ж власної назви. Відомо, що першопричиною орфографічних варіантів у польській мові була розбіжність між латинськими літерами, які ввійшли в польську мову після прийняття християнства, і польськими звуками. Довгий час тривав процес формування і адаптації нових графем. З одного боку, XVIII ст. – це кінець середньопольської доби в розвитку мови, яка характеризується розквітом науки і освіти, польської літератури і друкарства. Все це сприяло розвитку і нормалізації мови: орфографія все краще пристосовувалась до фонетичної системи. З іншого боку, орфографія надалі була варіативною, адже процес адаптації нових графем ще був не завершений. Про це свідчить низка прикладів-антропонімів, які черпаємо з церковних метричних записів кінця XVIII ст.

Найвиразнішим прикладом ще не сформованої польської орфографії XVIII ст. є часткова присутність діакритичних знаків. Ще в XVI ст. Станіслав Заборовський, автор першого друкованого трактату про польську орфографію, виданого в 1514 р., пропонує для кожної латинської літери надати певний польський звук, а на позначення польських звуків, яких не знала латина, використовувати літери з діакритичними знаками (історичні голосні *á, é, ó*, приголосні *ś, ź, ć, ń*, пом'якшені *ś̄* або *ṥ, ń̄* або *ń̇* і інші). Значна частина нововведень Заборовського з деякими модифікаціями діє й у сучасній польській мові. На жаль, не одразу проект засвоївся і використовувався на письмі. Якщо в друкованих текстах діакритичні знаки „прижилися“ швидше, то в рукописних довгий час їх бракувало. Не стали винятком і наші рукописні джерела. У метричних книгах Дрогобича на межі XVIII–XIX ст. спостерігаємо чисельні випадки ігнорування діагональної рисочки над м'якими приголосними, що означає знак пом'якшення, і її факультативного застосування: *Łysinski* – *Łysiński*, *Cielinski* – *Cieliński*, *Dankowski* – *Dańkowski*, *Bundzio* – *Buńdzio*, *Chromenki* – *Chromeńki*, *Kwicinski* – *Kwiciński*, *Chlon* – *Chłoń*; *Wrzesniowski* – *Wrześniowski*. В деяких прізвищах знак пом'якшення використовується незакономірно: *Ośiewicz*, *Woyćiechowski*. Таку надмірну подвійну палаталізацію, зайву з точки зору сьогодення, фіксуємо ще в текстах з XVI ст. (*ćichy, śiła, pośilek*) (Jodłowski 1979: 25). Крім цього, священики майже ніколи не використовували рисочки для позначення похиленого о: *Wroblewski*, *Woytowicz*; з кількох десятків випадків тільки по одному разу фіксуємо *Wróblewski* і *Wóytowicz*.

Та ж проблема виникає в записах літери *z* з крапкою. Як ми вже згадували, після прийняття латинського алфавіту, один латинський знак передавав два, три, а інколи й

більше польських звуків. Так, наприклад, літера *s* позначала аж шість звуків: *s, ś, sz, z, ź, ż* (Jodłowski 1979: 19). Згодом для реалізації звука *ż* використовувалась літера *z*. Вже під кінець XVI ст. в алфавіті Яна Кохановського систематизовано вживання літери *ź*, але в метричних записих надалі існують пари: *Kozuchowska – Kożuchowska, Niznik – Niżnik, Zur – Żur, Krzyzanowski – Krzyżanowski* і т.д. Такі варіанти пояснюються відсутністю єдиної інституції, яка б регулювала і визначала загально розповсюджені однакові мовні норми.

Використовувалася в рукописних книгах XVIII ст. латинська літера *x*, яка передавала на письмі два польські звуки [*ks*]. Наприклад, прізвище *Maximowicz* походить від латинського імені *Maximus* (Maksym lub Maksymilian). Етимомом є прикметник *maximus* „дуже великий, найбільший“. Так і залишається в польському записі літера *x*. Ще одним прикладом латинського зразка є використання літери *v* замість *w*. Такий запис трапляється рідко. Наприклад, поруч записані прізвища *Serwatka* і *Servatka* – походить від лат. імені *Servatius*, що знає в Польщі від XIII ст. і графічно виглядає як *Serwacy*. Імена в рукописних джерелах, таких, як церковні метричні книги, навіть до середини XX ст. записувались згідно з їх латинськими формами. Можливо, саме тому довго зберігається латинська форма запису деяких літер в прізвищах, утворених на базі латинських християнських імен.

Значну проблему на всіх етапах розвитку польської орфографії створювала літера *j*. Вперше про доцільність її введення у власне польських словах пише власник „Друкарні Лазаря“ Ян Янушовські у коментарях до орфографії Яна Кохановського і Лукаша Гурницького у 1594 р. Літеру *j* ширше використовує Валентин Шилярський у своїй граматиці (1770 р.): *polskiego, cjeń, ja, dawajęcy*. Але, наприклад, мовознавець Онуфрій Копчинський в граматиці для народних шкіл (1778 р.) взагалі не вживає літери *j* (Łoś 1917: 63–64). Довго велися дискусії і висувалися різні пропозиції щодо вживання літери *j* (С. Сташці, А. Фелінський, Й. Мозінський і ін.), які точилися навіть до початку XX ст., особливо в запозиченнях. Як влучно зазначає професор Богдан Вальчак, на початку XIX ст. в галузі орфографії панував хаос (Walczak 1995: 203). У нашому матеріалі також зауважуємо певну непослідовність використання графічних знаків. У більшості випадків священики уникають літери *j* у записих прізвищ, тому в її функції використовують давній середньовічний спосіб передачі [*j*] через *i* перед голосним звуком: *Boiarski, Macieiowski, Maiowska, Rataiowa, Woiakowski*; а також за допомогою у перед приголосним: *Woyciechowski, Woytowicz, Woynarowiczowa, Czaykowska, Staromieyski, Kracyczkowa*. Цей старий спосіб порушує несистематичне введення літери *j* у деяких прізвищах, наприклад, *Bujarski, Maciejowski, Majewski, Ratajewski*. Іноді літера *j* пропускається (*Macieoski*).

Як пише Кристина Камінська, яка переглянула способи позначення звуків в XVI-вічних польських друкованих текстах, від 1521 р. носові звуки [*ɶ*] і [*ɛ̃*] передавалися на письмі послідовно і, як правило, однаковими графічними знаками (ідентичними сучасній системі) (Jodłowski 1979: 31). Але в рукописних текстах XVIII ст. існують різні способи передачі носових [*ɛ̃*] і [*ɶ*]. Прізвище *Więckowicz* має 3 графічні відповідники: *Więckowicz – Wienckowicz – Wienckowicz*. Водночас фіксуємо *Męczyworek* і *Jędryczkowa*, але *Gembarowicz, Kendziarek, Gołombiowska*. Сьогодні форми типу *Gembarowicz – Gębarowicz, Kendziarek – Kędziarek, Gołombiowska – Gołębiowska* постають окремими прізвищами, хоча й походять від одного етимону: *gęba* (з польськ. „обличчя, рот, губа“), *kędzior* („кучер“), *gołąb* („голуб“). Те саме стосується носового звука [*ɶ*]: *Piątkowska*, але *Stronczak* (словник

направляє нас з кореня *Stroncz* до *Strąk*, від польськ. *strąk* „струк“), *Gonsiorski* (занотоване у словнику К. Римути (Rymut 1999, 2001) під коренем *Gąsior* – „гусак“).

В записках трапляються варіанти запису грецької літери Θ „тета“ диграфом *th* (*Thomaszewski* – *Tomaszewski*, від християнського імені Tomasz або місцевої назви Tomaszewo) за латинським зразком, що позначав звук [t]. Римляни першими ввели *th* з метою передачі глухого інтердентального приголосного Θ. Диграф запозичили німці, протягом XIV–XV ст. він необґрунтовано (адже вимовляється без придиху) прийшов у польську мову, і особливо поширювався в XV – на поч. XVI ст. Часто для запису літери використовується знак *f*, так зване довге *s*, як стилістичний варіант літери *s*: *Kofzykowna*, *Kofsakowa*.

Згідно з правовими нормами ідентифікації особи, закріплені в офіційних документах орфографічні варіанти одного й того ж прізвища вважаються різними прізвищами. Церковні метричні книги кінця XVIII – поч. XIX ст., зараховуємо до офіційних документів того часу: це пов’язано з другою метричною реформою австрійського уряду (1784 р.), згідно з якою, метрики набували статусу документів громадського стану, а парохі, які вели книги, отримували статус державних працівників. Все ж таки, не можемо дотримуватися цих норм при аналізі анропонімів, почерпнутих із рукописних церковних метричних книг, і орфографічні варіанти прізвища сприймати як окремі прізвища. Такий підхід пояснюємо наявністю чисельних помилок священнослужителів у метричних записках, неосвіченістю носіїв прізвищ, відсутністю або нехтуванням орфографічної норми. Про недбалість у веденні метричних книг згадує у своїй праці Ян Станіслав Бистронь (Bystroń 1993: 112–113).

Справді, в записках спостерігаємо чисельні випадки неуважності священників. Як приклад, запис про народження *Barbary*, матір’ю якої є *Catharina nata parente* (з лат. „донька“) *Snopnowski*. Цей запис ідентифікує особу *Catharina Snopnowska*. Прізвище *Snopnowska* у словнику не з’являється. Нижче під записом міститься примітка, в якій вказується *Catharina Snopkowska*. Очевидно, йдеться про помилку священнослужителя. У книзі народжень 5 разів зафіксовано прізвище *Trommer*: 3 рази як *Trommer*, один раз як *Tromer* і раз *Thromer*. Проаналізувавши записи, з впевненістю можемо ствердити, що прізвище ідентифікує одну і ту ж особу: *Antonius Trommer*. Записи створювались різними священниками. Варіанти запису цього прізвища свідчать про неосвіченість чи недбайливість його носія або про помилку священнослужителя.

На сучасному етапі розвитку орфографії наявні прізвища, які зберегли у своєму вигляді принципи старої польської графіки. Існує поширена думка, що це свідчить про давність прізвища, а нерідко про приналежність його носіїв до шляхетського роду. Мовознавець Ян Станіслав Бистронь звертає увагу на тенденцію все частішого повернення старої графіки сучасним прізвищам. Не важко довести, що предки *Wojciechowskiego* писали -у- замість -j-, адже це відповідало нормам старої польської орфографії (Bystroń 1993: 110).

Коротко підсумовуючи наш аналіз, можемо ствердити, що в римо-католицьких метричних книгах Дрогобича кінця XVIII – початку XIX наявна велика кількість польських прізвищ, які з лінгвістичного погляду є одним і тим самим прізвищем, але записаним кількома способами. Простежуємо також історичне визрівання цілих груп орфографічних варіантів прізвищ. Представлені приклади доводять, що графічна форма прізвищ ще не була закріплена на межі XVIII–XIX століть, головним чином, у зв’язку з відсутністю єдиної і загальнопоширеної орфографічної системи.

LITERATURA

- Bystron 1993:** Bystron, J. *St. Nazwiska polskie*, Warszawa 1993.
- Jodłowski 1979:** Jodłowski, S. *Losy polskiej ortografii*, Warszawa 1979.
- Łoś 1917:** Łoś, J. *Pisownia polska w przeszłości i obecnie: zagadnienia i wnioski*, Polska Biblioteka Internetowa, http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=40693 (dostęp: 04.05.2012).
- Mikołajczak 1998:** Mikołajczak, A. W. *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.
- Rymut 1999, 2001:** Rymut, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, tom I, Kraków 1999; tom II, Kraków 2001.
- Walczak 1995:** Walczak, B. *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995.
- Абузарова 2012:** Абузарова, М. Польські прізвища жителів Дрогобича кінця XVIII століття (на матеріалі метричних книг), в *Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство*, Київ 2012, с. 40–42.

ETAPY STANDARYZACJI JĘZYKA BOŚNIACKIEGO

ROBERT BOŃKOWSKI

Uniwersytet Śląski

Rozpad Jugosławii spowodował nie tylko usamodzielnienie się narodów ją tworzących, ale także, poprzez odpowiednie wpisy w ustawach zasadniczych nowo powstałych państw, doprowadził do usamodzielnienia się / powstania nowych języków standardowych. O ile rozpad dwuwariantowego języka serbsko-chorwackiego¹⁰ ze wschodnim wariantem belgradzkim i zachodnim zagrzebskim / usamodzielnienie się języków serbskiego i chorwackiego można traktować jako naturalną, konsekwentną¹¹ kontynuację polityki językowej w Chorwacji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, o tyle wyodrębnienie się dwóch innych, nowych języków powstałych na bazie tego samego, rozległego i niejednolitego dialektu sztokawskiego – języków bośniackiego i czarnogórskiego – stanowi w językoznawstwie słowiańskim novum i to nie tylko pod kątem powstania / wyodrębnienia się języków, ale także pod kątem samego procesu standaryzacji.

Jeden z modeli standaryzacji, funkcjonujący we współczesnej socjolingwistyce, przedstawił serbski językoznawca Milorad Radovanović. Według niego, w dużym uproszczeniu, standaryzacja jest ciągiem układających się procesów, czynności, które posiadają nieprzerwany i cykliczny charakter, a kolejność tych czynności jest ściśle sprecyzowana (dowolny jest jedynie wybór pierwszej fazy rozpoczynającej drugą i kolejne etapy standaryzacji). Jego model sprowadza się zatem do następujących dziesięciu etapów:

- 1/ selekcji (wyboru normy);
- 2/ deskrypcji (opisu normy);
- 3/ kodyfikacji (zawężaniu normy);
- 4/ elaboracji (rozpowszechnianiu skodyfikowanego standardu);
- 5/ akceptacji (oficjalnym uznaniu normy);
- 6/ implementacji (przyjęcie normy w praktyce);
- 7/ ekspansji (poszerzeniu normy – w praktyce wypieraniu lokalnych odmian i wariantów językowych);
- 8/ kultywacji (działania instytucji kulturalno-oświatowych w celu pielęgnowania i dbania o rozwój normy);
- 9/ ewaluacji (weryfikacji pod kątem zaspokajania przez normę potrzeb kulturowych i komunikacyjnych społeczeństwa);
- 10/ rekonstrukcji (reformy).

W związku z tym znów rozpoczyna się etap deskrypcji, ewentualnie kodyfikacji, czy elaboracji (Radovanović 1979: 83–93).

Jednak, jak słusznie swego czasu zauważył Henryk Jaroszewicz, *trudno się zgodzić z tym, aby faktycznie procesy standaryzacji miały cykliczny i zamknięty charakter [...]. Wiele etapów*

¹⁰ Pomija się tu tzw. bosanskohercegovački jezični izraz.

¹¹ Języki chorwacki i serbski do drugiej połowy XIX wieku rozwijały się samodzielnie.

standaryzacji stanowi bowiem w rzeczywistości procesy ciągłe i stopniowalne, mogące przebiegać równoległe do innych procesów lub nawet zostać w standaryzacji pominięte, dlatego też niemożliwe jest wskazanie ich prostego, cyklicznego następstwa, ujętego w zamkniętym, schemacie kołowym (Jaroszewicz 2004: 16). Do takiego wniosku można było dojść jeszcze w 10 lat (w 2004 roku) po uznaniu języka bośniackiego, jako standardowego, analizując specyfikę standaryzacji języka bośniackiego. Jak wówczas pisał H. Jaroszewicz w 2004 roku *specyfika najnowszej standaryzacji języków południowosłowiańskich dobitnie świadczy o tym, że standaryzacja wcale nie musi się rozpoczynać etapem selekcji, dojście do etapu kodyfikacji nie musi zostać poprzedzone deskrypcją, kultywacja może być już drugim ogniwem, elaboracja może zaś zostać niemal całkowicie pominięta. Przykładem jest standardowy język bośniacki, kod powołany do życia na mocy politycznej decyzji [...]. Oficjalne polityczne zatwierdzenie istnienia tego języka w 1995 r. (a więc akceptacja) bezpośrednio wpłynęło na środowiska lingwistyczne, które – <<nolens volens>> musiały uznać powstanie nowego języka słowiańskiego [w tej części artykułu pomija się aspekt historyczny współczesnego okresu przedstandardowego języka bośniackiego – RB]. Od tego też momentu dotychczasowe katedry serbokroatystryki zaczęły się dzielić i wprowadzać lektorat języka bośniackiego (obok chorwackiego i serbskiego), władze Bośni i Hercegowiny poczęły zaś aktywnie działać, zarówno w kraju, jak i za granicą, na rzecz popularyzacji języka bośniackiego (kultywacja). Co istotne, choć język bośniacki formalnie istniał, długo brakowało podstawowych informacji na temat jego kształtu. Trudno było nawet dociec, jaki kod językowy został obrany za jego podstawę – czy stał się nim np. dawny bośniacko-hercegowiński wariant języka serbsko-chorwackiego (a jeśli w zreformowanym kształcie, to na ile zmienionym), czy też jakiś dialekt, którym posługują się Bośniacy. Tym samym widoczny stawał się brak ogniwa selekcji. Słownik ortograficzny, gramatyka i słownik języka bośniackiego ukazały się natomiast (kodyfikacja), zanim jeszcze dokonano lingwistycznego opisu specyfiki języka społeczności zamieszkującej Bośnię i Hercegowinę (deskrypcja). Tym samym normatywny nakaz „co należy” poprzedził odpowiedź na pytanie – o wiele istotniejsze z punktu widzenia komunikacji językowej – „co jest?”* (Jaroszewicz 2004: 16–17).

Od czasu powstania powyższych zdań w standaryzacji języka bośniackiego zmieniło się wiele.

Standaryzacja języka bośniackiego

Bośnia i Hercegowina uzyskała niepodległość 1 marca 1992 roku w referendum niepodległościowym, przy bojkocie serbskiej populacji tej jugosłowiańskiej wcześniej republiki. Do usamodzielnienia się państwa językiem urzędowym był język serbsko-chorwacki w wersji (i)jekawskiej – tzw. *bosanskohercegovački jezični izraz*. Burzliwe usamodzielnienie się Bośni i Hercegowiny spowodowało problem kryzysowy – trzy główne zamieszkujące ją narody – Chorwaci, Serbowie i Muzułmanie – dalekie były (a i są dalej) od wypracowania konsensusu. Serbowie bośniaccy, po wojnie domowej, zakończonej porozumieniem z Dayton w 1995 roku, utworzyli w ramach Bośni i Hercegowiny Republikę Serbską, odcinając się od bośniackich korzeni¹². Federacja chorwacko-muzułmańska

¹² Akceptują oni wyłącznie tożsamość regionalną, por. np. określenie Serb bośniacki. Por. Stankowicz 2004: 64.

(chorwacko-boszniacka¹³), której oficjalna nazwa brzmi Federacija Bosne i Hercegovine – druga z jednostek administracyjnych dzisiejszego państwa bośniackiego – rozwija się mimo wszystko oddzielnie, jako chorwacka i boszniacka. Chorwaci, analogicznie jak Serbowie w tym państwie, z własnej woli znaleźli się w kręgu języka, kultury i polityki chorwackiej. Muzułmanie (Boszniacy)¹⁴ zostali więc osamotnieni w kontynuowaniu ciągłości państwowej i narodowej, i na dziś, wydaje się, tylko oni są nią zainteresowani.

Stosunek Bośniaków do języka rodzimego zmienił się dopiero po uzyskaniu przez Bośnię i Hercegowinę niepodległości. Jeszcze w tekście Konstytucji Bośni i Hercegowiny z marca 1993 roku widniał zapis o języku urzędowym serbsko-chorwackim: *U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora*¹⁵. Zmiany prawne, utwierdzające nazwę języka bośniackiego, nastąpiły już we wrześniu tego samego roku, wraz z wydaną uchwałą, w której obok języka chorwackiego i serbskiego potwierdzano również język bośniacki:

*U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je standardni književni jezik ijekavskog izgovora njenih konstitutivnih naroda koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski, hrvatski*¹⁶.

Znaczący wpływ na kształtowanie tożsamości bośniackiej miało nadanie przez Kongres Intelktualistów Bośniacko-Muzułmańskich (Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca – KBMI) swojej grupie etnicznej nazwy Bošnjaci. Dnia 22 grudnia 1992 roku, podczas odbywającego się w Sarajewie kongresu, jeszcze w trakcie działań wojennych na terenie Bośni i Hercegowiny, wydano deklarację dotyczącą historycznych związków ludności muzulmańskiej z Bośnią i jej tradycją państwowo-prawną. Dokument pod nazwą *Deklaracija bošnjačkog sabora* został przyjęty przez Boszniacki sabor 27 września 1993 roku. Dla Boszniaków *Deklaracija* jest historycznie ważnym dokumentem państwowym. Muhamed Filipović¹⁷ przedstawił go społeczności bośniackiej następująco:

¹³ Muzułmanie uzyskali potwierdzenie pełnoprawnego, niezależnego narodu wewnątrz Jugosławii w konstytucji federalnego państwa z 1974 roku. Akt ten zwiększał niezależność republik i okręgów autonomicznych. Okręgi autonomiczne Kosowo i Wojwodina w wielu kwestiach uzyskały status podobny republikom, pozostały jednak dalej w ramach Socjalistycznej Republiki Serbii (SR Srbija). Jedną z najistotniejszych decyzji tej konstytucji było utworzenie równowagi sześciu republik i sześciu narodów, w tym również bośniackich Muzułmanów (Muslimani), którzy po rozpadzie SFRJ, od 1993 roku nazywali się Muslimani-Bošnjaci, a następnie Bošnjaci. W literaturze polskiej naród Bośni i Hercegowiny wyznania mahometańskiego określane jest następującymi terminami: (1) starsze określenie – Muzułmanin (bośniacki), (2) ogólne i niezbyt precyzyjne określenie Bośniak lub (3) w ostatnim czasie na wzór pierwowzoru – Boszniak. Ten ostatni etnonim, co prawda, nie istnieje w powszechnym użyciu i używają go wyłącznie specjaliści, jest jednak na tyle niedwuznaczny, precyzyjny i ścisły, że w niniejszym artykule zdecydowano się na jego wymienne stosowanie (tak, jak i jego derywaty) z terminami „Bośniak” i „Muzułmanin (bośniacki)”. Czasami jednak, w celu precyzyjności i wyeliminowaniu dwuznaczności, użyto formy boszniacki, w przeciwstawieniu do terminu bośniacki. Zob. też przypis 17.

¹⁴ Oczywiście nie wszyscy obywatele Bośni i Hercegowiny, którzy identyfikują się z państwem, językiem i kulturą bośniacką są wiernymi.

¹⁵ *W Republice Bośnia i Hercegowina w oficjalnym użyciu jest język serbsko-chorwacki, względnie chorwacko-serbski wymowy ijekawskiej* [tłumaczenie – R. Bońkowski].

¹⁶ *W Republice Bośnia i Hercegowina w oficjalnym użyciu jest standardowy język literacki wymowy ijekawskiej jej narodów konstytucyjnych, który mianuje się jedną z trzech nazw: bośniacki, serbski, chorwacki* (Izetbegović 2001: 247; tłumaczenie – R. Bońkowski).

¹⁷ Propagator idei bośniackości.

Bošnjaci,

Nakon stotinu i petnaest godina, od ljeta 1878. godine kada su se Bošnjaci sastali u haremu Begove džamije da bi se dogovorili o odbrani svoje zemlje, sastali smo se nanovo i u znaku našeg narodnog imena, naše slavne tradicije i zbog interesa naše zemlje, naše države i njenog naroda.

Svjesni povijesnog značenja momenta u kojem se sastajemo kao iskušenja koja nas čekaju, odlučni smo da našem narodu vratimo njegovo povijesno narodno ime Bošnjaci, da se na taj način čvrsto vežemo za našu zemlju Bosnu i njenu državno-pravnu tradiciju, za naš bosanski jezik i sveukupnom duhovnom tradicijom naše povijesti.

U duhu tog vraćenog imena i potvrđenog identiteta, izjavljujemo da našu domovinu Bosnu vidimo kao slobodnu i demokratsku zajednicu, koja će čuvati i produbljivati stoljetne zasade tolerancije i međusobnog poštovanja svih ljudi i svih tradicija što u njoj žive. Pozivamo tome za svjedoka cjelokupnu našu povijest.

Da bismo produžili i produbili započeti posao potvrđivanja vlastitog narodnog bića, njegovog mjesta i zadaće u svijetu u kojem živimo i afirmaciju njegovih nacionalnih i državnih institucija, odlučujemo da Bošnjački sabor i ubuduće radi. Sabor će biti mjesto okupljanja svih Bošnjaka na kojem će se u slobodi mišljenja, poštovanju različitih uvjerenja i uz maksimalnu kompetenciju i odgovornost razmatrati sva najvažnija pitanja života bošnjačkog naroda i naše države, i utvrđivati pravci naše nacionalne akcije.

Neka Allah bude svjedok naše iskrene namjere i podrži nas u njoj¹⁸.

Od momentu uchwalenia *Deklaraciji* władze bośniackie prowadziły szeroką akcję propagującą nową narodową nazwę Muzułmanów bośniackich oraz języka bośniackiego. W 1994 roku Ministerstwo Oświaty, Nauki, Kultury i Sportu Bośni i Hercegowiny przygotowało dokument *Izvodi iz nastavnih planova programa osnovnih škola, gimnazija i srednjih stručnih škola*¹⁹, w których stwierdzano:

¹⁸ *Bośniacy, Po stu piętnastu latach, od lata 1878 roku, kiedy Bośniacy spotkali się w pomieszczeniach meczetu Bega, aby umówić się co do obrony swojego kraju, spotkaliśmy się ponownie, tym razem w związku z naszą nazwą narodową, naszej sławnej tradycji i w związku z interesami naszego kraju, naszego państwa i jego narodu. Świadomi historycznego znaczenia chwili, w której się spotykamy, jak i pokus, jakie na nas czekają zdecydowani jesteśmy, aby naszemu narodowi zwrócić jego historyczną nazwę Boszniacy, aby w ten sposób mocno się związać z naszym krajem Bośnia i z jej tradycją państwowo-prawną, dla naszego języka bośniackiego i całościowej tradycji duchowej naszej historii. W duchu tej powróconej nazwy i potwierdzonej tożsamości oświadczamy, że naszą ojczyznę Bośnię widzimy jako wolną i demokratyczną wspólnotę, która będzie strzec i pogłębiać stuletnie zasady tolerancji i wzajemnego szacunku wszystkich ludzi i wszystkich tradycji w niej obecnych. Na świadka tego wzywamy całą naszą historię. Aby kontynuować i pogłębić rozpoczęty trud zatwierdzania własnego istnienia narodowego, jego miejsca i zadania w świecie w jakim żyjemy oraz afirmację jego instytucji narodowych i państwowych decydujemy się na dalszą pracę Bośniackiego Saboru. Sabor będzie miejscem zgromadzeń wszystkich Boszniaków, w którym przy wolności przekonań, szacunku do różnych przekonań oraz przy maksymalnej kompetencji i odpowiedzialności będzie się rozważać wszystkie najistotniejsze problemy życia narodu bośniackiego i naszego państwa oraz będzie się ustalać kierunki naszych działań narodowych. Niech Allah będzie świadkiem naszej szczerzej intencji i podtrzyma nas w niej (Deklaracja Bošnjačkog sabora, za: Idrizbegović 2003: 19; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

¹⁹ *Wyciągi z planów nauczania programów do szkół podstawowych, gimnazjów i średnich szkół zawodowych [tłumaczenie – R. Bońkowski].*

[...] cilj je nastave bosanskog jezika i književnosti da učini usvoje elemente pismenosti i osnovne strukturne i izražajne vrijednosti književnog jezika kao specifičnog informativnog i komunikativnog sredstva, te da učenike upozna sa značajnim književnoumjetničkim djelima nastalim na našem jeziku i sa najznačajnijim djelima svjetske književnosti²⁰.

Z kolei z inicjatywy KBMI w latach 1992–1995 w Sarajewie opublikowano gramatykę języka bośniackiego dla szkół średnich (Vajzović – Zvrko 1994) oraz Aliji Isakovicia *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* (Isaković 1992) i *Rječnik bosanskoga jezika (karakteristična leksika)* (Isaković 1995). Istotną rolę w popularyzacji języka bośniackiego odegrała również Islamska Wspólnota Religijna w Bośni i Hercegowinie (Islamska Zajednica u BiH), otwierając w 1995 roku w tym państwie pierwsze gimnazjum **boszniackie**, w którym głównym przedmiotem nauczania stał się język bośniacki.

Problem nazwy języka

Pomimo tych działań po wojnie zakończonej w 1995 roku język bośniacki znajdował się w bardzo niekorzystnej sytuacji. Istotnym problemem okazała się zmieniona struktura etniczna państwa. Działania wojenne spowodowały, iż miejsce swojego zamieszkania zmieniło około 80% mieszkańców tego kraju. Inną sporną kwestią do rozwiązania przez **boszniackich** językoznawców była nazwa języka. Część z nich uważała bowiem, iż język – dotyczący wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny – jako taki powinien być określany jako „bosanski jezik” (język bośniacki). Inni zaś twierdzili, że nazwa języka musi posiadać charakter *stricte* narodowy, odnoszący się wyłącznie do Boszniaków, tj. powinien być nazywany „językiem boszniackim” (bošnjacki jezik)²¹. Nieunormowanie tego zagadnienia doprowadziło do zamieszania w środkach masowego przekazu oraz w administracji publicznej, np. w żupaniach, w których zdecydowaną większość stanowiła ludność chorwacka, w aktach prawnych język bośniacki nazywano boszniackim, uważając go za sekundarny w stosunku do chorwackiego (Šipka 2001: 44). Ostatecznie boszniaccy językoznawcy zdecydowali się na nazwę „język bośniacki”. Dževad Jahić dowodził, że:

naziv bošnjacki jezik se, istina, povremeno javljao među Bošnjacima, više kao knjiški naziv, ali nije bio „dorastao” da bude konkurencija a kamoli da potisne iz upotrebe znatno starije i frekventnije ime bosanski jezik. Stoga bošnjacki jezik nije niti može biti sinoniman bosanskom. Tim prije što su se Bošnjaci zvanično i nedvosmisleno izjasnili o tome na Bošnjackom saboru ratne 1993. godine²².

²⁰ *Celem nauczania języka i literatury bośniackiej jest uczynienie przyswojenia elementów umiejętności pisania oraz podstawowych strukturalnych i wypowiedzeniowych wartości języka literackiego jako specyficznego środka informacji i komunikacji, a także zapoznanie uczniów ze znaczącymi dziełami literacko-artystycznymi powstałymi w naszym języku oraz z najbardziej znaczącymi dziełami literatury światowej* (Izetbegović 2001: 249; tłumaczenie – R. Bońkowski).

²¹ Dla Boszniaków (ale i boszniackich lingwistów) nazwa *bosanski jezik* nie była problematyczna. W samej Bośni i Hercegowinie nazwę tę uznały również ci, którzy nie identyfikują się z tą jedną z trzech nacji ją zamieszkujących.

²² *Nazwa język boszniacki, to fakt, czasami pojawiał się u Boszniaków, ale bardziej jako nazwa książkowa, jednak nie „dorósł” do tego, aby być konkurencją, a tym bardziej, aby wyprzeć z użycia znacznie starszą i bardziej frekwencyjną nazwę język bośniacki. Dlatego więc język boszniacki nie jest i nie może być synonimiczny z językiem bośniackim. Tym bardziej, że Boszniacy oficjalnie i niedwuznacznie opowiedzieli się za tym na Boszniackim Saborze w wojennym 1993 roku* [tłumaczenie – R. Bońkowski] (Hebib-Valjevac 1998: 43; zob. też: Jahić 1999a: 74–75).

Nazwanie języka ‘bosanski’ wywołało jednak między muzułmańskimi (bosznackimi) i niemuzułmańskimi badaczami spór²³.

Po 1995 roku czołowi boszniaccy językoznawcy zaczęli intensywnie popularyzować język bośniacki za granicą. Twierdzili, iż językiem bośniackim posługują się zarówno wyznawcy Allaha z Bośni i Hercegowiny, z Sandżaku, jak i z niektórych obszarów Kosowa. Jednym z największych zwolenników tego poglądu był A. Isaković, który w swoich artykułach wielokrotnie podkreślał: [...] *bosanski jezik je i suštinski i nominalno živio i razvijao se na ovim našim prostorima, pa i šire, uključujući Sandžak, dijelove Crne Gore [...] i neke teritorije Kosova*²⁴. Uważał także, że głównym argumentem, który świadczy o tym, że Muzułamie-Boszniacy mówią językiem bośniackim poza granicami Bośni i Hercegowiny, jest częste używanie przez nich turcyzmów i głoski *h*.

²³ Niemuzułmańscy językoznawcy mieszkający i pracujący w krajach ościennych uważają, że Muzułmanie nie mają prawa kodyfikowany przez nich język nazywać bosanski, a wyłącznie bošnjački – będący przymiotnikiem pochodzącym od nazwy narodu – Bošnjak (oczywiście pragnienie to ma szansę na urzeczywistnienie jedynie wówczas, jeśli bośniaccy Serbowie i Chorwaci będą gotowi zaakceptować wysuniętą propozycję oraz potencjalnie może być uwarunkowane kierunkiem, w którym podąży norma a także kształtem uzusu języka bośniackiego). Uważają oni bowiem, że forma *bosanski* zarezerwowana jest dla wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny. Obszerniej: Bońkowski 2010: 166–175.

²⁴ [...] *język bośniacki istotnie i nominalnie żył i rozwijał się na tych terenach, ale i szerzej, włączając Sandžak, części Czarnogóry [...] i pewne terytoria Kosowa* (Halilović 1999a: 77; tłumaczenie – R. Bońkowski). Zdecydowana większość muzułmańskich językoznawców z Bośni i Hercegowiny wyrażała poglądy podobne do A. Isakovića. Dž. Jahić w swojej książce *Bošnjački narod i njegov jezik* stwierdził: [...] *Bošnjake kao narod objedinjuje njihov zajednički jezik, koji oni nazivaju bosanskim, a tako ga nazivaju i sandžački Muslimani, mada oni u principu sebe ne smatraju „Bosancima”*. *Dakle, to je jezik jednog naroda, bez obzira kakve sve teritorijalno-etničke razlike postoje unutar samog tog naroda. Bošnjaci se (školski rečeno) dijele na dva dijela: na „bosanske Bošnjake“ i „sandžačke Bošnjake“, među kojima postoje razlike, ali koji ipak pripadaju jednom te istom narodu. Kako su se među ta dva dijela bošnjačkog naroda formirale razlike, shodno tome idu i razlike u jeziku, koje su čitav taj razvoj pratile. Na taj način, unutar bosanskog jezika formirale su se dvije varijante, bosanska i sandžačka, odnosno zapadna i istočna, mada one do danas nisu dovoljno istražene niti su pouzdanije naučno obrazložene i definirane. [...] Bošnjaci su i štakavci i šćakavci, ijekavci i ikavci, odlikuju ih i južnije („mlade”) govorne crte i zapadnije govorne odlike (arhaičnije). Bošnjaci iz Sandžaka pripadaju zetsko-južnosandžačkom dijalektu, odnosno njegovom južnosandžačkom poddijalektu, također zahvaćenom novoštokavskim inovacijama. Bosanski jezik ima pet svojih dijalekata: ijekavskoštakavski (istočnohercegovački), ijekavskošćakavski (zapadnobosanski), ikavskoštakavski (zapadnohercegovački), ikavskošćakavski (zapadnobosanski) i ekavsko-ijekavskoštakavski (južnosandžački) (Bošnjaków, jako naród, zjednača ih spoločny jezyk, ktorý oni nazývajú bošnjačkim, a tak nazývajú go i Muzułmanie z Sandžaku, chociaž w gruncie rzeczy nie uważają siebie za „Bošniaków“ (Bosancima). Jest to więc język jednego narodu bez względu na wszystkie różnice terytorialno-etniczne, jakie istnieją wewnątrz samego tego narodu. Boszniacy (mówiąc szkolnie) dzielą się na dwie części: na Boszniaków z Bośni i Bośniaków z Sandżaku, między którymi istnieją różnice, ale którzy jednak należą do tego samego narodu. A jeśli między tymi dwoma częściami narodu boszniackiego wytworzyły się różnice, stosownie do tego występują różnice w języku, które z całym tym rozwojem szły w parze. W ten sposób wewnątrz języka bośniackiego ukształtowały się dwa warianty, bośniacki i sandżački, względnie zachodni i wschodni, choć do dziś nie są one wiarygodnie naukowo wyjaśnione i zdefiniowane. [...] Boszniacy to i sztakawcy, i szćakawcy, ijekawcy i ikawcy, wyróżniają ich i południowe („młode”), i zachodnie (bardziej archaiczne) cechy językowe. Boszniacy z Sandżaku należą do dialektu zetsko-południowosandżackiego, względnie jego południowosandżackiego poddialektu, również objętego innowacjami nowosztokawskimi. Język bośniacki posiada pięć swoich dialektów: ijekawskosztokawski (wschodniohercegowski), ijekawkoszćakawski (zachodniobośniacki), ikawskosztokawski (zachodniohercegowski), ikawkoszćakawski (zachodniobośniacki) i ekawsko-ijekawskosztokawski (południowosandżacki) [tłumaczenie – R. Bońkowski] (por. Jahić 1999b: 76). W książce zaś *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* dopełniał: [...] *već je rečeno da južnosandžački poddijalekt spada u širu dijalekatsku bazu bosanskog jezika, u granicama nekadašnjeg Bosanskoga pašaluka, u kojem se formirao i sam bošnjački narod kao cjelina. [...] Bošnjaci iz Sandžaka kulturalnohistorijski razvijali su se u tijesnim vezama sa bosanskom maticom, mada njih odlikuju i neke osobine različite od bosanskih (zostalo juž powiedziane, že poddialekt południowosandžački należy do szerszej bazy dialektalnej języka bośniackiego, w granicach wcześniejszego Paszalicu Bośniackiego, w którym jako całość ukształtował się także sam naród bośniacki [...] Boszniacy z Sandżaku rozwijali się kulturowo-historycznie w ścisłym związku z macierzą bośniacką, chociaž rozróżniają ich pewne cechy inne od bośniackich* (tłumaczenie – R. Bońkowski; por.: Jahić 1999a: 141). Więcej na temat teorii muzułmańskich językoznawców dotyczących pochodzenia i języka Boszniaków: Behar 1998: 21.*

Etapy standaryzacji

Jaszcze zanim język bośniacki został potwierdzony jako urzędowy w Bośni i Hercegowinie, w 1991 roku pojawiły się dwie monografie, które mogły zapowiadać poważniejsze prace nad językiem bośniackim: *Jezik bosanskih Muslimana* Dževada Jahicia (Jahić 1991) oraz *Bosanski jezik* Senahida Halilovicia (Halilović 1991). Dotyczyły one opisu języka Bośniaków, rozwoju dialektów bośniackich, tradycję językową i literacką, bazę dialektyczną oraz problem związany z nazwą języka. I chociaż nazwa *język bośniacki* (bosanski jezik) została uprawomocniona dwa lata później (jeszcze w bośniackiej konstytucji z 1993 roku funkcjonowała nazwa *język serbsko-chorwacki względnie chorwacko-serbski* (srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik, to jednak kilka miesięcy później, w tym samym roku wydano uchwałę o urzędowych językach serbskim, chorwackim i bośniackim na terenie Bośni i Hercegowiny), dlatego powyższe publikacje można uznać za początek standaryzacji języka bośniackiego.

Rok później, w 1992 roku, Alija Isaković wydaje *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku* (Isaković 1992). Następnie ukazują się dwie następne publikacje pomocne w standaryzacji języka bośniackiego – tego samego autora poszerzona publikacja z 1992 roku *Rječnik bosanskog jezika (karakteristična leksika)* (Isaković 1995) oraz pierwsza gramatyka języka bośniackiego dla szkół średnich: *Gramatika bosanskog jezika (I.–IV. razred gimnazije)* Hanki Vajzović i Huseina Zvrko (Vajzović – Zvrko 1994).

W dniach 7–8 września 1998 roku w Bihaciu czołowi muzułmańscy językoznawcy (m.in. Senahid Halilović, Dževad Jahić) oraz pisarz Džemaludin Latić, przy poparciu władz kantonu Unsko-Sańskiego, Instytutu Języka w Sarajewie oraz Federalnego Ministerstwa ds. Szkolnictwa, Nauki, Kultury i Sportu, zorganizowali konferencję naukową *Simpozij o bosanskom jeziku*. Głównym przedmiotem debaty była analiza języka bośniackiego w różnych kontekstach: lingwistycznym, socjologicznym, historycznym, filozoficznym, politycznym i religijnym. Uczestnicy spotkania uważali, że symposium będzie miało wpływ na dalszy rozwój rodzimego językoznawstwa i wpłynie na przyspieszenie działań nad standaryzacją języka bośniackiego (Čedić 1999: 77). Rozprawiano również o najważniejszych problemach języka i przygotowano program działania na najbliższe lata. Za główny cel przyjęto rozwiązanie następujących kwestii:

1. Kadrovski osnažiti Institut za jezik u Sarajevu, redefenirati njegove zadatke i preimenovati ga u Institut za bosanski jezik.
2. Odsjek za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu preimenovati u Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik.
3. Bosanskom jeziku osigurati međunarodni status putem koda za jezik.
4. Zasnovati kratkoročne projekte izrade:
 - a) Gramatike bosanskog jezika za osnovnu i Gramatike za srednju školu.
 - b) Školskog pravopisnog priručnika i
 - c) Jednotomnog rječnika bosanskog standardnog jezika.
5. Zasnovati dugoročne projekte izrade:
 - a) Gramatike bosanskog jezika.
 - b) Velikog rječnika bosanskog jezika i
 - c) Pravopisa bosanskog jezika.
6. Izgraditi priručnike bosanskog jezika [...].

7. *U dogovoru sa ministarstvima pedagoški zavodi trebaju pronaći nove forme rada, kako bi se prevladale teškoće koje se sada javljaju u nastavi maternjeg jezika (novi vidovi seminarija, stalnih predavanja o bosanskom jeziku i sl.)*²⁵.

W zakresie projektów krótko- i długoterminowych udało się zrealizować już wszystkie punkty programu przygotowanego przez boszniacką inteligencję w Bihaciu²⁶. W projekty krótkoterminowe wpisują się:

- 1/ *Pravopis bosanskog jezika za škole* Senahida Halilovicia z 1999 roku (Halilović 1999b);
- 2/ *Školski rječnik bosanskog jezika* Dževada Jahicia z 1999 roku (Jahić 1999c).

Powstają różnorodne podręczniki języka bośniackiego do nauki w szkole podstawowej i średniej, np.:

- 1/ *Osnovi gramatike bosanskog jezika, priručnici, knjiga 4* Ibrahima Čedicia z 2001 roku (Čedić 2001) oraz
- 2/ *Bosanski jezik, jezičko-pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola* Refika Bulicia z 2001 roku (Bulić 2001).

Projekty długoterminowe wymagały większego nakładu czasu i pracy, ale i one w konsekwencji zostały zrealizowane. Jeszcze w 1996 roku Senahid Halilović opublikował *Pravopis bosanskoga jezika* (Halilović 1996). W 2000 roku trójka autorów, Dževad Jahić, Senahid Halilović oraz Ismail Palić, drukują gramatykę języka bośniackiego (*Gramatika bosanskoga jezika*: Jahić – Halilović – Palić 2000). W 2007 roku Institut za jezik w Sarajewie wydaje *Rječnik bosanskog jezika*, kierownik projektu Ibrahim Čedić. To kapitalne, jednotomowe, ale bardzo obszerne dzieło, liczy 1320 stron i 60 tysięcy jednostek leksykalnych. Słownik charakteryzuje się następującymi cechami:

- nie ma powrotu do przeszłości – archaizmy nie są brane pod uwagę;
- dominuje rodzima leksyka słowiańska (wbrew wcześniejszym obawom części opinii publicznej o polityczne wprowadzanie orientalizmów do języka);
- pożyczki językowe dotyczą form na stałe zadomowionych w języku (germanizmy, łacynizmy, greczyzmy, anglicyzmy, orientalizmy, bohemizmy itp.);

²⁵ 1. *Wzmocnić kadrowo Instytut Języka w Sarajewie, przededefiniować jego zadania i zamienić jego nazwę na „Instytut Języka Bośniackiego”*; 2. *Zamienić nazwę Instytut Języków Południowosłowiańskich Wydziału Filozoficznego w Sarajewie na Instytut Języków Bośniackiego, Chorwackiego i Serbskiego*; 3. *Zabezpieczyć dla języka bośniackiego międzynarodowy status poprzez dodanie mu kodu*; 4. *Urzeczywistnić projekty krótkoterminowe: a/ gramatykę języka bośniackiego dla szkół podstawowych i średnich, b/ słownik ortograficzny z zasadami pisowni języka bośniackiego dla szkół, c/ jednotomowy słownik języka bośniackiego dla szkół*; 5. *Urzeczywistnić projekty długoterminowe: a/ gramatykę języka bośniackiego, b/ wielki słownik języka bośniackiego, c/ słownik ortograficzny z zasadami pisowni języka bośniackiego*; 6. *Stworzyć podręczniki języka bośniackiego [...] w szkole podstawowej i średniej oraz podręczniki do użycia praktycznego w mediach publicznych – prasie, radiu i telewizji*; 7. *Po konsultacjach z ministerstwami instytucji pedagogiczne powinny znaleźć nowe formuły pracy tak, aby przewyciężyć trudności, które ujawniają się do teraz w nauce języka ojczystego (nowe formy seminariów, stałych wykładów o języku bośniackim itp.)* (Šipka 2001: 306; tłumaczenie – R. Bońkowski); zob też: Kajan 1998: 43.

²⁶ Oprócz niżej wspomnianych językowi bośniackiemu przydzielony został kod międzynarodowy. *Odsjek za južnoslavenske jezike filozofskog fakulteta u Sarajevu* w 1999 roku został zamieniony na *Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik*. Jeśli mowa o instytucji *Institut za jezik*, zachowała ona starą nazwę i mniej więcej tę samą liczbę zatrudnionych, więc od lat dziewięćdziesiątych do dzisiaj cel, aby go kadrowo zasilić nie został osiągnięty.

- zachowanie wielu dubletów leksykalnych (bo, jak mówi kierownik projektu słownika, Ibrahim Čedić, mieszkańcy Bihacia i Sarajewa nie używają tej samej leksyki²⁷).

W trzy lata później, w 2010 roku, opublikowany zostaje przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Sarajewie, zamykający etap deskrypcji w standaryzacji języka bośniackiego *Rječnik bosanskog jezika*, którego autorami są Senahid Halilović, Ismail Palić oraz Amela Šehović (Halilović – Palić – Šehović 2010). Według niego np. standardowe są wyłącznie formy typu *opći, općina, općenito, uopće* itp. (a nie *opšti, opština, opštenito, uopšte*) forma *sveštenik* dotyczy wyłącznie osoby, która funkcjonuje w Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, *svećenik* zaś dotyczy osoby, która funkcjonuje w jakimkolwiek Kościele, oprócz wspomnianym, dublety typu *prijevod / prevod, prijeveroj / prevoj* oraz tzw. sekundarne *h*, np. *sevdah, sahat-kula*, poprawne jest tylko *h* w wyrazach typu: *mehko, lahko* itp.

I wreszcie ostatni projekt dotyczący standaryzacji języka bośniackiego, który należy tu wymienić, to pierwszy wielotomowy encyklopedyczny słownik języka bośniackiego (*Rječnik bosanskog jezika*) Dževada Jahicia (Jahić 2010). Projekt, który jest rezultatem dziesięcioletniej pracy autora, w swoim zamyśle ma posiadać 10 tomów, przeszło 400 stron, 80 tysięcy haseł i 350 tysięcy opracowanych i opisanych jednostek leksykalnych. Dotychczas autor opublikował dwa tomy (tom 1 A–Ć, tom 2 D–F).

Standaryzacja języka bośniackiego dziś właściwie zbliża się ku końcowi. Dlatego zamykając opis etapów standaryzacji tego języka najważniejsze wydają się słowa autorów we wstępie do wspomnianego *Rječnika bosanskog jezika* Senahida Halilovicia, Ismaila Palicia oraz Ameli Šehović:

Posljednjih desetak godina u historiji bosanskog jezika bit će označene kao razdoblje u kome je norma toga jezika konačno uobličena. Standardni bosanski jezik postaje punopravnim članom slavenske, evropske i svjetske zajednice standardnih jezika zahvaljujući, prije svega, trima knjigama: „Pravopisu bosanskoga jezika” S. Halilovića (1996), „Gramatici bosanskoga jezika” Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića (2000) i „Rječniku bosanskoga jezika” S. Halilovića, I. Palića i A. Šehović²⁸.

²⁷ *Jedan od posebnih slojeva u bosanskom jeziku jeste postojanje izraza dvostrukosti i višestrukosti. Bosanski jezik je toliko bogat leksikom da o jednom pojmu, stvari možemo iznijeti iskaz na različite načine i upotrijebiti različitu leksiku, a rezultat je sa istim značenjem. To jest, određene stvari možemo izreći na različite načine. Upravo zbog toga je bosanski jezik i specifičan i u konačnom sastavu njegove leksike moraju postojati sve dvostrukosti i višestrukosti kako bi korisnici jezika mogli imati slobodu izbora jezičkih sredstava. Istu leksiku ne upotrebljava stanovništvo Bihaća i Sarajeva i zbog toga mora postojati sloboda izbora. Mi smo u izradi Rječnika strogo pazili da ne uklanjamo određene riječi, odnosno da ne namećemo riječi koje neko nema u navici da upotrebljava (Jedną ze szczególnych cech charakterystycznych dla języka bośniackiego jest funkcjonowanie dwu i więcej form na określenie tego samego zjawiska. Język bośniacki jest na tyle bogaty w leksykę, że o jednym pojęciu, rzeczy możemy powiedzieć na różne sposoby i użyć różnej leksyki, a wynik pozostanie z tym samym znaczeniem. To znaczy, określone rzeczy możemy nazwać na różne sposoby. Dlatego w gruncie rzeczy język bośniacki jest specyficzny, więc w ostatecznym układzie dotyczącym jego leksyki muszą istnieć wszystkie formy tak, aby użytkownicy języka mogli posiadać wolność wyboru środków językowych. Tej samej leksyki nie używają mieszkańcy Bihacia i Sarajewa i dlatego musi istnieć wolność wyboru. W pracach nad Słownikiem rygorystycznie uważaliśmy, aby nie usuwać określonych wyrazów, względnie aby nie narzucać wyrazów, których ktoś nie ma w zwyczaju używać (wyd. internetowe: www1; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

²⁸ *Ostanie kilkanaście lat w historii języka bośniackiego będzie oznaczone jako okres, w którym norma tego języka została definitywnie została ukształtowana. Standardowy język bośniacki staje się równoprawnym członkiem słowiańskiej, europejskiej i światowej wspólnoty języków standardowych dzięki, przede wszystkim, trzem książkom: „Pravopisowi bosanskoga jezika” S. Halilovicia (1996), „Gramatyce bosanskoga jezika” Dž. Jahića, S. Halilovicia i I. Palicia (2000) i „Rječnikowi bosanskoga jezika” S. Halilovicia, I. Palicia i A. Šehović. (Halilović – Palić – Šehović 2010; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

Tytułem zakończenia

Język jest przedmiotem badań nie tylko lingwistycznych, ale też jest kojarzony i traktowany na równi z pojęciami *narod, ojczyzna, wolność*. Jest symbolem narodu i gwarantem jego egzystencji. W Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze i Serbii język = naród i dlatego takie postrzeganie języka ułatwia jego afirmację i prace kodyfikacyjne.

BIBLIOGRAFIA

- Behar 1998:** Jezik Bošnjaka izvan Bosne i Hercegovine. Simpozij o bosanskom jeziku, w: „Behar”. *Časopis za kulturu i društvena pitanja*, broj 38, Zagreb 1998.
- Bońkowski 2010:** Bońkowski, R. Oficjalna nazwa jednego z trzech urzędowych języków w Bośni i Hercegowinie – konflikt nazwotwórczy, w: *Komunikacija w sytuacjach kryzysowych*, red. J. Stawnicka, Katowice 2010, s. 166–175.
- Bulić 2001:** Bulić, R. *Bosanski jezik, jezičko-pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola*, Tuzla 2001.
- Čedić 1999:** Čedić, I. *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, Sarajevo 1999.
- Čedić 2001:** Čedić, I. *Osnovi gramatike bosanskog jezika, priručnici, knjiga 4*, Sarajevo 2001.
- Halilović – Palić – Šehović 2010:** Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo 2010.
- Halilović 1991:** Halilović, S. *Bosanski jezik*, Sarajevo 1991.
- Halilović 1996:** Halilović S. *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo 1996.
- Halilović 1999a:** Halilović, S. Jezik i politika, w: *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, red. I. Čedić, Sarajevo 1999.
- Halilović 1999b:** Halilović, S. *Pravopis bosanskog jezika za škole*, Sarajevo 1999.
- Hebib-Valjevac 1998:** Hebib-Valjevac, N. Simpozij o bosanskom jeziku. Ekstralingvistički faktori u jeziku, w: „Behar. Časopis za kulturu i društvena pitanja”, br. 38, Zagreb 1998.
http://www.orbus.be/bosanski_jezik/bosanski_lingvisti_01.htm.
- Idrizbegović 2003:** Idrizbegović, A. *Bosanski jezik i Bošnjaci. Kulturnohistorijski okviri*, Sarajevo 2003.
- Isaković 1992:** Isaković, A. *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, Sarajevo 1992.
- Isaković 1995:** Isaković, A. *Rječnik bosanskog jezika (karakteristična leksika)*, Sarajevo 1995.
- Izetbegović 2001:** Izetbegović, A. Uredba sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja, Sarajevo 1. septembar/rujan 1993, w: M. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*, Sarajevo 2001.
- Jahić – Halilović – Palić 2000:** Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. *Gramatika bosanskog jezika*, Sarajevo 2000.
- Jahić 1991:** Jahić, Dž. *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991.
- Jahić 1999a:** Jahić, Dž. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo 1999.
- Jahić 1999b:** Jahić, Dž. *Bošnjački narod i njegov jezik*, Sarajevo 1999.

- Jahić 1999c:** Jahić, Dž. *Školski rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo 1999.
- Jahić 2010:** Jahić, Dž. *Rječnik bosanskog jezika*, t. 1 A-Ć, t. 2 D-F, Sarajevo 2010.
- Jaroszewicz 2004:** Jaroszewicz, H. *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004.
- Kajan 1998:** Kajan, I. Ime bosanskog jezika, Povodom Simpozija o bosanskome jeziku, Hotel Sedra, Cazin–Bihać, 7. i 8. rujna 1998, w: „Behar”. *Časopis za kulturu i društvena pitanja*, broj 31, Zagreb 1998.
- Radovanović 1979:** Radovanović, M. *Sociolingvistika*, Beograd 1979.
- Stankowicz 2004:** Stankowicz, A. *Między bośniackością a jugoslawizmem. Z dziejów kultury bośniackiej*, Bielsko-Biała 2004.
- Šipka 2001:** Šipka, M. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, Sarajevo 2001.
- Vajzović – Zvrko 1994:** Vajzović, H. Zvrko, H., *Gramatika bosanskog jezika (I.–IV. razred gimnazije)*, Sarajevo 1994.
- www1:** http://www.orbus.be/bosanski_jezik/bosanski_lingvisti_01.htm.

Z PROBLEMATYKI KALK JĘZYKOWYCH W TERMINOLOGII ANATOMICZNEJ (NA MATERIALE CHORWACKIM)

BARBARA POPIOLEK

Uniwersytet Jagielloński

Językoznawstwo chorwackie nie posiada żadnego całościowego opracowania z zakresu terminologii anatomicznej. Poza nielicznymi artykułami dotyczącymi pojedynczych nazw anatomicznych w języku chorwackim nie ma jak dotąd na gruncie chorwackim pracy wyczerpująco omawiającej to zagadnienie. Nawet nazewnictwo potoczne z tej dziedziny nie doczekało się szerszego naukowego opracowania. Leksyką anatomiczną zajął się jedynie Vladimir Loknar, który jest autorem kilkunastu artykułów dotyczących terminologii i słownictwa medycznego. Artykuły te zamieszczone były w zagrzebskim piśmie medycznym „Liječnički vjesnik” oraz w czasopiśmie językoznawczym „Jezik”. Zostały później opublikowane w pracy pt. *Teme iz medicinskog nazivlja* (Loknar 1988). Loknar, zajmując się terminologią anatomiczną, zwrócił także uwagę na zagadnienie kalk językowych. Terminologią anatomiczną zajmowała się również pisząca te słowa (Popiołek 2001). Rezultatem tych prac jest monografia *Terminologia anatomiczna chorwacka i serbska. Kształtowanie się jej i funkcjonowanie we współczesnych językach* (Popiołek 2003).

Wpływy, jakim podlegała Chorwacja w swej burzliwej historii, różnorakie kontakty polityczne, gospodarcze i kulturowe znalazły swoje odbicie także w sferze językowej. Stąd też zainteresowanie lingwistów problematyką kontaktów językowych silnie zaznacza się w pracach na temat zapożyczeń. Jednak, podobnie jak w wielu innych krajach, zagadnienie kalk językowych nadal stanowi marginalną część tego typu opracowań. Pierwsze wzmianki o kalkach językowych pojawiają się w pracach, które dotyczą niemieckich zapożyczeń, ale ich autorzy zetknęli się również z problemem kalkowania (Trivunac 1937; Schneeweis 1960). Badania nad kalkami w języku serbsko-chorwackim, a następnie językach chorwackim i serbskim zapoczątkował niemiecki językoznawca Matthias Rammelmeyer, który napisał pierwszą obszerną monografię na temat replik *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung* (Rammelmeyer 1975). W swojej pracy skupił się on jedynie na kalkach leksykalnych, pomijając kalki składniowe i frazeologiczne. O włoskich wpływach, a wśród nich i o kalkach językowych pisali Fran Kurelac oraz Vojmir Vinja (Vinja 1951). Język włoski, którego wpływ najwyraźniej zaznacza się w okresie od XVI do XVIII wieku, często przyjmował rolę języka pośrednika pomiędzy łaciną a językiem chorwackim. Natomiast badaniem oddziaływania języka węgierskiego na chorwacki zajął się węgierski językoznawca István Nyomárkay (Nyomárkay 1984). Język węgierski jest źródłem licznych zapożyczeń, ale od drugiej połowy XIX wieku, zaczął oddziaływać też w zakresie powstawania replik, nie tylko jako wzór, ale także jako język

pośredniczący w procesie kalkowania z innych języków: niemieckiego, łacińskiego czy języków słowiańskich. Kalki z języka francuskiego (obok kalk z języka angielskiego i niemieckiego) omawia Vesna Muhvić-Dimanovski (Muhvić-Dimanovski 1988; 1996). Problematyką kalkowania w języku chorwackim zajmowali się również Žarko Muljačić (Muljačić 1968) Stjepan Babić (Babić 1980) oraz Marija Turk i Helena Pavletić (Turk – Pavletić 1999).

Pomimo bogatej literatury teoretycznej na temat kalk językowych zdaniem wielu badaczy dotychczasowy stan badań nad tym zagadnieniem jest wciąż niezadowolający, a w poglądach dotyczących podziału i klasyfikacji ciągle istnieją znaczne rozbieżności. Pierwsza wątpliwość, jaka nasuwa się przy badaniu kalk językowych to problem ich identyfikacji. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w kolejnych próbach uściślenia terminologii i znacznie różniących się od siebie propozycjach klasyfikacji. Wielu badaczy za kalki uznaje tylko bezpośrednie tłumaczenia wzorów, pomijając konstrukcje składniowe i morfologiczne, inni zaś odróżniają zapożyczenia od kalk, a hybrydy zaliczają do kategorii zapożyczeń²⁹. Kryteria stosowane przez większość badaczy przy identyfikacji kalk są bardzo zbliżone, ale opracowanie uniwersalnej metody do wykrywania tego typu struktur w różnych językach jest raczej niemożliwe. Często zdarzają się przypadki błędnego uznania leksemu za kalkę. Zwraca to naszą uwagę na złożoność problemu istoty kalkowania i ustalenia samej definicji kalki językowej. Badając ten problem, trzeba mieć na uwadze, że termin kalka jest pojęciem dość szerokim. W tym artykule zostanie przyjęte takie rozumienie tego terminu, jakie zaproponowali autorzy *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*: „Kalka językowa (klisza, refleks) – wyraz, wyrażenie utworzone za pomocą rodzimych elementów językowych według wzoru semantycznego języka obcego” (EJO 1993: 255).

Badania nad kalkami łączą się ściśle z tworzeniem definicji poszczególnych typów i kategorii tych struktur językowych. Zgodnie z poniżej przedstawioną klasyfikacją polskiego językoznawcy Jerzego Obary (Obara 1989) rozróżniamy³⁰:

I. Kalki leksykalne (strukturalne i semantyczne)

1. Kalki leksykalne strukturalne:

- a) kalki leksykalne strukturalne dokładne – kalki oddające w sposób dokładny nie tylko obcą budowę: rdzenie, prefiksy i sufiksy, ale i znaczenie obcego wzoru;
- b) kalki leksykalne strukturalne niedokładne – kalki oddające w sposób niedokładny budowę lub znaczenie obcego wzoru, stąd też w obrębie tego typu można wyróżnić kalki niedokładne ze względu na:
 - budowę;
 - znaczenie;
 - budowę i znaczenie;
- c) półkalki – częściowe kopiowanie obcego wzoru i częściowe przejęcie elementów obcych bez tłumaczenia;
- d) wyrazy-zamienniki – brak zależności budowy od obcego wzoru.

²⁹ Szerzej na ten temat wypowiada się J. Obara (Obara 1989), tam także znajduje się wykaz najważniejszych pozycji omawiających kwestie teoretyczne.

³⁰ J. Obara wymienia więcej kategorii kalk językowych, ale w analizowanym materiale nie znalazły się przykłady je ilustrujące.

2. Kalki leksykalne semantyczne:

- a) synonimiczne – rodzime leksemy pod wpływem obcych odpowiedników semantycznych posiadających więcej niż jedno znaczenie przejmują dodatkowe znaczenie, którego wcześniej nie posiadały;
- b) substytucyjne – rodzime leksemy uzyskały nowe znaczenie nie od tych samych semantycznych odpowiedników obcych, ale od wzorów o podobnej budowie słowotwórczej posiadających jedno inne znaczenie;
- c) homofoniczne – uzyskujące nowe znaczenie od jednoznacznych wyrazów obcych o podobnym brzmieniu;
- d) homologiczne – uzyskujące nowe znaczenie od jednoznacznych wyrazów obcych o podobnej budowie graficznej;
- e) homonimiczne.

II. Kalki frazeologiczne – związki wyrazowe, idiomy, przysłowia będące kopiami obcych wzorów. Ze względu na rodzaj komponentów tworzących kalki frazeologiczne można wyróżnić:

- 1) dokładne – o niewymienialnym składzie komponentów, których znaczenie nie jest sumą znaczeń poszczególnych komponentów;
- 2) niedokładne – niedokładnie skopiowane wzory, a odstępstwa dotyczą: znaczenia, budowy, budowy i znaczenia;
- 3) związki tworzone doraźnie, nie mające charakteru metaforycznego, o wymienialnym składzie komponentów.

III. Kalki gramatyczne (morfologiczne i składniowe)

- 1) kalki morfologiczne:
 - a) kopiowanie wyrażenia formy czasu;
 - b) inny sposób wyrażania określonej formy w języku naśladowującym wzór;
 - c) zanik pewnych kategorii pod wpływem obcym.
- 2) kalki składniowe:
 - a) kalki obcych konstrukcji składniowych.
 - b) zmiana szyku wyrazów w zdaniu pod wpływem obcym np. w języku polskim tworzenie konstrukcji z orzecznikiem na końcu pod wpływem niemieckim (łacińskim);
 - c) wzbogacenie wyrazu o nową funkcję syntaktyczną pod wpływem obcego wzoru;
 - d) użycie innej formy pod wpływem obcym niż stosowana dotychczas w danym języku.

Interesującą próbę typologii opracowała chorwacka badaczka Vesna Muhvić-Dimanovski (Muhvić-Dimanovski 1988). Zarówno J. Obara, jak i V. Muhvić-Dimanovski, tworząc własne klasyfikacje, oparli się na wcześniejszych pracach teoretycznych.

Pomimo że większość terminów anatomicznych to nazwy rodzime, to jednak duża część terminologii anatomicznej bazuje na językach obcych zarówno w warstwie zapożyczeń właściwych, jak i kalk językowych. Zwraca uwagę duża liczba terminów będących kalkami z łaciny lub języka niemieckiego. Niejednokrotnie bardzo trudno jest jednoznacznie określić, czy dany leksem jest rzeczywiście kalką oraz który z języków brał bezpośredni udział w jego powstaniu. Jak zostało to już wcześniej zauważone, jedną z trudniejszych kwestii jest problem

identyfikacji jednostek leksykalnych powstałych w wyniku kalkowania, tzn. stwierdzenie, czy jest to rzeczywiście kalka, czy może wyraz rodzimy, a to ze względu na fakt, że, jak twierdzą Turk i Pavletić, każda właściwie kalka jest potencjalną formą rodzimą, dla której wzór obcy stał się bodźcem do powstania (Turk – Pavletić 1999: 373).

Ogromne znaczenie w procesie identyfikacji kalk ma aspekt kulturowy i socjolingwistyczny, ale nie mniejsze także morfologia i struktura języka, z którego przejmowany jest wzór. W procesie kalkowania do języka chorwackiego uczestniczyło kilka języków. Podczas tworzenia terminologii naukowej ważną rolę odegrały łacina, język włoski, niemiecki, czeski i węgierski, a w drugiej połowie XX wieku angielski (Turk – Pavletić 1999: 363). Języki te albo same pełniły rolę dawcy modelu, albo pośredniczyły w jego przekazywaniu z innego języka. W tworzeniu chorwackiej terminologii anatomicznej znaczącą rolę odegrał język niemiecki³¹, pomimo niewątpliwego wpływu języka łacińskiego na tę dziedzinę nauki, którego do początku XIX wieku prawie wyłącznie używano w medycynie na ziemiach południowosłowiańskich.

Bezsprzecznie język niemiecki jest jednym z języków, który wywarł silny wpływ na leksykę języka chorwackiego przede wszystkim poprzez zapożyczenia. Odegrał ogromną rolę także w kształtowaniu się chorwackiej terminologii naukowej, w tym również anatomicznej. Jako język był wzorem (językiem-dawcą) dla licznych kalk językowych lub też językiem pośredniczącym w kalkowaniu z innych języków (Muhvić-Dimanovski 1996).

W niniejszym artykule podstawą analizy są terminy wyekscerpowane z podręczników szkolnych biologii i anatomii dla szkół średnich, które zostały wydane w Chorwacji w latach 90-tych XX wieku. Opieram się przede wszystkim na dwóch pracach (Regula – Slijepčević 1996; MAA 1992). Cały badany materiał zawiera około 250 jednostek leksykalnych.

W materiale tu opracowanym znalazły się tylko wybrane jednostki leksykalne reprezentujące w większości grupę kalk leksykalnych strukturalnych, dlatego są one klasyfikowane tylko w oparciu o kryterium budowy. Omawiane tu leksemy zostały pogrupowane według kryterium pochodzenia³².

A) zapożyczenia z języka niemieckiego:

- jednowyrazowe (wśród nich znajdują się różne typy derywatów):

natkoljenica ‘udo’ (niem. *Oberschenkel*)³³

potkoljenica ‘podudzie’ (niem. *Unterschenkel*)

kažiprst ‘palec wskazujący (wskaziciel)’ (niem. *Zeigefinger*)

zglobomaz ‘maź stawowa’ (niem. *Gelenkschmiere*)

žučovod ‘przewód żółciowy’ (niem. *Gallengang*)

mokračovod ‘moczowód’ (niem. *Harnleiter*)

³¹ Chorwacja przez wieki znajdowała się w kręgach kultury niemieckiej, stąd język ten oddziaływał na każdą prawie dziedzinę życia. Wpływy języka niemieckiego na język chorwacki zaznaczają się stosunkowo wcześnie. Mówi się o trzech okresach wpływów niemieckich: pierwszy – do wyboru Ferdynanda na króla Chorwacji, kolejny – od początku wieku XVI do czasów odrodzenia narodowego i ostatni od okresu odrodzenia do czasów współczesnych. Wpływ niemieckiego słabnie dopiero w drugiej połowie XX wieku (po 1945 roku).

³² Należy zaznaczyć, że w niektórych przypadkach ustalenie języka-dawcy jest trudne, ponieważ nie ma pewności, czy mamy do czynienia np. z bezpośrednim zapożyczeniem z języka łacińskiego, czy może dana struktura została przejęta za pośrednictwem języka niemieckiego.

³³ Wszystkie nazwy zostały zweryfikowane w leksykonie medycznym (LM 1971).

- dwuwyrzowe – o schemacie: przymiotnik + rzeczownik:
 - prśni koš* ‘klatka piersiowa’ (niem. *Brustkorb*)
 - gornji trbuh* ‘nadbrzusze’ (niem. *Oberbauch*)
 - donji trbuh* ‘podbrzusze’ (niem. *Unterbauch*)
 - klinasta kost* ‘kość klinowa’ (niem. *Keilbein*)
 - sitasta kost* ‘kość sitowa’ (niem. *Siebbein*)
 - prсна kost* ‘mostek’ (niem. *Brustbein*)
 - sjedna kost* ‘kość kulszowa’ (niem. *Sitzbein*)
 - petna kost* ‘kość piętowa’ (niem. *Fersenbein*)
 - mliječni zub* ‘ząb mleczny’ (niem. *Milchzahn*)
 - čeljusni zglob* ‘staw skroniowo-zuchwowy’ (niem. *Kiefergelenk*)
 - prednji mozak* ‘przodomózgowie’ (niem. *Vorderhirn*)
 - dwuwyrzowe – o schemacie: rzeczownik + rzeczownik:
 - korijen šake* ‘nadgarstek’ (niem. *Handwurzel*)
 - obrač glave* ‘mięsień mostkowo-obojęczykowo-sutkowy’ (niem. *Kopfwender*)
 - grlo maternice* ‘szyjka macicy’ (niem. *Gebärmutterhals*)
 - trzywyrzowe:
 - gornji gležanjski zglob* ‘staw skokowo-goleniowy’ (niem. *oberes Sprunggelenk*)
 - široki mišić leđa* ‘mięsień najszerszy grzbietu’ (niem. *breiter Rückenmuskel*)
- B) zapożyczenia z języka łacińskiego:
- jednowyrzowe:
 - odmicač* ‘odwodziciel’ (łac. *abductor*)
 - okretač* ‘mięsień obracający’ (łac. *rotator*)
 - dwuwyrzowe – o schemacie: przymiotnik + rzeczownik:
 - duga kost* ‘kość długa’ (łac. *os longum*)
 - kratka kost* ‘kość krótka’ (łac. *os breve*)
 - pljosnata kost* ‘kość płaska’ (łac. *os planum*)
 - preponska kost* ‘kość łonowa’ (łac. *os pubis*)
 - desna kljetka* ‘komora prawa’ (łac. *ventriculus dexter*)
 - lijeva kljetka* ‘komora lewa’ (łac. *ventriculus sinister*)
 - bubrežna srž* ‘rdzeń nerki’ (łac. *medulla renis*)
 - moždano deblo* ‘pień mózgu’ (łac. *truncus cerebri*)
 - dwuwyrzowe – o schemacie: rzeczownik + rzeczownik:
 - kosti zapešća* ‘kości nadgarstka’ (łac. *ossa carpi*)
 - kosti stopala* ‘kości stopy’ (łac. *ossa pedis*)
 - korijen zuba* ‘korzeń zęba’ (łac. *radix dentis*)
 - zub mudrosti* ‘ząb mądrości’ (łac. *dens serotinus*)
 - zglobovi šake* ‘stawy ręki’ (łac. *articulationes manus*)
 - žlijezde slinovnice* ‘ślinianki’ (łac. *glandulae salivariae*)
 - trzywyrzowe:
 - kosti prsta (prstiju) šake* ‘kości palców ręki’ (łac. *ossa digitorum manus*)
 - kosti prsta (prstiju) stopala* ‘kości palców stopy’ (łac. *ossa digitorum pedis*)
 - desna glavna dušnica* ‘oskrzele główne prawe’ (łac. *bronchus principalis dexter*)

lijeva glavna dušnica ‘oskrzele główne lewe’ (łac. bronchus principalis sinister)

rednji zupčasti mišić ‘mięsień zębaty przedni’ (łac. musculus serratus anterior)

- czterowyrazowe

vanjski kosi trbušni mišić ‘mięsień skośny zewnętrzny brzucha’ (łac. musculus obliquus externus abdominis)

C) zapożyczenia z języka niemieckiego lub łacińskiego:

- jednowyrazowe:

šav ‘szew’ (łac. sutura, niem. *Naht*)

pregibač ‘zginacz’ (łac. flexor, niem. *Beuger*)

ispružać ‘prostownik’ (łac. extensor, niem. *Strecker*)

nadmuće ‘najądrze’ (łac. epididymis, niem. *Nebenhoden*)

- dwuwyrazowe – o schemacie: przymiotnik + rzeczownik:

gornja vjeđa ‘powieka górna’ (łac. palpebra superior, niem. *Oberlid*)

donja vjeđa ‘powieka dolna’ (łac. palpebra inferior, niem. *Unterlid*)

gornja usna ‘warga górna’ (łac. labium superius, niem. *Oberlippe*)

donja usna ‘warga dolna’ (łac. labium inferius, niem. *Unterlippe*)

nosna kost ‘kość nosowa’ (łac. os nasale, niem. *Nasenbein*)

suzna kost ‘kość łzowa’ (łac. os lacrimale, niem. *Tränenbein*)

nepčana kost ‘kość podniebienna’ (łac. os palatinum, niem. *Gaumenbein*)

čunasta kost ‘kość łódeczkowata’ (łac. os scaphoideum, niem. *Kahnbein*)

mjesečasta kost ‘kość księżycowata’ (łac. os lunatum, niem. *Mondbein*)

rameni zglob ‘staw ramienny’ (łac. articulatio humeri, niem. *Schultergelenk*)

žvačni mišić ‘mięsień żwacz’ (łac. musculus masseter, niem. *Kaumuskel*)

krojački mišić ‘mięsień krawiecki’ (łac. musculus sartorius, niem. *Schneidermuskel*)

usna šupljina ‘jama ustna’ (łac. cavitas oris, niem. *Mundhöhle*)

trbušna šupljina ‘jama brzuszna’ (łac. cavitas abdominalis, niem. *Bauchhöhle*)

debelo crijevo ‘jelito grube’ (łac. intestinum crassum, niem. *Dickdarm*)

slijepo crijevo ‘jelito ślepe’ (łac. intestinum caecum, niem. *Blinddarm*)

bubrežna zdjelica ‘miedniczka nerkowa’ (łac. pelvis renalis, niem. *Nierenbecken*)

tjemeni režanj ‘płat ciemieniowy’ (łac. lobus parietalis, niem. *Scheitelappen*)

srednji mozak ‘śródmózgowie’ (łac. mesencephalon, niem. *Mittelhirn*)

- dwuwyrazowe – o schemacie: rzeczownik + rzeczownik:

hrbat šake ‘grzbiet ręki’ (łac. dorsum manus, niem. *Handrücken*)

hrbat stopala ‘grzbiet stopy’ (łac. dorsum pedis, niem. *Fussrücken*)

vrat zuba ‘szyjka zęba’ (łac. collum (cervix) dentis, niem. *Zahnhal*)

zglob lakta ‘staw łokciowy’ (łac. articulatio cubiti, niem. *Ellenbogengelenk*)

zglob ramena ‘staw ramienny’ (łac. articulatio humeri, niem. *Schultergelenk*)

trbuh mišića ‘brzusiec’ (łac. venter, niem. *Muskelbauch*)

- trzywyrazowe:

dvoglavi mišić nadlaktice ‘mięsień dwugłowy ramienia’ (łac. musculus biceps brachii, niem. *zweiköpfiger Armmuskel*)

troglavi mišić nadlaktice ‘mięsień trójgłowy ramienia’ (łac. musculus triceps brachii, niem. *dreiköpfiger Armmuskel*)

veliki prsni mišić ‘mięsień piersiowy większy’ (łac. *musculus pectoralis major*, niem. *grosser Brustmuskel*)

pravi trbušni mišić ‘mięsień prosty brzucha’ (łac. *musculus rectus abdominis*, niem. *gerader Bauchmuskel*)

mali sjedni mišić ‘mięsień pośladkowy mały’ (łac. *musculus gluteus minimus*, niem. *kleiner Gesässmuskel*)

četveroglavi mišić bedra ‘mięsień czworoboczny uda’ (łac. *musculus quadriceps femoris*, niem. *vierköpfiger Schenkelstrecker*)

prednji mišić goljenice ‘mięsień piszczelowy przedni’ (łac. *musculus tibialis anterior*, niem. *vorderer Schienbeinmuskel*)

Jak widać, w przytoczonym materiale największą grupę stanowią terminy, w których członem określającym nazwy jest przymiotnik, a określany rzeczownik, człony te tworzą związek zgody, np. *gornji kapak*, *donji kapak*, *gornja vjeđa*, *donja vjeđa*, *gornja usna*, *donja usna*, *prsni koš*, *gornji trbuh*, *donji trbuh*, *srednji prst*, *duga kost*, *kratka kost*, *pljosnata kost*, *koštana moždina*, *čeona kost*, *tjemena kost*, *zatiljna kost*, *sljepoočna kost*, *klinasta kost*, *sitasta kost*, *spanasta kost*, *nosna kost*, *suzna kost*, *nepčana kost*, *donja čeljust*, *podjezična kost*, *vratni kralješci*, *prsni kralješci*, *petna kost* itd.

Mniej liczny zbiór stanowią jednostki leksykalne, w których członem określającym i określany nazwy jest rzeczownik, człony te tworzą związek rzędu, np. *bradavica dojke*, *korijen šake*, *hrbat šake*, *hrbat stopala*. W materiale często występują także struktury wielowyrazowe (przeważnie trzywyrazowe). Niewielką grupę stanowią terminy jednowyrzowe odrzeczownikowe, które będąc zrostami dokładnie odwzorowują budowę kalkowanych struktur, np. *kažiprst* < niem. *Zeigefinger*, *zglobomaz* < niem. *Gelenkschmiere*. Istnieje też grupa wyrazów, których status jest dyskusyjny. Mogą to być albo kalki albo formacje utworzone drogą derywacji słowotwórczej na gruncie rodzimym, np. *natkoljenica* (niem. *Oberschenkel* lub chorw. *nad + koljenom*) czy *potkoljenica* (niem. *Unterschenkel* lub chorw. *pod + koljenom*).

Zazwyczaj omawiane tu leksemy zachowują dokładnie strukturę kalkowanych jednostek leksykalnych, rzadko mamy do czynienia ze zmianą szyku elementów.

Zwraca uwagę znaczny udział nazw hybrydycznych (około 10%) w chorwackiej terminologii anatomicznej, które zgodnie z klasyfikacją reprezentują tzw. półkalki, np.:

gornji ekstremitet ‘kończyna górna’ (łac. *membrum superius*) – termin jest kalką prawdopodobnie z języka niemieckiego: niem. *obere Extremität*.

donji ekstremitet ‘kończyna dolna’ (łac. *membrum inferius*) – termin jest kalką prawdopodobnie z języka niemieckiego: niem. *untere Extremität*.

brahiocefalično deblo ‘pień ramiennie-głowy’ (łac. *truncus brachiocephalicus*)

potključna arterija ‘tętnica podobojczykowa’ (łac. *arteria subclavia*)

lakatna arterija ‘tętnica łokciowa’ (łac. *arteria ulnaris*, niem. *Ellenschlagader*)

slezenska arterija ‘tętnica śledzionowa’ (łac. *arteria lienalis*)

plućne vene ‘żyły płucne’ (łac. *venae pulmonales*)

potključna vena ‘żyła podobojczykowa’ (łac. *vena subclavia*)

limfne vrećice ‘grudki chłonne’ (łac. *folliculi lymphatici*)

rombični mozak ‘tyłomózgowie’ (łac. *rhombencephalon*)

W badanym materiale, na który składają się w większości kalki strukturalne, pojawiło się kilka wyrazów, które można zaliczyć do kalk semantycznych. Językiem-dawcą w ich przypadku jest łacina. Niektóre nazwy kości zostały nazwane ze względu na kształt, przypominający inne przedmioty i znaczenie anatomiczne jest tutaj wtórne:

ralo ‘lemiesz’ (łac. vomer) – nazwa metaforyczna nadana ze względu na kształt kości przypominający lemiesz;

lopatica ‘łopatka’ (łac. scapula) – znaczenie anatomiczne jest wtórne, nazwa została nadana ze względu na kształt kości. Jest to trójkątna, płaska kość przypominająca łopatkę;

zdjelica ‘miednica’ (łac. pelvis) – znaczenie anatomiczne jest wtórne, nadane zostało ze względu na kształt przypominający miednicę.

Jak widać z przedstawionego powyżej materiału kalki językowe stanowią znaczącą część terminów anatomicznych. Nie dziwi to, gdyż terminologie specjalistyczne wszystkich języków słowiańskich kształtowały się czerpiąc z łaciny i / lub języka niemieckiego. Jeżeli chodzi o cechy formalne omawianych kalk językowych, to reprezentują one typ kalk strukturalnych. Rzadkością natomiast są kalki leksykalne semantyczne.

Zwraca uwagę fakt, że najczęściej kalkowane są terminy ściśle specjalistyczne – wiele jest wśród nich nazw odnoszących się do układów wewnętrznych. Natomiast terminy będące w potocznym użyciu, typu *oko* czy *zrenica*, kalkowane są bardzo rzadko.

Niniejsze opracowanie nie stanowi oczywiście pełnego omówienia tego tematu, ponieważ zagadnienie kalk językowych w leksyce anatomicznej jest bardzo szerokie i nastęcza wiele trudności interpretacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

- Babić 1980:** Babić, S. *Njemačke prevedenice – izazov našim lingvistima*, „Dometi”, nr 9, Rijeka 1980, s. 91–96.
- Babić 1984:** Babić, S. *Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku*, „Leksikologija i leksikografija”, Novi Sad 1994, s. 9–14.
- EJO 1993:** *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. Polański, K., Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- LM 1971:** *Lexicon Medicum. Anglicum, Russikum, Gallicum, Germanicum, Latinum, Polonum*, Warszawa 1971.
- Loknar 1988:** Loknar, V. *Teme iz medicinskog nazivlja*. Zagreb 1988.
- MAA 1992:** *Mali anatomski atlas. Naše tijelo (za osnovnu i srednju školu)*, red. Bukša, J., Zagreb 1992.
- Muhvić-Dimanovski 1988:** Muhvić-Dimanovski, V. *Prevedenice iz engleskog, njemačkog i francuskog u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1988.
- Muhvić-Dimanovski 1996:** Muhvić-Dimanovski, V. *Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju iz engleskoga u hrvatski*, „Suvremena lingvistika”, nr 41/42, 1996, s. 457–464.

- Muljačić 1968:** Muljačić, Ž. *Tipologija jezičnog kalka*, „Radovi Filozofskog fakulteta”, Zadar 1968, s. 5–19.
- Nyomárkay 1984:** Nyomárkay., I. *Strane riječi u hvatskosrpskom jeziku (sh) jeziku*, 1984.
- Obara 1989:** Obara, J., *Teoretyczne problemy kalkowania*, Wrocław 1989.
- Popiołek 2001:** Popiołek, B. Różnice między chorwacką a serbską terminologią anatomiczną, „*Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*“, nr 37, Warszawa 2001, s. 203–211.
- Popiołek 2003:** Popiołek, B. *Terminologia anatomiczna chorwacka i serbska. Kształtowanie się jej i funkcjonowanie we współczesnych językach*, Kraków 2003.
- Rammelmeyer 1975:** Rammelmeyer, M. *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden 1975.
- Regula – Slijepčević 1996:** Regula, I., Slijepčević, M. *Životni procesi u biljkama. Biologija čovjeka (udžbenik iz biologije za III. razred gimnazije)*, Zagreb 1996.
- Schneeweis 1960:** Schneeweis, E. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatische in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin 1960.
- Trivunac 1937:** Trivunac, M. *Nemački uticaji u našem jeziku*, Beograd 1937.
- Turk – Pavletić 1999:** Turk, M., Pavletić, H. Posrednički jezici u kalkiranju, „*Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*”, nr 25, Zagreb 1999, s. 359–375.
- Vinja 1951:** Vinja, V. Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića, „*Zbornik radova*”, nr 1, 1951, s. 547–566.

СТАТУС РУМУНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В БОТАНІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК

ОЛЕНА ДАКІ

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Одним із найважливіших зовнішніх чинників еволюції мови є міжмовні контакти. Безумовно, що „у випадках полінаправленого контактування мов особливого значення набувають точні ареальні характеристики лексем, фіксація специфічних рис їх семантики, свідчення етнографії й зауваження самих інформаторів про джерела запозичень” (Гриценко 1990: 217). Об’єктом дослідження є 60 українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю, які належать до південно-західних степових говірок. Вони тривалий час контактували з говірками буджацьких татар (до 1812 р.), з російськими, болгарськими, румунськими (молдавськими), гагаузькими, з німецькими говірками (до 1940 р.). Строкате мовне довкілля сприяло взаємному проникненню і поширенню лексичних одиниць у сусідніх говірках. Відомо, що діалектна взаємодія в різний час ускладнювалася впливом літературних мов (особливо російської, української, румунської), який залежав від статусу мови як державної та мовної політики держав, у складі яких перебував цей ареал. Отже, екстралінгвістичні фактори наклали відбиток на склад та структуру діалектної лексики. Тому значний інтерес при вивченні ботанічної лексики в дослідженому ареалі викликає питання мовної взаємодії українських говірок з навколишніми неукраїнськими говірками. Запозичення з молдавської мови зафіксовано у студіях Й. О. Дзензелівського (Дзензелівський 1959), Т. П. Заворотної (Заворотна 1965), (Заворотная 1968), з болгарської – В. П. Дроздовського (Дроздовский 1962), (Дроздовський 1961), П. Ю. Гриценка (Гриценко 1995), (Гриценко 1988), болгарські та східнороманські елементи в українських говірках описала О. О. Мірошніченко (Мірошніченко 2004), (Мірошніченко 2005), вплив української мови на молдавські діалекти румунської мови на матеріалі бессарабської весільної обрядовості показала О. А. Дакі (Дакі 2006). Проте повний кадастр українських південнобессарабських флорономенів, що сягають іншомовних джерел, досі не був зібраний та опублікований, що зумовило актуальність проведення нашого дослідження.

У статті зосередимо увагу на похідних з румунської мови флорономенах, які зафіксовано в українських говірках межиріччя Дністра й Дунаю. Також встановимо їх поширення серед сусідніх російських, болгарських, румунських говірок. Тому для дослідження обрано, окрім 60 українських говірок, 2 російські, 2 болгарські, 2 румунські говірки.

Так, до запозичень з румунської мови належать флороназви:

ma\лай ‘просо’, ‘хліб із кукурудзяної муки’, *ma\лай* *ʋe'n'ičnaija* ‘сорго розлоге’ походить від румунської лексеми *malai* ‘кукурудзяне борошно’, ‘просо’ (ЕСУМ III 1989: 369), (Ciorănescu 2005: 486), (ALR 2003: h. 474.). У румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *ma\lai* ‘просо’, ‘хліб із кукурудзяної муки’ (Ут., К. 1), *ma\lai* *ʋpentru* *ʋmături* ‘сорго розлоге’ (К.1). У російських південнобессарабських (Мр., Сн.), (СРГО 2000: 295) та болгарських південнобессарабських говірках (Св., Км.), (Полтораднева-Зеленина 1954: 97) функціонує номен *ma\лай* ‘хліб із кукурудзяної муки’;

папу\шойа ‘кукурудза’, ‘зерно кукурудзи’, *папу\шой*, *папу\ша*, *папу\шойка*, *папу\шойн'а* ‘кукурудза’, ‘зерно кукурудзи’, *папу\шойнищче* ‘поле, з якого зібрано кукурудзу’ сягає корінням румунської лексеми *rapușoi* ‘кукурудза’ ‘молодий качан кукурудзи’ (ЕСУМ IV 2003: 286), (DER 1996: 764), (DRU 1963: 341), *rapușoi*, *ra\p\șoi*, *porâ\șoi* ‘кукурудза’ (АЛМІ 1968: х. 54), *пэпушой* ‘кукурудза’, ‘просо’, *папушойкы*, *папушойницы* ‘стебла кукурудзи’ (ДД III 1986: 178), *пэпушойник* ‘кіш, спеціальна споруда для зберігання необтеребленої кукурудзи’ (ДД IV 1986: 45). У румунських південнобессарабських говірках функціонує лексема *rapușoi* ‘кукурудза’, ‘зерно кукурудзи’ (Ут., К. 1), у російських південнобессарабських говірках – *папу\ша* ‘кукурудза’, ‘зерно кукурудзи’ (Мр.), *пу\пуша*, *пупу\шой*, *пуп\шой* ‘кукурудза’ (СРГО 2001: 128), у болгарських південнобессарабських говірках – *папа\шой* ‘кукурудза’ (Полтораднева-Зеленина 1954: 104), *пап\шой*, *папу\шой* ‘кукурудза’ (Барболова 1999: 129), *папа\шой* ‘кукурудза’ (Барболова - Колесник 1998: 114);

па\нуша / *па\нуш'і*, *па\нушки*, *папу\шин'а* ‘зелене листя на качанах кукурудзи’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’ походить від румунської лексеми *ra\nișă* (ЕСУМ IV 2003: 280), зауважимо, що у румунських південнобессарабських говірках засвідчено *ra\nișă* ‘зелене листя на качанах кукурудзи’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’ (Ут.), *pa\niși* ‘зелене листя на качанах з кукурудзи’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’ (К.1);

me\таса (*ma\таса*) ‘волосяний покрив качана кукурудзи’ похідна від румунської *mătasă* (DRU 1963: 285), номен *mătasă de rapușoi* ‘волосяний покрив качана кукурудзи’ поширений в румунських південнобессарабських говірках (Ут., К. 1);

лу\жан (*глу\жан*, *глу\ждан*, *луж\дан*) ‘стебло кукурудзи’, ‘сухе бадилля кукурудзи’ ‘стебло кукурудзи’, ‘сухе бадилля кукурудзи’ та формально адаптовані назви: *лу\жан'а* ‘стебло кукурудзи’, ‘сухе бадилля кукурудзи’, *лужан\ц'і*, *лужанчики* ‘зелене листя на качанах кукурудзи’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’, *луж'інка* ‘залишки зжатих стебел кукурудзи, що залишаються на полі’ похідні від номенів *lujer*, *hlujan* (Ciorănescu 2005: 477), (ЕСУМ I 1982: 528), (ЕСУМ III 1989: 300), (Павел 1973: 133), у румунських південнобессарабських говірках функціонує *lu\jan* ‘стебло кукурудзи’ (Ут.), у російських говірках дослідженого ареалу *лу\жан'а* ‘сухе бадилля кукурудзи’ (Сн.), *лу\жан*, *лужань*, *лужаня*, *лужана* (СРГО 2000: 289), *глу\жаня*, *глу\жданя* (СРГО 2000: 131), *глу\ждан* (СРГО 2000: 132);

чи\кл'еж / *чик\л'ежи* (*чок\лежи* / *чок\л'ежи*, *чук\л'еж* / *чук\л'ежи* *чі\кл'еж* / *чі\кл'еж*), *чик\лежин'а* (*чок\лежин'а*) ‘стебло кукурудзи’, ‘сухе бадилля кукурудзи’ походить від румунської *șiocleji* (Павел 1973: 132), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано лексему *șiocleji* ‘стебло кукурудзи’, ‘сухе бадилля кукурудзи’ (К.1);

семен'цар ‘чорна головка стрілки цибулі’ запозичено з румунської мови: *sămânțar*, *semincer* ‘насінник’ (NDULR 2007: 1264), у румунських південнобессарабських говірках функціонує номен *sămânțar* ‘частина рослини, в якій міститься насіння’ (Ут., К. 1);

бу'тук ‘чорна головка стрілки цибулі’ походить від румунської лексеми *butuc* ‘товстий відрубаний стовбур дерева’, ‘кущ винограду’ (NDULR 2007: 181), у румунських південнобессарабських говірках функціонує номен *bu'tuc* ‘кущ винограду’ (Ут., К. 1);

гу'тул'а (*ку'тул'а*, *ту'тул'а*), *гу'та* (*а'гу'та*, *ту'та*) ‘айва (дерево та його плоди)’ похідні від румунської лексеми *gutuie* ‘айва (дерево та його плоди)’ (ЕСУМ I 1982: 628), (NDULR 2007: 550), *gutui* (АЛМ II 1968: х.390); у російських південнобессарабських говірках функціонує найменування *гу'тул'а* (Мр., СН.), *го'тул'а* (СРГО 2000: 142), *гут*, *гу'та*, *гу'тул'уя*, *гу'тул'ка*, *гу'тул'а* (СРГО 2000: 153), *ку'тул'а* (СРГО 2000: 276), у румунських говірках дослідженого ареалу – *gu'tui* (Ут., К.1), *gu'tuli* (К.1);

п'рун'ка ‘мірабелі’ походить від румунської *prună* ‘слива (дерево, його плід)’ (NDULR 2007: 1137), у румунських південнобессарабських говірках відзначено номен *p'rune mărun țăle* ‘дрібні сливи’ (К.1);

курку'душа (*карка'душа*, *корко'душа*), *крака'душа*, *крака'душка* (*кроку'душка*), *курку'душка* (*карка'душка*), *курку'душ* ‘алича (дерево і плід)’ походить від румунської *gurgu'tuș*, *со'рас ді цирку'душ* ‘мірабель (дерево)’ (ALR 2003: 338–339), *circu'duș gurgu'tuși* ‘мірабель (плід)’ (*mirabeles sauvages*, *мирабель-плід*) (ALR 2003: 39–340), *gurgu'tuș mărun țăle* ‘мірабелі’ (Ут.), у болгарських південнобессарабських говірках зафіксовано назву *курку'душка* ‘сорт сливи’ (Колесник 2008: 152);

го'га, *го'тинка* ‘осередок в кісточці абрикоси’ запозичено з румунської мови: *gogă* ‘горіх’ (Cioarănescu 2005: 371);

н'ез д'ін'сумбур ‘осередок в кісточці абрикоси’ похідна від румунської *miez* ‘внутрішня частина плоду’ *din sumbur* (із кісточки) (NDULR 2007: 817), у румунських південнобессарабських говірках функціонує номен *nez* ‘осередок в кісточці абрикоси’ (Ут.), *nedz din 'sâmburi 'dulși* ‘осередок в кісточці абрикоси’ (К.1);

дзардзар'і ‘дика абрикоса’ походить від румунської лексеми *zarzăr* ‘плодове дерево схоже з абрикосом, плоди якого є невеликими і кислими на смак, з гіркою кісточкою’ (NDULR 2007: 1655), (ЕСУМ II 1985: 55), *dardîr*, *zarzâr* ‘абрикоса (дерево)’ (ALR 2003: h.501), *dardîri*, *dardari* ‘абрикоса (плід)’ (ALR 2003: h.502), у румунських південнобессарабських говірках функціонують назви: *zarzăr* ‘дика абрикоса’ (Ут.), *dzardzăr* ‘дика абрикоса’ (К. 1), у болгарських говірках дослідженого ареалу – *дзардза'л'уїа* ‘дика абрикоса’ (Км.), *дзарди'лия*, *дзардза'лия*, *дзарзала*, *дзардзала* ‘абрикоса, жерделя’ (Колесник 2005–2006: 111), *зарза'лия*, *зарза'лина*, *зурди'лия* (Колесник 2005–2006: 113);

му'рел'і ‘дика абрикоса’ походить від румунської лексеми *mură* ‘шовковиця’ (ЕСУМ III 1989: 537), (NDULR 2007: 859);

ок'ур ‘бруньки на виноградній лозі’ запозичено з румунської: *ochi* ‘бутон’ (NDULR 2007: 927), у румунських південнобессарабських говірках функціонує лексема *okiuri* ‘бруньки на виноградній лозі’ (Ут., К. 1);

ж'іца (*жиц'а*) ‘виноградна лоза’, ‘зрізана виноградна лоза’, ‘суха виноградна лоза, використана на паливо’ походить від румунської *viță* ‘виноградна лоза’ (NDULR 2007:

1625), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *g'iṭă* (Ут.), *l'iṭă* (К. 1), (ALR 2002: h.104);

бо'б'іце 'одна виноградина' запозичено з румунської мови: *bobiṭă* 'зернятко', 'крапочка, цяточка, горошинка' (DRU 1963: 56), у румунських південнобессарабських говірках засвідчено *bo'g'iṭă* (Ут., К.1), *bro'g'inṭă* (Ут.), *bo'g'iṭi*, *bro'g'inṭi* (ALR 2002: h. 107);

кер'лик, *гир'лик* (*гир'лик*, *гир'лик*, *гир'л'іт*) 'чубук' походить від румунської *cârlig* 'чубук' (NDULR 2007: 249), (ЕСУМ I 1982: 509), (ЕСУМ II 1985: 436), у румунських південнобессарабських говірках функціонує *câr'lig* 'чубук' (Ут., К. 1);

кур'ш'ел 'чубук', 'вусик на стеблі кавуна' похідна від *cârșel* (*cârcel*), утвореного від *câr'lig* 'чубук' (NDULR 2007: 249), у румунських південнобессарабських говірках відзначено: *câr'cel* 'вусик на стеблі кавуна' (Ут.), *câr'șel* 'вусик на стеблі кавуна' (К. 1);

луну (*лун*) 'середина розрізаного кавуна' походить від румунської лексеми *lupu* (вовк) 'середина розрізаного кавуна' (К.1);

ку'кош 'середина розрізаного кавуна' запозичено з румунської, ця лексема зафіксована у румунських південнобессарабських говірках *co'coș* (півень) 'середина розрізаного кавуна' (Ут.);

на'гут (*на'вут*, *на'ут*), *нут* 'нут' запозичено з румунської мови (ЕСУМ IV 2003: 119), лексема *nut* поширена у румунських говірках межиріччя Дністра й Дунаю (Ут., К. 1), сягає корінням турецької *nohut* 'нут' (Cioarănescu 2005: 540); у російських південнобессарабських говірках зафіксовано *на'гут* 'нут' (Мр., Сн.), у болгарських говірках – *на'ут* 'нут' (Св.), *ла'ут* 'нут' (Км.), (Колесник 2008: 159), *на'хут*, *ла'хут*, *ма'хуть* 'дрібний горох' (Колесник 2005-2006: 122);

л'інта 'сочевиця' запозичено з румунської (ЕСУМ III 1989: 236), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *lînte* (К.1);

ма'рар 'кріп' запозичено з румунської мови (АЛМ I 1968: х.149), (NDULR 2007: 791), у румунських південнобессарабських говірках функціонує *ma'rar* 'кріп' (Ут., К. 1);

т'і'н'ер *рошу* 'солодкий перець' похідна з румунської (NDULR 2007: 1032), у румунських південнобессарабських говірках відзначено номен *ki'per roșu* 'солодкий перець' (Ут.);

градина 'окрема ділянка в колгоспі, де садять овочі', 'місце на степу, де вирощують овочі', 'ділянка на городі, де садять овочі', 'город біля хати', 'місце, де садять овочі', 'ділянка землі у поміщика', 'великий поливний город біля річки', 'поле, з якого зібрано капусту', 'сукупність всіх городніх культур', 'виноградник', *гради'нари* 'майоран', *гради'нарск'іше* 'майоран' запозичено з румунської мови; зауважимо, що назва *gră'dină* 'окрема ділянка в колгоспі, де садять овочі', 'ділянка на городі, де садять овочі' (Ут., К.1) (ЕСУМ I 1982: 581) сягає корінням болгарської лексеми *gră'dina* 'город' (Cioarănescu 2005: 374), у болгарських південнобессарабських говірках зафіксовано *гра'd'ина* 'частина городу, де ростуть овочі' (Св., Км.), у російських говірках дослідженого ареалу – *гр'a'd'ина* 'частина городу, де ростуть овочі' (Мр., Сн.), *гр'e'd'инск'іе* 'майоран' (Мр.);

гред'і'нуце 'місце біля хати, де садять квіти' походить від румунської лексеми *grădiniță* 'городчик, садочок' (DRU 1963: 195), у румунських південнобессарабських говірках функціонує *grădi'nuță* 'місце біля хати, де садять квіти' (Ут., К. 1);

*гар*¹*ман* ‘город’, ‘місце, де гарманували’, ‘ділянка землі біля хати, де раніше був тік, на якому молотили запряженими кіньми або волами’, ‘подвір’я для домашньої худоби’, ‘обора, де тримали худобу’, ‘будівлі за хатою’, ‘місце за городом’, ‘подвір’я з господарськими приміщеннями’, ‘місце, де зберігають садовий інвентар’ походить від румунської лексеми, поширеної у румунських південнобессарабських говірках (Ут., К. 1), *гар*¹*ман* (*ар*¹*ман*) ‘город’, ‘частина городу, де ростуть овочі’, ‘ділянка землі біля хати, де раніше був тік, на якому молотили запряженими кіньми або волами’; зауважимо, що номен *гар*¹*ман* сягає корінням турецької лексеми *harman* ‘спеціальне місце для обмолоту зерна’, ‘коло’; не погоджуємося з етимологією поданою в ЕСУМ, де *гарман* трактують як запозичення з турецької *harman* ‘молотьба, тік’ посередництвом болгарської *харман* (ЕСУМ I 1982: 474);

*стинж*¹*е*¹*наш* ‘півники’ походить від румунської лексеми *stânjenel* ‘ірис, півники’ (DRU 1963: 442), у румунських південнобессарабських говірках функціонує назва *stânge*¹*наші* (К. 1);

*циген*¹*куце* ‘чорнобривці’ запозичено з румунської, де номен *țigăncuță* (циганочка) служить для позначення багатьох рослин, в тому числі городньої квітки чорнобривці (DRU 1963: 442), лексема *țâgăncuță* поширена у румунських говірках межиріччя Дністра й Дунаю (Ут., К. 1);

*л*¹*еуш*¹*т*¹*ан* (*л*¹*егуш*¹*т*¹*ан*, *л*¹*ауш*¹*т*¹*ан*) ‘любисток лікарський’ похідна від *leuștean* ‘любисток’ (DRU 1963: 267), у румунських південнобессарабських говірках (Ут., К. 1) функціонує *leuștean*, у болгарських говірках – *л*¹*уш*¹*т*¹*ан* ‘любисток’ (Св.);

*петле*¹*ж*¹*іке* ‘помідор’, ‘плід помідорів’ запозичено з румунської: *pătlăgea* / *pătlăgele* ‘помідор / помідори’ (NDULR 2007: 999), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано лексему *pătlăjică* ‘помідор’ (К. 1), що походить від турецької *patlıcan* ‘баклажан’ (Cioarănescu 2005: 586);

*петле*¹*жіке* ¹*винете* ‘баклажан’ походить з румунської: *pătlăgea vânătă* ‘баклажан’ (NDULR 2007: 999), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *pătlăjică* ¹*vânătă* ‘баклажан’ (К. 1);

*ре*¹*жина* ¹*ностру* ‘нічна красуня’ запозичено з румунської: *regina nopții* (королева ночі) *regină* – королева (Cioarănescu 2005: 395), *noapte* – ніч (Cioarănescu 2005: 317);

сара ¹*ші* ¹*д*¹*ім*¹*і*¹*н*¹*аца* ‘левкой’ запозичено з румунської: *sara și dimineața* (ввечері та вранці), *seara* – ввечері (Cioarănescu 2005: 419), *dimineața* – вранці (Cioarănescu 2005: 135);

*бу*¹*жор*, *бу*¹*жора* (мн. *бу*¹*жори*) ‘півонія’ – запозичення з румунської (ЕСУМ I 1982: 281), що сягає корінням болгарської лексеми *божур* (Cioarănescu 2005: 122), (ЕСУМ I 1982: 281), у румунських південнобессарабських говірках (Ут., К. 1) зафіксовано флорономен *bu*¹*јор* ‘півонія’, у російських говірках – *бу*¹*жора* (Мр., СН.), (СРГО 2000: 43), у болгарських говірках – *бу*¹*жор* (Св., Км.), (Полтораднева-Зеленина 1954: 69), *бу*¹*жор* (Колесник 2008: 36), (Колесник 2005–2006: 108), (Барболова – Колесник 1998: 100);

*кор*¹*нат*¹*ій* ‘довгий перець із зовнішнім зігнутих кінцем’ похідна від румунських *corn* ‘ріг’, *cornut* ‘рогатий’ (DRU 1963: 104), у румунських південнобессарабських говірках функціонує ¹*cornu* ¹*сăprii* ‘довгий перець із зовнішнім зігнутих кінцем’ (Ут., К. 1);

*гого*¹*шар* ‘круглий перець’ запозичено з румунської: *gogoșar* ‘сорт перцю’ (DRU 1963: 193), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *gogo*¹*șar* (Ут.);

tʰroskot ‘спориш’ походить з румунської (NDULR 2007: 1536), у румунських південнобессарабських говірках функціонує номен *tʰroskot* ‘спориш’ (Ут., К. 1);

noʷžarn’iça ‘звіробій’ запозичено з румунської (DRU 1963: 360), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано назву *pojarniță* ‘звіробій’ (Ут., К. 1);

urʷzika ‘кропива жалка’, похідна від румунської *urʷzică* ‘кропива жалка’ (NDULR 2007: 1580), *urʷdzâcă* (АЛМ I 1968: 62), поширена у румунських південнобессарабських говірках *urʷdzâcă* ‘кропива жалка’ (Ут., К. 1);

чумʷбур, *ш’ембуʷр’ел* ‘чебрець звичайний’ походить від румунських: *cimbru*, *ciumbru*, *ciumburică* ‘чебрець звичайний’ (Ciorănescu 2005: 187), у румунських південнобессарабських говірках функціонують назви *ciumʷbur* ‘чебрець звичайний’ (Ут.), *șimbuʷrică* ‘чебрець звичайний’ (К. 1);

ʷnanopa ‘рогіз’ походить з румунської: *papură* (ЕСУМ III 1989: 122), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *ʷpapară* (Ут.), *ʷpapură* (К. 1), у болгарських говірках дослідженого ареалу – *naʷnur* (Св.), (Полтораднева-Зеленина 1954: 104), (Колесник 2005-2006: 123), *ʷnanupa* (Км.);

стух (*стухф*) ‘очерет звичайний’ запозичено з румунської: *stuf* ‘комиш, очерет’ (DRU 1963: 446), у румунських південнобессарабських говірках функціонує *stuf* ‘комиш, очерет’ (Ут., К. 1);

ʷiarba dʷraкулуй ‘пирій повзучий’ запозичено з румунської: *ʷiarba dʷracului* ‘пирій повзучий’ (NDULR 2007: 580), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *ʷiarba dʷracului* ‘пирій повзучий’ (К. 1);

овеʷсике ‘мишій’ походить з румунської мови, у румунських південнобессарабських говірках функціонує *ovăʷsăcă* ‘мишій’ (Ут., К. 1);

курʷнут, *курʷнуци*, *курнуʷцей* ‘нетреба звичайна’ похідна від румунської *curnuț* ‘нетреба’ (ЕСУМ III 1989: 156), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *curʷnuți* (Ут., К. 1);

ʷмицки ‘маточкові сережки верби’ походить від румунської *măță* (кішка) (ЕСУМ III 1989: 469), у румунських південнобессарабських говірках зафіксовано *mățăʷșori* ‘маточкові сережки верби’ (Ут., К. 1);

нук ‘горіх волоський’ запозичено з румунської мови (ЕСУМ IV 2003: 118), лексема *nuc* ‘горіх волоський’ функціонує також у румунських південнобессарабських говірках (Ут., К. 1).

Зважаючи на викладене вище, є підстави твердити, що запозичення є одним із чинників формування ботанічної лексики дослідженого ареалу. Матеріал засвідчує, що 28,6 % запозичень в українських говірках є румунізмами. Зафіксовані флорономени також функціонують у російських, болгарських, румунських говірках. Виявлено лексеми, що увійшли до складу українських південнобессарабських говірок з турецької та болгарської мов через посередництво румунської мови.

Подальше студювання інших тематичних груп лексики відкриває перспективи визначення генези мовних одиниць та їх ролі у формуванні діалектної лексики.

Список скорочень

- К. 1 – с. Кам'янське Арцизького р-ну Одеської обл.
 Км. – с. Кам'янка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
 Мр. – с. Муравлівка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
 Св. – смт. Суворове Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
 СН. – с. Стара Некрасівка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
 Ут. – с. Утконосівка Ізмаїльського р-ну Одеської обл.

ЛІТЕРАТУРА

- ALR 2002:** *Atlasul lingvistic român pe regiuni: Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, Acad. De Șt. a Rep. Moldova, Inst. de Lingvistică, red. coord. Vasile Pavel, Vol. II: Viticultura, agricultura, cânepă, oieritul, cizmăria, Chișinău 2002.
- ALR 2003:** *Atlasul lingvistic român pe regiuni: Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, Acad. De Șt. a Rep. Moldova, Inst. de Lingvistică, red. coord. Vasile Pavel, Vol. IV, Chișinău 2003.
- Ciorănescu 2005:** Ciorănescu A. *Dicționarul etimologic al limbii române*, București 2005.
- DER 1996:** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București 1996.
- DRU 1963:** *Dicționar român-ucrainean*, red. Mariana Ilie, București – Cernăuți 1963.
- NDULR 2007:** *Noul dicționar universal al limbii române*, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, București–Chișinău 2007.
- АЛМ I 1968:** *Атласул лингвистик молдовенеск: ын 2 вол., 4 пэрць, ынтокмит суб кондуч. луй Р. Удлер*, ред. де Р. Удлер, В. Комарницки ку партичипаря луй В. Мелник, В. Павел, Вол. 1. партя 1 : Фонетика, Кишинэу 1968.
- АЛМ II 1968:** *Атласул лингвистик молдовенеск: ын 2 вол., 4 пэрць, ынтокмит суб кондуч. луй Р. Удлер*, ред. де: Р. Удлер, В. Комарницки ку партичип. луй В. Мелник, В. Павел, Вол. 1. партя 2: Фонетика. Морфология, Кишинэу 1968.
- Барболова – Колесник 1998:** Барболова, З., Колесник, В. *Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия*, Одеса 1998.
- Барболова 1999:** Барболова, З. *Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей)*, Одеса 1999.
- Гриценко 1988:** Гриценко, П. Ю. Болгарські лексичні елементи в українських говірках, *Українсько-болгарські культурні взаємини ХХ ст.*, Київ 1988, с. 55–68.
- Гриценко 1990:** Гриценко, П. Ю. *Ареальне варіювання лексики*, Київ 1990.
- Гриценко 1995:** Гриценко, П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури, *Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні*, Київ 1995, с. 42–49.
- Даки 2006:** Даки, О. А. Структура і номінація молдавського весілля, *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманірного університету*, Вип. 21, Ізмаїл 2006, с. 111–113.

- ДД III 1986:** *Дикционар диалектал (кувинте, сенсурь, форме)*, ред. Р. Я. Удлер, Вол. III, Кишинэу 1986.
- ДД IV 1986:** *Дикционар диалектал (кувинте, сенсурь, форме)*, ред. Р. Я. Удлер, Вол. IV, Кишинэу 1986.
- Дзендзелівський 1959:** Дзендзелівський Й. О. До питання про румунізи в говорах Закарпатської області, *Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту*, Вип. 4, Ужгород 1959, с. 57–60.
- Дроздовский 1962:** Дроздовский В. П. *Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области)*: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.661 „Языки народов СССР (украинский язык)”, Київ 1962.
- Дроздовський 1961:** Дроздовський В. П. Болгаризми в українських говірках південнобессарабського Примор'я. Характеристика окремих лексико-семантичних груп, *Тези доп. IV міжвузівської респ. славіст. конф.*, Одеса 1961, с. 59–62.
- ЕСУМ I 1982:** *Етимологічний словник української мови* : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, укл. Р. В. Болдирев та ін., редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін., Т. 1 : А – Г, Київ 1982.
- ЕСУМ II 1985:** *Етимологічний словник української мови*: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, укл. Н. С. Родзевич та ін., редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.], Т. 2 : Д – Копці, Київ 1985.
- ЕСУМ III 1989:** *Етимологічний словник української мови*: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, укл. Р. В. Болдирев та ін., Т. 3 : Кора – М, Київ 1989.
- ЕСУМ IV 2003:** *Етимологічний словник української мови*: у 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, укл. Р. В. Болдирев та ін., Т. 4: Н–П, Київ 2003.
- Заворотна 1965:** Заворотна, Т. П. Спостереження над іншомовними лексичними запозиченнями в говірках Наддунайщини, *Тези доповідей до XIX наукової конференції*, Серія мовознавча, Ужгород 1965, с. 12–17.
- Заворотная 1968:** Заворотная, Т. П. *Лексика украинских придунайских говоров*: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.661 „Языки народов СССР (украинский язык)”, Черновцы 1968.
- Колесник 2005–2006:** Колесник, В. О. *Словник лексичних балканізмів, зафіксованих у болгарських переселенських говірках*, Одеська болгаристика, № 3–4, Одеса 2005–2006, с. 103–133.
- Колесник 2008:** Колесник, В. О. *Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий). Бесарабия: речник*, Вип. 4, Одеса 2008.
- Мірошніченко 2004:** Мірошніченко, О. О. Болгарські та східнороманські елементи в українських південнобессарабських говірках, *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, Вип. 17, Ізмаїл 2004, с. 100–106.
- Мірошніченко 2005:** Мірошніченко, О. О. Східнороманські запозичення в українських південнобессарабських говірках, *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір*, відп. ред. Гриценко П., Хобзей Н., Львів 2005, с. 279–284.
- Павел 1973:** Павел, В. К. *Терминология агриколэ молдовеняскэ: студіу де географіе лингвистикэ*, Кишинэу 1973.

Полтораднева-Зеленина 1954: Полтораднева-Зеленина, Э. И. Словарь говора болгарского села Суворово Одесской области УССР, *Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР*, Вып. 5, Москва 1954, с. 64–134.

СРГО 2000: *Словарь русских говоров Одесщины*: в 2 т., отв. ред. Карпенко Ю. А., Уэмура С. и др., Т. 1: А–О, Одесса 2000.

СРГО 2001: *Словарь русских говоров Одесщины*: в 2 т., отв. ред. Карпенко Ю. А., Уэмура С. и др., Т. 2: П–Я, Одесса 2001.

BULGARSKIE FRAZEOLGIZMY EMOCJONALNE Z GŁÓWNYM KOMPONENTEM SERCE

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski

Analizowany materiał pochodzi ze słownika Ani Nanowej *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. Podstawą ekscerpcji były dwa kryteria: **1)** podział uczuć, który zaproponowała w swojej monografii *Konceptualizacja uczuć w języku polskim* Iwona Nowakowska-Kempna (obejmuje on uczucia-afekty i uczucia-postawy emocjonalne – łącznie 33 grupy (Nowakowska-Kempna 1995: 120-122)); **2)** obecność w strukturze frazeologizmu wyrażonej eksplicytnie, przynajmniej jednej nazwy wewnętrznej części ciała ludzkiego³⁴.

W badanym materiale grupę frazeologizmów z głównym komponentem wewnętrzną częścią ciała tworzą 182³⁵ związki (w tym warianty³⁶). Wyrażają one uczucia związane z grupami:

³⁴ Zastosowano charakterystykę podstawową nieuwzględniającą struktury anatomicznej poszczególnych narządów.

³⁵ W przypadku 9 frazeologizmów definicja słownikowa (ograniczająca się tylko do jednego znaczenia) pozwala na ich jednoczesne przypisanie do 2 różnych grup uczuć, np.: *JĘZYK MI SIĘ ZAWIĄZUJE* *езикът ми се връзва/върже* 'izgubвам способността да говоря, занемявам в момент на някакво силно преживяване, под влиянието на силни емоции (обикн. **страх, уплаха, изненада, учудване**)' **GR. STRACHU** i **GR. ZDZIWIENIA**; *ZOSTAWAĆ Z OTWARTYMI USTAMI* *оставам/остана с отворена (отворени) уста (2.)* 'изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм' **GR. ZACHWYTU** i **GR. OCZAROWANIA**. Ponadto do 2 grup uczuć zaliczonych zostało także 13 związków frazeologicznych, poświadczonych w ekscerpowanym słowniku w 2 znaczeniach, z których każde wiąże się z innym rodzajem uczucia. Są to związki tworzące następujące konfiguracje: **GR. WZRUSZENIA** i **GR. STRACHU (5)** (np.: *SERCE MI ZAMIERA* *сърцето ми замира / замре от нещо (1., 2.)* 1. 'silno се развълнувам, разчувствам, трогвам' (GR. WZRUSZENIA); 2. 'изведнъж се изплашвам silno' (GR. STRACHU)); **GR. STRACHU** i **GR. SYMPATII (2)** (np.: *LEŻY MI COŚ NA PIERSIACH* *лежи ми на гърдите нещо (1., 2.)* 1. 'измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо' (GR. STRACHU); 2. *някой* 'обичам някого, влюбен съм в него, искам го' (GR. SYMPATII)); **GR. STRACHU** i **GR. GNIEWU (2)** (np.: *PEKA MI WORECZEK ŻÓŁCIOWY* *спуква ми се/спука ми се жлъчката (1., 2.)* 1. 'silno се изплашвам' (GR. STRACHU); 2. 'изведнъж ме обхваща silen гняв, яд, много се ядосвам от нещо и не мога да преодолее яда си' (GR. GNIEWU)), **GR. SMUTKU** i **GR. SYMPATII (1)** (*LEŻY MI (coś/ktoś) NA SERCU* *лежи ми на сърце<то> (1., 2.)* 1. 'измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо' (GR. SMUTKU); 2. 'обичам някого, влюбен съм в него, искам го' (GR. SYMPATII)), **GR. ZDZIWIENIA** i **GR. OCZAROWANIA (2)** (np.: *ZOSTAWAĆ Z ROZDZIAWIONYMI USTAMI* *оставам/остана със зяпнала (зяпнали) уста (1., 2.)* 1. 'silno се изненадвам, учудвам от нещо' (GR. ZDZIWIENIA); 2. 'изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм' (GR. OCZAROWANIA)), **GR. ŻYCZLIWOŚCI** i **GR. PRZYJEMNOŚCI (1)** (*Z SERCA I DUSZY* *от сърце <и душа> (1., 2.)* 1. 'много iskreno, сърдечно, с чувство' (GR. ŻYCZLIWOŚCI); 2. 'с удоволствие, с желание и готовność' (GR. PRZYJEMNOŚCI)).

³⁶ Autorka słownika za warianty frazeologiczne uznaje frazeologizmy, w których nastąpiła zamiana zarówno jednej formy komponentu na inną jego formę (**формална вариантност**), jak i jednego leksemu na drugi, przy jednoczesnym zachowaniu wspólnej obrazowości związków traktowanych jako warianty (**лексикална вариантност**) (Nanova 2005: 8–9).

strachu (48), smutku (20), gniewu (15), antypatii (14), przyjemności (10), sympatii (10), zdziwienia (9), zmartwienia (8), przykrości (7), wzruszenia (7), życzliwości (7), ciekawości (6), radości (6), odrazy (4), ulgi (4), zachwytu (3), oczarowania (2) i skruchy (2). Jako główny komponent³⁷ związku frazeologicznego występują w nich: *serce* (сърце) (101)³⁸, *język* (език) (22)³⁹, *usta* (уста) (15), *nerw/nerwy* (нерв/нерви) (11), *ząb/zęby* (зъб/зъби) (9), *gardło* (гърло) (5), *żyły* (жили) (5), *kości* (кости) (2), *wątroba* (дроб) (2), *pecherzyk* (pot. *woreczek*) *żółciowy* (жлъчка) (2), *jelita* (черва) (1) i *żołądek* (стомах) (1).

Najliczniej reprezentowaną grupę stanowią zatem frazeologizmy, w których występuje *serce*. Wyróżnia je także i to, że łączą się z największą liczbą uczuć, bo aż z 12 grupami⁴⁰, podczas gdy związki mające w swoim składzie nazwy pozostałych wewnętrznych części ciała wyrażają najczęściej tylko 1 uczucie, rzadziej – kilka uczuć (nie więcej niż 4) i co warte podkreślenia, są to wyłącznie (poza związkami z głównym komponentem *usta* oraz *język*) uczucia negatywne:

A) 1 uczucie

PECHERZYK ŻÓŁCIOWY, ŻOŁĄDEK, ŻYŁY – GR. STRACHU

*PEKA MI WORECZEK ŻÓŁCIOWY*⁴¹ *пуква ми се/пукне ми се* *жлъчката* (1.) ‘силно се изплашвам’

ŻOŁĄDEK MI SIĘ ZWIJA W PIŁECZKĘ *стомахът* *ми се свива/свиве на топка* ‘изпитвам силно притеснение, тревожност или страх’

KREW MI ZAMARZA W ŻYŁACH *кръвта (кръвчицата) ми се смразява / смрази <в* *жилите*’ ‘обзема me силен страх, izpadaм в ужас от нещо; izплашвам се, užasявам се’

JELITA, NERWY – GR. GNIEWU

WYWRACAJĄ MI SIĘ TRZEWIA/FLAKI *възвират ми/възврат ми* *червата* (диал.) ‘obхваща me силен гняв, яд; силно се разgnevявам, ядосвам, izбухвам’; *NAPINAM SOBIE NERWY* *опъвам си / опъна си* *нервите* ‘до краen предел се нервирам, ядосвам или napрягам психически’

KOŚCI – GR. ANTYPATII

³⁷ Kilkanaście związków wśród elementów składowych ma wyrażone eksplicytnie 2 części ciała. Najczęściej jednym z elementów kombinacji jest serce (szerzej o nich zob. poniżej w tekście głównym). Inne odnotowane pary to: *żyły + krew* (5) (np.: *KREW MI ZAMARZA W ŻYŁACH* *кръвта (кръвчицата) ми замръзва / замръзне <в жилите>*) i *zęby + paznokcie* (1) (*СТАЦ НА ЗЕБАХИ I ПАЗНОКЦИАХ* *изправям се/изправя се на <зъби и> нокти* (жарг.)).

³⁸ Materiał jest fragmentem większej całości, obejmującej związki frazeologiczne (notowane w słowniku Nanowej) z głównym komponentem „słownictwem cielesnym” (Wierzbicka 1975: 91), na które składają się nazwy zewnętrznych i wewnętrznych części ciała, płynów ustrojowych oraz produktów gruczołów wydzielania zewnętrznego. Reprezentują one 25 grup uczuć. W tym zestawieniu, obejmującym całe słownictwo cielesne, frazeologizmów z sercem także jest najwięcej. Przytoczone w tekście głównym dane liczbowe nie obejmują związków „określających trwałe dyspozycje emocjonalne człowieka” (Pajdzińska 1990: 99, Wierzbicka 1971: 103-107), np.: *MIEĆ ZAJĘCZE SERCE* *имам заешко сърце* ‘много съм страхлив’ (TCHÓRZOSTWO).

³⁹ W przypadku frazeologizmów, w których jedna wewnętrzna część ciała została wyrażona eksplicytnie, a druga – implicytnie (np.: *PRZYGRYZAĆ (SOBIE) JĘZYK* *преханвам <си>/преханя <си> език<а>* (1.) ‘zanemям ot silna upłaha, смущение, притеснение или учудване; izплашвам се, strякам се, слисвам се, смайвам се’ → *język* + *[zęby]* implikowane przez czasownik *преханвам* ‘przygryzać’), dane liczbowe obejmują tylko tę pierwszą.

⁴⁰ W artykule Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata Anna Pajdzińska, analizując wyrażające uczucia polskie frazeologizmy z komponentem *serce* stwierdza, że jedynie ta część ciała ma związek z całym życiem emocjonalnym człowieka (Pajdzińska 1990: 98).

⁴¹ W przekładach bułgarskich frazeologizmów użyto potocznych, utrwalonych w polskiej frazeologii, nazw narządów wewnętrznych człowieka. Polskie przekłady, poza nielicznymi wyjątkami, nie są ekwiwalentami bułgarskich frazeologizmów.

GRYŹĆ (*komuś*) KOŚCI griza kostite на някого ‘говоря злъчно, язвително за някого; злословя, одумвам’

B) 2 uczucia

WĄTROBA – GR. GNIEWU i GR. PRZYKROŚCI

GOTUJE MI SIĘ WĄTROBA възвира ми/възвери ми *дробът* (*диал.*) ‘обхваща ме силен гняв, яд; силно се разгневявам, ядосвам, избухвам’; PARZY MNIE POD WĄTROBĄ парва ме/парне ме под *дроба* ‘внезапно изпитвам остра душевна болка, силна мъка от нещо’

C) 3 uczucia

GARDŁO – GR. PRZYKROŚCI, GR. SMUTKU i GR. STRACHU

SIEDZI MI GRUDA W GARDLE засяда ми/заседне ми буца (бучка) на (в) *гърлото* ‘изпитвам мъка от някакво силно и неприятно душевно преживяване, става ми тежко’; SERCE MI PODCHODZI DO GARDŁA сърцето ми се качва/качи в *гърлото* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’; ZASYCHA MI W GARDLE пресъхва ми/пресъхне ми *гърлото* ‘усещам сухота в устата и гърлото (обикн. от силно вълнение, уплаха, силна жажда)

JĘZYK – GR. STRACHU, GR. ZDZIWIENIA i GR. ODRAZY

ZAPŁATUJE SOBIE JĘZYK заплитам/заплета *език<a si>* ‘изговарям думите неясно, говоря неразбрано (обикн. защото съм пиян или силно смутен, уплашен); JĘZYK MI ZAMARZA замръзва ми/замръзне ми *езикът* ‘изгубвам способността да говоря, занемам в момент на някакво силно преживяване, под влиянието на силни емоции (обикн. страх, уплаха, изненада, учудване)’; MIEĆ NAGNIOTKI NA JĘZYKU *езикът* ми хвана мазоли ‘омръзна ми, дотегна ми да говоря, да повтарям едно и също нещо’

D) 4 uczucia

ZĄB/ZĘBY – GR. ANTYPATII, GR. GNIEWU, GR. ODRAZY i GR. SKRUCHY

BRAĆ (*kogoś*) NA ZĄB вземам/взема на *зъб* някого ‘настройвам се враждебно към някого, нарочвам някого, започвам да го преследвам, тормозя, искам да му напакостя’ ZGRZYTAĆ ZĘBAMI скърцам <със> *зъби* ‘много се ядосвам, много се гневя’; DOCHODZI MI DO ZĘBÓW стига ми/стигне ми до *зъби* ‘много ми омръзна, дотегна, стана ми непоносим някой или нещо; не мога повече да търпя, да понасям нещо или някого’; GRYŹĆ SIĘ TAM, GDZIE NIE SIĘGAJĄ ZĘBY хапя се там, дето не ми стигат *зъбите* (*диал.*) ‘горчиво се разкайвам, съжалявам за нещо’

USTA – GR. ANTYPATII, GR. ZDZIWIENIA, GR. OCZAROWANIA, GR. STRACHU

ROZWIERAĆ USTA разчеквам/разчекна <едни> *уста* ‘започвам да говоря дръзко, безцеремонно, изказвам недоволството си от някого или нещо; карам се, нападам, вдигам скандал’; ZOSTAWAĆ Z OTWARTYMI USTAMI оставам/остана с отворена (отворени) *уста* (1.) ‘силно се изненадвам, учудвам от нещо’; (2.) ‘изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм’; ZASYCHA MI W USTACH пресъхва ми/пресъхне ми *устата* ‘усещам сухота в устата и гърлото (обикн. от силно вълнение, уплаха, силна жажда)’.

W swoim studium *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne* Anna Wierzbicka pisała o sercu, że „to jakby cały człowiek, a raczej to w człowieku, co decydujące. To jakby całe wnętrze

człowieka (z wyjątkiem umysłu)”, a proponowana przez nią definicja **serca** brzmi: „to, od czego zależą uczucia (to, co decyduje o uczuciach, co warunkuje uczucia)” (Wierzbicka 1971: 8)⁴². Ten pogląd wydaje się potwierdzać badany materiał, w którym frazeologizmy z głównym komponentem **serce** wyrażają nie tylko więcej uczuć niż związki, w których składzie występują inne wewnętrzne części ciała, ale są to uczucia zarówno **POZYTYWNE (PRZYJEMNOŚĆ (10) DRIAKIEW MI KAPIE NA SERCE мехлем ми капе на сърцето** ‘много ми е приятно и драго от нещо, извънредно съм доволен от нещо, изпитвам goлямо задоволство’, **SYMPATIA (10) (ktoś) LEŻY MI NA SERCU лежи ми на сърце<то>** (2.) ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’], **WZRUSZENIE (7) PODSKAKUJE MI SERCE подскача ми / подскочи ми сърцето** (1.) ‘silno се развълнувам, razчувствам, трогвам’, **ŻYCZLIWOŚĆ (7) Z CZYSTYM SERCEM с чисто сърце** ‘искрено, откровенo, честно’, **СІЕКАWOŚĆ (6) DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) PALCAMI W (czyimś) SERCU чопля с мръсни (нечисти) пръсти в сърцето на някого** ‘искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-сърцевените мисли, чувства на някого’, **RADOŚĆ (6) Z ODKRYTYM SERCEM с открито сърце** (3.) ‘задушно, с топлота, с хубаво чувство’, **ULGA (4) SPADA MI KAMIEŃ Z SERCA пада/падне камък от сърцето ми** ‘изпитвам goлямо облекчение, олеква ми, защото се слага край на някаква goляма грижа, на тежко задължение за мене; освобождавам се от някаква goляма грижа, от тежко задължение или от нещо неприятно за мене’, **ZACHWYT (1) <с душа> и сърце** ‘с увлечение, с желание’) – przeważają, jak i **NEGATYWNE (STRACH (26) OBRACA MI SIĘ SERCE обръща ми се / обърне ми се сърцето** (2.) ‘изведнъж се изплашвам silно’, **SMUTEK (18) ROZDZIERA MI SIĘ SERCE разкъсва ми се/разкъса ми се сърцето** ‘става ми много мъчно, изпитвам silна скръб, мъка, жалост’, **ZMARTWIENIE (9) ROBAK JE MI SERCE червей ми яде сърцето** ‘мъча се, безпокоя се от нещо (обикн. тревожна мисъл, тежка грижа и под.)’, **PRZYKROŚĆ (3) PADA CIĘŻKI KAMIEŃ NA MOJE SERCE пада/падне <тежък> камък на сърцето ми** (1.) ‘става ми много мъчно, тежко’)⁴³.

W niektórych przypadkach jeden i ten sam związek frazeologiczny z głównym komponentem **serce** notowany jest w słowniku w dwóch znaczeniach związanych z różnymi grupami uczuć. Uczucia te mogą być sobie bliskie, jak w przypadku frazeologizmu **Z SERCA <I DUSZY> от сърце <и душа> (1., 2.)**, który w pierwszym znaczeniu oznacza **ŻYCZLIWOŚĆ** (‘много iskрено, сърдечно, с чувство’), a w drugim – **PRZYJEMNOŚĆ** (‘с удоволствие, с желание и готовност’). Częściej jednak ten typ związków wyraża uczucia znajdujące się na przeciwległych biegunach: frazeologizm **LEŻY MI NA SERCU лежи ми на сърце<то>** (1., 2.) może opisywać równie dobrze **SMUTEK** (‘izmъчва me, безпокои me, потиска me нещо; izmъчвам се от нещо’), co i **SYMPATIE** (‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’), podobnie jak zbliżone do niego w sposobie obrazowania warianty frazeologiczne **MIEĆ NA SERCU (kogoś/coś) # JEST NA MOIM SERCU (ktoś/coś) имам на сърце<то си> # на сърце<то> ми е** wyrażające albo uczucie **SYMPATII** (‘обичам някого, влюбен съм в него,

⁴² Serce, położone w samym centrum ludzkiego ciała, kultura Zachodu traktowała jako siedlisko uczuć (Chevalier, Gheerbrant 1996II: 439).

⁴³ Podobną sytuację obserwujemy na gruncie języka rosyjskiego, ale już nie polskiego, gdzie frazeologizmy z głównym komponentem **serce** wiążą się tylko z uczuciami pozytywnymi (Gordy 2010: 185).

искам го'), albo uczucie STRACHU ('мъчи ме, терзае ме, безпокои ме, тревожи ме нещо'). Współwystępowanie uczucia negatywnego i pozytywnego czy – jak określa to A. Wierzbicka – „uczucia ciepłego” (Wierzbicka 1971: 57) notują także frazeologizmy opisujące wspólne dla odczuwania WZRUSZENIA (1. 'silno се развълнувам, разчувствам, трогвам') i STRACHU (2. 'изведнъж се изплашвам силно') reakcje fizjologiczne organizmu: *OBRACA #PRZEWRACA MI SIĘ SERCE обръща ми се/обърне ми се # преобръща ми се/преобърне ми се # прелята ми се / прелята ми се сърцето; PODSKAKUJE MI SERCE подскача ми / подскочи ми сърцето; WYRYWA MI SIĘ SERCE изтръгва ми се / изтръгне ми се сърцето (диал.), SERCE MI ZAMIERA (z jakiegoś powodu) сърцето ми замира / замре от нещо.*

Kilkakrotnie *serce* tworzy parę z innym somatyzmem. W wariantach leksykalnych wyrażających uczucie CIEKAWOŚCI występuje obok *dłoni* (3) *GRZEBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI W (czyimś) SERCU рoвъ с мръсни (нечисти) ръце в сърцето на някого* 'искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-сърцевите мисли, чувства на някого' i *palców* (3) *GRZEBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) PALACAMI W (czyimś) SERCU бъркам с мръсни (нечисти) пръсти в сърцето на някого* 'ts.'. Para *serce* + *dłoń* (1) jest też charakterystyczna dla związku z *GR. ŻYCZLIWOŚCI Z RĘKĄ NA SERCU с ръка на сърцето* 'искрено, откровенно, честно'. W *GR. SMUTKU* poświadczono zostały frazeologizmy z somatyzmami *serce* + *krew* (2) *SERCE MI SIĘ OBLEWA KRWIĄ сърцето ми се облива с кръв* 'изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се' oraz *serce* + *gardło* (1) *SERCE MI PODCHODZI DO GARDŁA сърцето ми се качва/качи в гърлото* 'ts.'. Z kolei w *GR. STRACHU* *serce* tworzy parę z *piętami* (3) *PADA MI SERCE DO PIĘT пада ми / падне ми сърцето в петите* 'много се уплашвам, обзема ме страх'.

Jak zauważa A. Wierzbicka przeżywanym przez nas uczuciom towarzyszą zwykle reakcje fizjologiczne. Chcąc opisać jakieś uczucie możemy odwołać się do odczuwanej reakcji fizjologicznej, która zachodzi w naszym organizmie (Wierzbicka 1971: 34-35). Wśród analizowanych frazeologizmów stosunkowo liczną grupę stanowią te, które nazywają uczucia związane właśnie ze stanami uwarunkowanymi **biologicznie** (w ekscerpowanym materiale głównie przyśpieszoną akcją serca lub zaburzeniami jego rytmu). Inna polska badaczka, A. Pajdzińska, zalicza do nich połączenia o znaczeniu „w człowieku X zachodzi lub jakby zachodzi zmiana fizyczna Y, co dla pewnej społeczności (do której należy mówiący) jest charakterystycznym przejawem uczucia Z” (Pajdzińska 1990: 101). A zatem fizycznymi symptomami uczuć mogą być zarówno rzeczywiste zmiany (np.: *KŁUJE MNIE W SERCU бодва ме/бодне ме в сърцето*), jak i wrażenia zmian (np.: *TOPI MI SIĘ SERCE топи ми се сърцето*) (Pajdzińska 1990: 101).

Zmiany fizyczne utrwalone w badanych związkach frazeologicznych z komponentem *serce* najczęściej wiążą się z **zakłóceniami**, rzadziej z **przerwą** (już zaistniałą lub mającą zaistnieć) **w jego funkcjonowaniu**⁴⁴. I tak w **pierwszej podgrupie** notujemy związki typu: *OBRACA MI*

⁴⁴ A. Pajdzińska charakter zmian fizycznych utrwalonych w polskich frazeologizmach somatycznych wyrażających uczucia dzieli na 3 klasy: „niezwykle, nienormalne funkcjonowanie, niezwykle wygląd jakiejś części organizmu X-a; zakłócenie funkcjonowania jakiejś części organizmu X-a; przerwa w funkcjonowaniu jakiejś części organizmu X-a” (Pajdzińska 1990: 102–103). Na użytek artykułu przywołuję tylko 2 ostatnie grupy, traktując nienormalne funkcjonowanie jakiejś części organizmu (nienormalny wygląd badanych związków nie dotyczy) jako zakłócenie w jej funkcjonowaniu.

SIĘ # PRZEWRACA MI SIĘ # WYWRACA MI SIĘ SERCE *обръща ми се / обърне ми се # преобръща ми се / преобръне ми се # премята ми се / преметне ми се сърцето* 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *ZWIJA MI SIĘ # ŚCISKA MI SIĘ SERCE* *свива ми се/свие ми се # стяга ми се / стегне ми се сърцето* ‘намирам се в притеснено, потиснато, тревожно състояние или изпадам в такова състояние, обхваща ме силно притеснение, тревога’, *ZWIJA MI SIĘ SERCE W GRUDE* *свива ми се/свие ми се сърцето на бучка (буца)* ‘ts.’, *ZE ZWINIĘTYM # ŚCIŚNIĘTYM SERCEM* *със свито със стиснато # със стегнато # сърце* ‘с безпокойство, с тревога, със страх, че може да се случи нещо лошо’ (wszystkie z GR. STRACHU), *DRŻY MI SERCE* *трепва ми/трепне ми сърцето* ‘внезапно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA), *DRŻY MI SERCE JAK NA KURCZĘCIU <PIÓRKO>* *трепери ми сърцето като на пиле <перцето>* ‘много съм изплашен, силно се страхувам, боя’ (GR. STRACHU); *PODSKAKUJE MI SERCE* *подскача ми / подскочи ми сърцето* 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *WYRYWA MI SIĘ SERCE* *изтръгва ми се / изтръгне ми се сърцето (диал.)* 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *SKACZE MI SERCE DO GARDŁA* *сърцето ми се качва/качи в гърлото* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’ (GR. SMUTKU), *WYSKOCZY MI # WYFRUNIE MI SERCE* *ще ми изскочи # ще ми изхвъркне сърцето* ‘изпитвам силно вълнение, обикн. от радост, страх, нетърпение и др.’ (GR. RADOŚCI, GR. STRACHU), *KREW MI KAPIE Z SERCA (NA SERCE)* *кръв капе от (на) сърцето ми* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’, *SERCE OBLEWA MI SIĘ KRWIĄ* *сърцето ми се облива с кръв* ‘ts.’, *TOPI MI SIĘ SERCE* *топи ми се сърцето* ‘ts.’ (wszystkie z GR. SMUTKU), *STYGNIE MI SERCE* *изстива ми/изстине ми сърцето* ‘силно се изплашвам, обзема ме страх’ (GR. STRACHU), *ROBAK GRYZIE # ZŻERA MI SERCE* *червей ми гризе # яде сърцето* ‘мъча се, безпокоя се от нещо (обикн. тревожна мисъл, тежка грижа и под.)’ (GR. ZMARTWIENIA). Opisują one stan fizyczny towarzyszący zarówno uczuciom negatywnym, jak i pozytywnym.

Z czasami objawem zakłóceń w funkcjonowaniu serca jest odczuwany przez eksperiencera ból⁴⁵: *ZACZYNA MNIE BOLEĆ SERCE* (z powodu kogoś/czegoś) *заболява ме / боли ме сърцето за някого или за нещо* ‘става ми мъчно, болно, тъжно, изпитвам мъка, скръб, жалост’, *BOLI MNIE SERCE* *боли ме сърцето за някого или за нещо* ‘изпитвам душевна мъка, страдам, мъчно ми е за някого или за нещо’, *KŁUJE MNIE W SERCU* *бодва ме/бодне ме # жегва ме/ жегне ме в сърцето* ‘внезапно изпитвам силна мъка от нещо, остра душевна болка’ – wszystkie frazeologizmy z GR. SMUTKU. Nie zawsze jednak jest on wyrażany eksplicytnie (za pośrednictwem pojawiających się w strukturze frazeologizmu czasowników z pola semantycznego bólu – *заболява ме, боли ме, бодва ме, жегва ме*). Szereg frazeologizmów poświadczonych

⁴⁵ Konceptualizacja uczuć w wymiarze bólu (najczęściej w kombinacji z innymi wymiarami) charakteryzuje większość badanych frazeologizmów i to niezależnie od typu motywacji (biologicznej, np.: *RWIE MI SIĘ SERCE* *къса ми се # скъса ми се/къса ми се # разкъса ми се/разкъса ми се сърцето* czy kulturowej, np.: *GRZEBĄĆ # DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI # PALCAMI W* (czyimś) *SERCU* *бъркам # ровя # чопля с мръсни (нечисти) ръце # пръсти в сърцето* на някого [wymiar ruchu + wymiar bólu]), co pokazywałoby, że „pewne uczucia mogą powodować w człowieku ból psychiczny porównywalny z cielesnym (faktycznym lub wyobraźalnym)” (Pajdzińska 1990: 98).

w słowniku A. Nanowej realizuje model *'Było mi ciężko na sercu'*, który A. Wierzbicka objaśnia w następujący sposób: „Bolało. Nie był to normalny ból. Nie nazwalibyśmy go przenikliwym, gryzącym, szarpiącym, piekącym. To było inaczej. Coś trzeba było jakby „dźwigać”. Trzeba było robić jakiś wysiłek” (Wierzbicka 1971: 135–136). W badanym materiale formuła ta najczęściej wyraża uczucie **SMUTKU, PRZYKROŚCI I ZMARTWIENIA**: *KŁAŚĆ SOBIE (coś) NA SERCU sлагам си # турям <си> на сърце<то> нещо* ‘поддавам се на някаква грижа, безпокойство, измъчвам се, безпокоя се от нещо или безполезно се засягам от нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *МАМ (coś) NA <SWOIM> SERCU имам на сърце<то си> 2.* ‘мъчи ме, терзае ме, безпокои ме, тревожи ме нещо’, *JEST (coś) NA MOIM SERCU на сърце<то> ми е* (oba z **GR. STRACHU**), *LEŻY MI (coś) NA SERCU лежи ми на сърце<то> 1.* ‘измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо’, *CIĄŻY MI (coś) NA SERCU тегне ми # тежи ми на сърцето нещо* ‘ts.’ (oba z **GR. SMUTKU**), *KAMIENŃ KŁADZIE MI SIĘ NA SERCU камък ми ляга/легне на сърце<то> 1.* ‘става ми много мъчно, много тежко’ (**GR. PRZYKROŚCI**); 2. ‘стоварва ми се голяма грижа, притекнение, безпокойство от (за) нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *KAMIENŃ LEŻY # CIĄŻY MI NA SERCU камък ми лежи # тегне # тежи на сърцето 1.* ‘много ми е мъчно, много ми е тежко от нещо, изпитвам голяма мъка, скръб’; 2. ‘имам голяма грижа, притеснение, безпокойство от (за) нещо; много съм угрижен, притеснен’ (**GR. SMUTKU**), *KAMIENŃ MI PADA NA SERCE камък ми пада/падне на сърце<то> 1.* ‘става ми много мъчно, много тежко’ (**GR. PRZYKROŚCI**); 2. ‘стоварва ми се голяма грижа, притекнение, безпокойство от (за) нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *PADA <CIĘŻKI> KAMIENŃ NA MOJE SERCE пада/падне <тежък> камък на сърцето ми 1.* ‘ts.’; 2. ‘ts.’.

Wśród analizowanych frazeologizmów znalazły się i takie, które realizują model o znaczeniu przeciwnym: *Było mi lekko na sercu*, a więc „*X czuje się tak, jakby mu przestał leżeć ciężar na sercu*” (Pajdzińska 1990: 97) – ból się zmniejsza, ustępuje, organ znów zaczyna funkcjonować normalnie. Są to związki reprezentujące **GR. ULGI**: *SPADA MI KAMIENŃ Z SERCA пада/падне камък от сърцето ми* ‘изпитвам голямо облекчение, олеква ми, защото се слага край на някаква голяма грижа, на тежко задължение за мене; osvobozdam se ot nyakakva golyama gryzha, ot tezhko zadlyzhenie ili ot neščo nepryiatno za mene’, *ROBI MI SIĘ LEKKO NA SERCU олеква ми/олекне ми на сърцето* ‘ts.’ Powolny powrót do normalnego funkcjonowania serca rejestrują także frazeologizmy z **GR. PRZYJEMNOŚCI**: *ROZGRZEWA SIĘ MI SERCE стопля ми се/стопли ми се сърцето* ‘оставам приятно задоволен от нещо, изпитвам голямо задоволство, удовлетворение’, *SERCE WRACA MI # KŁADZIE MI SIĘ # SPADA MI NA MIEJSCE дойде ми (1.) # ляга ми/легне ми # пада ми/падне ми сърце на място* ‘изпитвам задоволство, драго ми е, че се е изпълнило някое мое желание’.

Druga podgrupa (utrwalająca przerwę w funkcjonowaniu jakiejś części ciała) obejmuje frazeologizmy wyrażające najczęściej uczucia **STRACHU SERCE MI ZAMIERA** (z jakiegoś powodu) *сърцето ми замира / замре от нещо (2.)* ‘изведнъж се изплашвам силно’, *Z ZAMIERAJĄCYM # ZAMARTYM SERCEM с примряло сърце # със замряло сърце* ‘с безпокойство, с тревога, със страх, че може да се случи нещо лошо’, *PEKNIĘ MI # ROZERWIE MI SIĘ SERCE ще ми се пукне # ще ми се пръсне сърцето* ‘изпитвам силно wlnienie, obikn. ot radost, strach, netърпение i др.’, *SERCE IDZIE # DOCHODZI # SPADA MI DO PIĘT отива ми/отиде ми # дойде ми # пада ми / падне ми сърцето do petite*

‘силно се изплашвам, обзема ме страх’, *SERCE SPADA MI DO SPODNI пада ми / падне ми сърцето в гащите* ‘много се уплашвам, обзема ме страх’) i *SMUTKU RWIE MI SIĘ SERCE къса ми се # скъсва ми се/ скъса ми се # разкъсва ми се/разкъса ми се сърцето* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’, *RWAĆ SOBIE SERCE късам си сърцето (дуал.)* ‘ts.’; *ŁAMIE MI SIĘ SERCE разбива ми се/разбие ми се сърцето* ‘ts.’, rzadziej – *RADOŚCI PEKŃNIE MI # ROZERWIE MI SIĘ SERCE ще ми се пукне # ще ми се пръсне сърцето* ‘изпитвам силно вълнение, обикн. от **страх**, нетърпение и др.’, *WZRUSZENIA SERCE MI ZAMIERA (z jakiegoś powodu) сърцето ми замира / замре от нещо* 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’.

A. Pajdzińska poza grupą frazeologizmów emocjonalnych uwarunkowanych biologicznie, wyróżnia także grupę połączeń uwarunkowanych **kulturowo**, dla których proponuje definicję „człowiek X zachowuje się w sposób Y, co dla pewnej społeczności (do której należy mówiący) jest identyfikatorem uczucia Z” (Pajdzińska 1990: 104). Zastosowanie tej formuły do badanego materiału pozwala na wydzielenie dość dużej grupy frazeologizmów, które jednak w większości tylko pozornie są zapisem działań doznającego uczucia (Krawczyk 1983: 143). W **GR. CIEKAWOŚCI** są to warianty leksykalne z parą **ręce/palce + serce** *GRZEBAĆ# DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI # PALCAMI W (czyimś) SERCU бъркам # ровя # чопля с мръсни (нечисти) ръце # пръсти в сърцето на някого* ‘искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-съкровени мисли, чувства на някого’.

Jedynym związkiem, który utrwała rzeczywiste działanie jest, w badanym materiale, frazeologizm gestyczny wyrażający **ŻYCZLIWOŚĆ Z RĘKĄ NA SERCU с ръка на сърцето** ‘искрено, откровенно, честно’.

Część związków frazeologicznych pozostaje jednak poza dwiema podstawowymi grupami połączeń (warunkowanymi biologicznie i kulturowo). Są to m.in. frazeologizmy z **GR. ŻYCZLIWOŚCI**, wskazujące na intensywność doznawania uczucia, na całkowite wypełnienie nim serca (Gordy 2010: 187): *Z CAŁEGO SERCA от цяло сърце* (1.,2.) 1. ‘много искрено, сърдечно, с чувство’ 2. ‘с удоволствие, с желание и готовност’, *Z CAŁEGO SERCA <I DUSZY⁴⁶> с цялото си сърце <и душа>* ‘много искрено, с радост, с искрено желание и готовност’ # *от все сърце <и душа>* ‘сърдечно, искрено, с най-добри чувства’; *Z <CAŁEJ> DUSZY I SERCA от <цяла душа и сърце* ‘ts.’.

Obraz serca jako swoistego pojemnika na uczucia (Pajdzińska 1990: 98) jest charakterystyczny zwłaszcza dla „ciepłych uczuć: *NAPEŁNIA MI SIĘ SERCE напълва ми се/напълни ми се сърцето* ‘оставам приятно доволен от нещо, изпитвам голямо задоволство, удовлетворение’ (**GR. PRZYJEMNOŚCI**), *WCHODZI MI (coś/ktoś) DO SERCA влиза ми/влезе ми в сърце<то>* 1. ‘много ми харесва нещо и го желая’ 2. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’ (**GR. SYMPATII**), *Z ODKRYTYM SERCEM с открито сърце* 1. ‘откровен, искрен, прям’ 2. ‘откровенно, искрено, прямо’ 3. ‘задушно, с топлота, с хубаво чувство’ задоволство’ (**GR. RADOŚCI**).

⁴⁶ Zwraca uwagę występowanie w tej grupie frazeologizmów obok **serca**, jako równorzędnego komponentu, **duży**, choć najczęściej fakultatywnego, co zostało zaznaczone w słowniku A. Nanowej graficznie. O dopuszczalności wymiennego użycia, w niektórych polskich połączeniach, **serca** i **duży/ducha** zob. (Pajdzińska 1990: 99).

Na lokatywne traktowanie serca (Pajdzińska 1990: 99), jako przedmiotu, na którym coś się umieszcza (Sieradzka-Baziur 2000: 219) wskazują liczne związki reprezentujące **GR. SYMPATII**: *KŁADZIE MI SIĘ NA SERCU* (ktoś/coś) *ляга ми/легне ми на сърце<то>* 1. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’; 2. ‘много ми харесва нещо и го желая’, *PADA* (ktoś/coś) *NA SERCE пада ми/падне ми на (в) сърце<то>* 1. ‘ts.’ 2. ‘ts.’, *LEŻY* (ktoś) *NA SERCU лежи ми на сърце<то>* 2. ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’, *ZOSTAJE NA SERCU* (ktoś/coś) *остава ми/остане ми на сърце* някой или нещо (диал.) 1. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’; 2. ‘много ми харесва нещо и го желая’, *MAM* (kogoś) *NA SERCU имам на сърце<то си>* 1. ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’, *KTOŚ JEST NA MOIM SERCU на сърце<то> ми е* 1. ‘обичам някого, влюбен съм в някого, искам го’.

Tak więc poświadczane w słowniku A. Nanowej frazeologizmy emocjonalne z głównym komponentem *serce* to w większości związki warunkowane biologicznie, rejestrujące towarzyszące przeżywanym uczuciom – w tym wypadku głównie negatywnym, niepożądanym – zmiany fizjologiczne. Niewiele z nich natomiast ma motywację kulturową (przede wszystkich frazeologizmy reprezentujące uczucia z **GR. CIEKAWOŚCI**). Całość materiału potwierdza funkcjonowanie w świadomości użytkowników języka bułgarskiego metafory serca jako pojemnika na uczucia. W większości badanych frazeologizmów, uczucia, które one wyrażają konceptualizowane są w wymiarze bólu bądź ruchu (albo kombinacji kilku wymiarów, w których ból i/lub ruch stanowią jeden z elementów).

BIBLIOGRAFIA

- Gordy 2010:** Горды, М. *Соматическая фразеология современных русского и польского языков*, Щецин 2010.
- Krawczyk 1983:** Krawczyk., A. Frazeologizmy mimiczne i gestyczne (na materiale gwarowym), „*Socjolingwistyka*”, nr 5, 1983, s. 137–144.
- Nanova 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, София 2005.
- Nowakowska-Kempna 1995:** Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, Warszawa 1995.
- Pajdzińska 1990:** Pajdzińska, A. Jak mówimy o uczuciach? Przez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990.
- Sieradzka-Baziur 2000:** Sieradzka-Baziur, B. Językowy obraz serca w polskich utworach Jana Kochanowskiego, w: *Języka a kultura*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, t. 14, Wrocław 2000, s. 209–231.
- Wierzbicka 1971:** Wierzbicka, A. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa 1971.
- Wierzbicka 1975:** Wierzbicka, A. Rozważania o częściach ciała, w: *Słownik i semantyka: definicje semantyczne*, red. E. Janus, Wrocław 1975, s. 91–103.

ОБРАЗЪТ НА МЪЖА И ЖЕНАТА В ПОЛСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ПАРЕМИИ

Стойно Спасов

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски”

Философите и лингвистите от доста време се вълнуват от връзката между познанието и езика. При разглеждането на този проблем на езика започва да се гледа не само като на средство за общуване, а и като на специфично средство за възприемане на реалността, което по различен начин в отделните езици (като неизменна и основна част от културата) интерпретира, категоризира и оценява тази реалност. Именно това схващане за езика провокира появата на термина *езикова картина на света* (пол. *językowy obraz świata*).

Някои изследователи свързват началото на тези идеи с Мартин Лутер. През XVI в. той пише, че „различните езици имат свои специфични черти в разбирането на света” (Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000: 24). По-късно, през XVIII в., Йохан Хердер пише, че „езикът е съкровищница, но и форма на нашето мислене”, че той „е описание на цялото човешко познание” (цит. по Попова 2010: 7). Но схващането за езика като специфично средство за разбиране и интерпретация на света придобива своята ясна форма в творчеството на Вилхелм фон Хумболт. Той развива концепциите на Хердер и приема, че „*poprzez wzajemną zależność myśli i słowa jasne jest to, że języki nie są właściwie środkami przedstawiającymi już poznane prawdy, lecz są czymś daleko więcej, a mianowicie – środkami do odkrywania prawd dotychczas nie poznanych. Ich różnorodność nie jest li tylko różnorodnością dźwięków i znaków, lecz właściwie różnorodnością samych sposobów oglądu świata*” (цит. по Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000: 24). Хумболт разбира езиковата картина на света като интерпретация на действителността, извод и съпоставяне на ежедневния опит с приетите от общността ценности и норми, представи, отношения към външната действителност и към вътрешния свят на човека. Аналогични са възгледите, изложени в т. нар. *хипотеза за лингвистичната относителност* (още *хипотеза на Сепир – Уорф, принцип на езиковия релативизъм*), според която различните езици категоризират света по различен начин. Тоест за всеки език е характерна определена картина на света, която се крие зад структурата на неговата лексика и граматика.

Едни от първите учени в Полша, които дефинират езиковата картина на света, са Й. Бартмински и Р. Токарски. Токарски определя езиковата картина на света като „сбор от закономерности, които се съдържат в категориалните граматични връзки (флексивни, словообразователни, синтактични) и в семантичните структури на лексиката, показващи свойствени за дадения език начини, по които виждаме отделните компоненти на света и разбираме неговата организация, определяща го йерархия и приетите от езиковата общност ценности” (цит. по Попова 2010: 7). Й. Бартмински разбира езиковата картина на света като „*zwartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie*” (цит. по Piechnik 2009: 32).

Данни за езиковата картина на света можем да получим от *стереотипите*, които битуват в различните култури. Въпреки нееднозначността на този термин⁴⁷, в тях се крие определен начин на възприемане, емоционално отношение и оценка на обектите, към които се отнасят. За Й. Бартмински и Й. Панашук стереотипът е важен елемент от езика и културата (Bartmiński – Panasiuk 1993: 364). Според тях стереотипите могат да се разкриват в текстовете на фолклора (регионален, професионален и др.), а също така могат да се съдържат във вицове, фразеологизми, пословици, поговорки (Bartmiński – Panasiuk 1993: 373).

Вицът е специфично езиково и културно явление, а изследователите му гледат на него като на единствения жив фолклорен жанр днес (Димова 2006: 91). Фактът, че той е широко разпространен днес и в миналото, съчетан с другите му аспекти (обхваща сферите на всички човешки дейности, насочен е към човешките слабости, универсалния му с оглед на времето характер) прави вица доста интересен от гледна точка на това каква картина на света предлага. Само на базата на вицовете, които сме чували, чели или разказвали някъде, можем да отговорим на въпроса каква визия за мъжа, жената, брака, брачните отношения и отношенията в семейството като цяло представя той. А именно – на жената в семейството се приписва склонност към лъжа и изневери, клюкарство, ревност, меркантилност, желание за доминация над мъжа; на мъжа – глупост, разсеяност, пристрастеност към алкохола, както и склонност към лъжа и изневери, а също така често е описван като „мъж под чехъл“.

Пословиците и поговорките са свидетелство за интерпретацията, възприятие и оценка на света, в тях са закодирани различни и важни за общостта стереотипи. Те попадат в групата фразеологични изрази с комуникативна цел – това са „цели изказвания, изразяват някакво съждение от афористичен тип или морално-етични названия, взети от художествената литература и фолклора“ (Бояджиев – Куцаров – Пенчев 1999: 214). В четвъртото издание на *Български тълковен речник* (БТР 1999) са посочени следните дефиниции: *пословица* – ‘кратък, но синтактично завършен традиционен израз с преносно значение, в която се съдържа извод, умозаклучение, поучение [...]’; *поговорка* – ‘кратък традиционен израз, който сполучливо и точно представя, описва дадено явление, но не съдържа извод, поучение, поради което е синтактично незавършен’. Е. Узенева приема, че повечето от пословиците са прескрипции-стереотипи на народното самосъзнание (Узенева 2005: 223). В тях често на преден план се извежда негативното (набелязва се отрицателното като отклонение от нормата), а именно то се превръща в повод за смях от вица.

По отношение на паремиологията се базираме върху работите на Р. Лободжинска (Łobodzińska 2000), Е. Йенджейко (Jędrzejko 2000), Е. Узенева (Узенева 2005) и Н. Г. Арефиева (Арефиева 2008), в които е анализиран голям брой пословици, както и на речника на Н. Геров (Гергов 1975) и *Фразеологичния речник на българския език* (ФРБЕ 1975).

1. Образите на мъжа и жената

Образите на мъжа и жената днес са следствие на дълъг и продължителен развой. В цялостното им изграждане вземат участие различни фактори като физиология, традиция,

⁴⁷ По този въпрос вж. Chlebda 1998.

религия, изкуство, опит и др. На базата на тези фактори се определя и отношението към мъжа и жената, техните социални и семейни роли. Сред тях Е. Йендрейко (Jędrzejko 2000) отделя три основни, които оказват силно влияние върху цялостния образ на жената в европейската култура (а оттам и върху полската като част от нея): природата, антични представи за жената и християнството.

Природата е отредила на жената способността да ражда и едновременно с това – опеката над новороденото. Мъжът доминира над нея, защото е този, който осигурява прехраната и защитата пред опасностите (Jędrzejko 2000: 160). Това ситуира жената в пространството на дома и по-нататък определя нейните функции и социално положение (срв. напр. бълг. *Де няма жена, няма и къща; Къщата не стои на земята, а на жената*; пол. *U dobrej gospodyni porządek w każdej skrzyni; Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni*). Тези представи за жената са отразени на ниво паремии и вицове, но се откриват и в думите, с които се назовава жената (Jędrzejko 2000: 160). Нека приведем следните дефиниции:

бълг. *жена* – 1. Човек от противоположния пол на мъжа; 2. Женена, омъжена жена – за разлика от мома; 3. С притежателно определение: съпруга.

пол. *żona* – ‘kobieta pozostająca z mężczyzną w związku małżeńskim (w stosunku do tego mężczyzny); małżonka’;

kobieta – 1. ‘dorosły człowiek płci żeńskiej’; 2. pot. ‘żona’.

Българската и полската дума *жена*, съответно *żona* произлизат от праслав. **ženā*. Брюкнер посочва, че *żona* (пол.) е сродна с гръцките думи *γυνή*: ‘жена, съпруга’, *γένος*: ‘род, произход, семейство, народ’ и латинската *genus*: ‘род, вид’ (срв. Jędrzejko 2000: 160, също и Brückner 1927), което показва функцията на жената – раждането. Първоначално полската дума *żona* е означавала жена въобще. Все пак тя придобива смисъла на омъжена жена, съпруга, т.е. значението ѝ се ограничава до това, което познаваме днес. В български с думата *жена* се назовават зрели хора от женски пол, докато за подрастващите се използва по-скоро *момиче*. За омъжена жена се използва думата *съпруга*, но от приведената дефиниция стана ясно, че *жена* може да бъде употребена и като неин синоним, в което се проявява сходство между двата езика. Сходство откриваме и в думите *невяста* и *niewiasta* (пол.). Още от XV в. в Полша с тази дума започва да служи за названието на *снаха* (срв. Jędrzejko 2000: 160, също и Brückner 1927), т.е. жена, която е нова в семейството, подчиняваща се на свекървата, т.е. имаща ниско семейно положение. В по-късен период обаче тази дума се употребява и за жена въобще. В български език *невяста* в миналото е използвана за жена, която е нова в семейството, но и млада жена или младоженка. Интересен факт е, че в полски е съществувала думата *białogłowa*, с която се назовавала омъжена жена. Тези думи днес вече са излезли от употреба и могат да бъдат употребени като стилистични варианти на *kobieta* (Jędrzejko 2000: 160). От приведената дефиниция става ясно, че полската дума *kobieta* днес е с неутрално значение, но все пак тя може да бъде употребена и в смисъл на съпруга (срв. пол. *Jego kobieta powiedziała, że wróci wieczorem*). В миналото тази дума се е смятала за обидна, но се среща във фолклора и совизджалската литература. Тя се свързва с *kob-*: ‘chlew’, т.е. ‘свинарник, кочина’, защото заниманията със свинете са били част от задълженията на домакинята (Brückner 1927). В полски език с думата *dziewczyna*, с която

се назовава млада и неомъжена жена, се свързва с думата *dziewa* – някога употребявана за жена, която е кърмела (Brückner 1927). В български език с *мома/девойка* се назовават млади неомъжени жени (срв. *хубава мома/девойка* или *стара мома*).

От друга страна, за млад и неомъжен мъж в двата езика се използват съответно *момче* и *chłopak*, срв.:

бълг. **момче** – 1. Мъжка рожба, детенце от мъжки пол; 2. Момък, млад мъж, момче, неженен мъж, ерген;

пол. **chłopak** – 1. Dziecko płci męskiej; syn, chłopiec; 2. *pot.* młody mężczyzna; młodzieniec.

За мъж и жена във възраст, в която трябва да стъпят в брак, в двата езика се използват съответно *ерген* и *panna*, срв.:

бълг. **ерген** – 1. Момък за женене; 2. Неженен мъж.

пол. **panna** – 1. Kobieta niezamężna; dziewczyna; 2. Określenie grzecznościowe dodawane zwykle do imienia lub nazwiska kobiety niezamężnej, zwłaszcza młodej.

От приведените дефиниции стана ясно, че *ерген* може да се употреби и в смисъл на момче, но първичното значение на тази дума отразява социалния статус на лицето. *Panna* (от авар. *župan, žpan*) се е отнасяло първо към жената на господаря, но впоследствие е утвърдено като учтива форма (Jędrzejko 2000: 160).

Интерес представлява полската дума *baba*. С тази дума в миналото се е назовавала майката на бащата/майката или стара жена, но днес разговорно се употребява пренебрежително за жени и съпруги въобще (срв. пол. *Znalazł sobie babkę; Jego baba nie puszcza go wieczorem z domu*). В български език с *баба* се назовава родителката на бащата/майката, но с нея може да се назове и стара жена изобщо (като обръщение от страна на млад човек). Остаряло значение на тази дума е и жена, която *бабува*, т.е. помага на родилката при раждане. Може да се употреби и като обида (срв. *бабичка, бабушкер*).

По времето на Ренесанса в Полша се разпространяват античните представи за жената като същество с много лица и сложна природа. Така имената на античните богини станали символи на чертите, които се приписвали на жените, напр. Хера – ревност, Афродита/Венера – любов, Юнона – красота, Пенелопа – вярност (Jędrzejko 2000: 162).

Християнството оказва огромно влияние върху образа на жената. То изгражда представите за нея на базата на опозициите „грех – непорочност“ и „телесност – духовност“. Жената се свързвала с Ева (майката на човешкия род, но и изкусителката) и с Мария (майката на Исус, идеал за жената). Църквата определя добродетелите и задълженията на жената – скромна девойка, послушна жена и любяща майка. Срещу този идеал стои развратната, пропадналата жена (Jędrzejko 2000: 162) (срв. пол. *kobieta/dziewczyna źle się prowadząca, kobieta lekkich obyczajów, niemoralna kobieta, kobieta z przeszłością, hetera* – ‘kobieta kłótniwa, dokuczliwa, złośliwa’).

Пословиците и поговорките извеждат качествата и ролята на жените и мъжете от гледна точка на семейството. По-голямата част от тях са андроцентрични, т.е. отразяват мъжкия

поглед, извеждайки на преден план негативния стереотип за жената. Това произтича от ясения поучителен характер на пословиците – в тях се набелязва отрицателното, което трябва да бъде избягвано. В този смисъл на жената се приписват негативни черти като зло, непостоянност, хитрост, мързел, бърбуривост, склонност към изневери и др. Макар и в по-малък обем, на жените се приписват и положителни черти, а именно на добри, грижливи и оправни стопанки. Мъжът присъства в пословиците също с негативните си черти от гледна точка на семейството – глупост, недееспособност, мекушавост, пиянство и др. Доста от тези черти намират своето отражение в съвременния виц, където се интерпретират с оглед на съвременността и представляват основна част от композиционния му похват.

Паремииите, които коментират мъжа и жената, могат да бъдат разделени на две големи групи:

- 1) отнасящи се към **качествата и характера** на жената и мъжа;
- 2) отнасящи се към **взаимоотношенията** между мъжа и жената, **техните семейни и социални роли**.

В първата група попадат пословиците и поговорките, които назовават качествата на жената: нейната външност, способността да се справи в съответната ситуация и др. В този смисъл на **жените** и в двете култури се приписват:

а) **хитрост** – независимо от тяхната възраст:

бълг. *Баба прави, дяволът се слави; Дяволът започва, баба доизкарва; Жена мъжа не бие, а накарва го по волята ѝ да ходи; Наша Митра е много хитра;*

пол. *Trzeba rano wstać, żeby babę oszukać; Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle; Nie wdawaj się z kobietą, co ma diabła w oczach; Białogłowa grzeczna, wino mocne, z najmądrzejszego uczyni głupiego.*

Хитростта на жените доста често присъства и във вицовете – както български, така и полски:

- *Кой ти насини окото?*
- *Жена ми.*
- *Че тя нали замина на курорт?*
- *И аз така мислех!...*

Twój mąż pamięta datę waszego ślubu?

- *Na szczęście nie.*
- *Na szczęście?!*
- *Wspominam mu o rocznicy kilka razy do roku i zawsze dostanę coś fajnego!*

б) **непостоянство**, съчетано със **склонност към изневери**:

бълг. Жената е ноцна кукувица; Жена мъжа желае дор го гледа пред нея; Жена мъжа толкоз помни, колкото ври отнето гърне; Жена и съдран калпак лесно се добиват; Ако жена ти е много хубава, не я пуцай сама на сватба;

пол. *Kobieta zmienna jest; Deszcz ranny, gniew panny i taniec starej baby nie długo trwają; Łatwiej sto pcheł upilnować, niż jednej dziewczyny; Konia nie pożyczaj, a żony na gody nie puszczaj; I zmarłej niewieście nie ma być wierzone.*

Изневярата е една от основните тематични групи в съвременните вицове и тук трябва да се отбележи, че в тях склонността към изневяра е толкова присъща за мъжете, колкото и за жените:

Той нежно прошепва на ухото ѝ:

- Какво ще стане, ако отидем сега у вас и аз поискам ръката ти?

- Мисля, че мъжът ми ще побеснее, а децата ще умрат от смях!

Żona z kochankiem leży w łóżku. Przychodzi mąż:

- Co wy tu robicie?

Żona do kochanka:

- Mówiłam ci, że to głupek.

в) **бъбривост** и **неспособност за пазене на тайна**:

бълг. Бърблашица жена е като празна воденица; Турчин побратим не хвацай, на жена тайните си не казвай;

пол. *Chcesz li mieć coś tajemnego, nie zawieraj się żonie; Miele językiem jak baba; Białej głowie dość dwie słowie, będzie plotka co się zowie; Jak wie co baba, to wie i wójt i cała gromada.*

Бъбривостта е една от тези женски черти, които стават основа за възникване на много от съвременните вицове, напр.:

-Днес срещнах жена ти.

-Каза ли нещо?

-Не, нищо не каза.

-Тогава не е била моята, жена ми не може да мълчи.

- *Moja dziewczyna mówi i mówi, wciąż tylko mówi.*

- А о czym?

- *Jeszcze nie powiedziała.*

г) **злото** като черта на женския характер:

бълг. *Лоша жена – звяр свиреп; Зла жена – бясна свиня; Праздна жена – сама злина; Лоша жена – вечна мъка; Жена вечна злина; От коя страна седи жената, от това страна по-напреж побелява брадата на мъжа; кучка – ‘зла жена, мома’;*
 пол. *Baba jest z piekła rodem; Gdy się baba rozpanoszy, to i diabła wypłoszy; Stara panna i z kamianiami na drodze się wadzi; Kto z babą wojuje, pewno pożałuje; Niewiasta urodziwa, ale gniewliwa albo wrzaskliwa.*

Злото като черта на женския характер присъства и в много от днешните вицове, срв. напр.:

Съпругата се оглежда в огледалото и казва със злобно задоволство: „Пада му се тази грозотия“.

Пиян мъж, изпаднал в паника, се разхожда в четири часа сутринта по Пето авеню. Приближил го полицай и изръмжал:

- *Имаш ли някакво обяснение?*
 - *Ако имах, щях да съм у дома при жена си!*

- *Dlaczego kobiety żyją dłużej?*
 - *Bo nie mają żon!*

Na łożu śmierci umierający mąż do żony:

- *Kochanie, musisz ci się do czegoś przyznać... Zdradziłem cię...*
 - *A myślisz, że dlaczego cię otrulałem?*

д) **упорство**, заедно с недоволство и скъперничество на старата жена при българите:

бълг. *Едно си баба бае, едно си баба знае; Нашла баба краставица, на рекла: крива е; Баба Неда и гнили круши яде;*

пол. *Każda baba z natury uparta; Na babski upór nie ma lekarstwa; Łatwiej wroga pokonać, niż kobietę przekonać; Nic kobiety nie przeprze, skoro się uprze.*

Тук трябва да се отбележи, че в българските пословици образът на бабата трябва да се разбира като двояк – тя е носител и на положителни черти (срв. *Баба знае две и двеста; Баба ум не купува, ами продава; Баба бабува и старца не забравя*).

е) **глупост**:

бълг. *Жените са дългокоси, а плиткоумни; Размислена жена неопрана ходи; Женското естество е баня и хоро;*

пол. *Kobieta ma włos długi, a rozum krótki; Ile białych wron, tyle mądrych żon.*

Глупостта на жените е доста разпространена в съвременния виц. Достатъчно е само да се припомни, че една от най-разпространените теми във вицовата традиция е глупостта на блондинките. Например:

Пред касата в операта застава блондинка:

- Два билета за първия ред!
- За „Тоска“ или за „Борис Годунов“?
- Не, за мене и мъжа ми!

Podchodzi blondynka do Informacji PKP:

- *Przepraszam, jak długo jedzie pociąg z Krakowa do Warszawy?*
- *Chwileczkę...*
- *Dziękuję!*

ж) **суета и прахосночество** на жените, характерни по-скоро за българските пословици, срв. напр.: *Кучето от ходене остарява, момата от китене; Мома гиздосия, булка поразия; Жабите от щъркел се боят, жените от старостта; Жената знае „дай мъжо“, а не „дай Боже“; Мъж с две ръце да внася, а жена с малкия пръст да изнася, къщата пак е празна.* В Полша това се потвърждава от совизджалите, срвн.: *A czy mało dam takich, co Boga nie znają, samą tylko za Boga modę uznawają* (Jędrzejko 2000: 168). С тези черти жените доста често стават обект на смях в съвременните вицове:

- *Мамо, защо се гримираш?*
- *За да съм хубава.*
- *А защо не си?*

- *Co to za szmer dochodzi z szafy? – pyta on.*
- *To moje ubrania wychodzą z mody – odpowiada ona.*

Жените в полските и българските паремии са носители не само на отрицателни черти. Често на жените се приписват черти на добри и грижливи, оправни стопанки. В този смисъл се оценяват умът, красотата, оправността на жената от гледна точка на семейството. Например:

бълг. *Мъжът къщата държи, а жената я краси; Мъжът е главата вкъщи, а жената е душата; Де няма жена, няма и къща; Къщата не стои на земята, а на жената; Умната жена чини повече от елмаз; Къща без жена – кладенец без кофа;*
 пол. *Kobiety, choć się nie uczą w szkole, zawsze wywiodą w pole; Kobieta, dziewczyna jak łania; Dziewczyna jak aniół; Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni; U dobrej gospodyni porządek w każdej skrzyni; Dobra żona – mężowi korona.*

В някои случаи приписването на мъжки черти на жените както в Полша, така и в България се оценява положително в следните случаи – срв. бълг. *мъжко момиче, мъжка*

Гана/Драгана; пол. *ona ma męski umysł* (ясна и логична мисъл). Все пак в повечето случаи приписването на мъжки характеристики на жена е с негативен характер (срв. бълг. *мъжкарана*, също и пол. *ona ma męską urodę; babochłop* (Jędrzejko 2000: 166). От друга страна, красотата на жените се свързва с липса на оправност: бълг. *Хубавина пазар събира, а груботия къща върти*, пол. *Szkoda kraszy, gdy rozumu nie masz; Nie wybieraj jupochy oczyma, ale słuchaj cichymi uszami*.

Пословиците и поговорките, които „коментират“ мъжете, са в по-малък обем. В тях често на преден план се извеждат отрицателните качества на мъжа, също от гледна точка на семейството. В този смисъл на мъжа се приписват:

а) **любов към жените:**

бълг. *Курварството е до време, пиянството е довеки; Млад – пияница, стар – курвар и гол – фудулин, кришом се жени, на яве го разреждат за срам; Сват сваха задира, а сваха му се не противи;*

пол. *Mężczyzna bywa do ożenku za młody, ale do miłości nigdy za stary; Miłość mężczyźnie wshodzi przez oczy, a kobiecie przez uszy.*

Тази черта на мъжете присъства и в съвременната вицова традиция. Във вицовете, които тематизират съпругеската изневяра, мъжът доста често е представян като изневеряващ, срв. напр.:

- *Защо спиш със съседката от първия етаж?*
- *Защото от нейния балкон най-лесно се скача!*

- *Gdzie byłeś całą noc? – pyta żona.*

- *Na rybach.*

- *Złapałeś coś?*

Mąż się wzdryga:

- *Mam nadzieję, że nie!*

б) **глупост** – без значение от възрастта:

бълг. *Отишъл да оре, шапката си забравил; Цървули няма, гайда си купува; Виж му ума, та му купи гайда; Който слуша хората, жената си напуца;*

пол. *Stary, a głupi; Młodości doświadczenia, a starości sił brakuje; Kiedy głowa siwieje, to serce szaleje.*

Трябва да отбележим, че в някои случаи в българските паремии се изронизира старецът (срв. бълг. *Оженил се дедо, да си има баба; Дедо на седенки, баба на прошенки; Оставил дедо баба, та се уловил за кака*). В полските старият мъж се свързва и със загуба на сили, но не и на желаниа (срв. пол. *W starym piecu diabeł pali; Kiedy głowa siwieje, to serce szaleje; Stary koń/byk*). Все пак старостта при българите е знак за мъдрост: *Не учи старца да мака*

яйца; *Не учи старца да прави деца; Не учи старец как се кози пасат; От стара майка/баща дете – ‘умен, добър, юнак’*. От друга страна, в полските примери *Stary, a głupi* и *Młodości doświadczenia, a starości sił brakuje* намираме недвусмислено доказателство, че старостта в полските паремии също се свързва с мъдрост и опитност.

Приписването на женски черти на мъжете се оценява като негативно и в двете култури. В тези случаи мъжът е лишен от първичната му мъжественост, което от гледна точка на традицията се възприема като отклонение от нормата, срв.:

бълг. *Който слуша жена си – дважд жена; женски Дойно/Райо; с женско сърце; женска тетка; мамино синче;*

пол. *zachowuje się jak baba; postuguje się kobiecą logiką; to baba; on się baby boi; ma babski wygląd.*

в) **недееспособност** и **мързел** при българите, срв.: *Клисава мъж жена не храни; За две жени мъж станал, а нож не подхванал; Свършил работа като куче на нива.*

Към втората група паремии спадат тези, които пряко или косвено извеждат на преден план отношенията между мъжа и жената в рамките на семейството. В този смисъл мъжът доминира над жената и за подчиняването на жената е разрешено дори насилие:

бълг. *Бий кожуха – по-топъл, бий жена си – по-добра; Дето мъж стъпи, жената не може да помирише; Жената от закон не отбира, а от дърво повече отбира; Мъжът е вържи глава на жената; Виното е за пиене, жената е за биене;*

пол. *Kiedy mąż żony nie bije, to w niej wątroba gnije, a kiedy ją przechlasta, to w niej wątroba przyrasta; Im mąż żonę surowiej traktuje, tym więcej ona męża kocha, miłuje; Mąż żony nie miłuje, kiedy skóry nie wecuje; Chłop kobietę jak przez dziesięć progów przewlecze, to dopiero dobra; Kiedy mąż do dziewiętej skóry dobija, wtedy dobra żona.*

Ситуацията, в която жената е успяла да се наложи над мъжа, се оценява негативно и намира отражение в българските и полските паремии, срв.:

бълг. *Жената не бие мъжа си, но лесно го надвива; Жена ми ми носи калпака; Жена ми ме води за езика; мъж под чехъл;*

пол. *Biada temu domowi, gdzie krowa dobodzie bykowi; Bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie.*

Доста често в съвременния виц обект на смях става преминалият под контрола на жената мъж:

В нашето семейство аз вземам всички големи решения, а жена ми всички малки. Тя решава дали да излезем, дали да си купим нова кола и т.н., а аз – дали да признаем комунистическия режим в Китай или не.

- *W sporach z żoną to ja mam zawsze ostatnie słowo – przechwala się młody małżonek.*
- *Tak? Jakie? – pytają koledzy.*
- *Masz rację, kochanie – brzmi wyjaśnienie.*

Трябва да се отбележи, че майката не присъства в пословиците, защото, както се изразява Ева Йенджейко (Jędrzejko 2000: 169), тя принадлежи към сферата *sacrum*. Това важи и за българите, в чиито фолклор тя е издигната на пиедестал (Узенева 2005: 225). В много редки случаи майката става обект на ирония в българските пословици (срв. *Майка ми е веща, знае как се вари леца; Каквото przede майката, такава ще тъкае дъщерята*).

Да направим обобщение на представения дотук материал. Паремииите имат ясно изразен оценъчен характер, т.е. тяхна цел е да поучават, показвайки отрицателното, за да бъде то избягвано. Положителното не се назовава – то се разбира от само себе си. И в българските, и в полските пословици и поговорки отрицателните черти на жените се извеждат в качеството им на съпруги, жени, моми, булки. В този смисъл жените се свързват по-скоро с домашното пространство, в което трябва да се реализират техните функции. В общия стереотип се появяват както негативни, така и позитивни конотации, за които може да се каже, че се допълват взаимно и изграждат цялостния образ на жената. Направените дотук наблюдения потвърждават за пореден път битуващите в двете култури стереотипи, според които мъжът стои по-високо от жената и които до известна степен определят отношението към жената на двата народа.

Макар и безспорното първенство, което се приписва на мъжа и в двете култури, все пак мъжете са носители и на негативни конотации, също от семейна гледна точка. Тези разбирания имат както универсални, така и национални измерения.

И при двете култури се наблюдава андроцентричност по отношение на паремииологията. В този смисъл в тях се намират национални представи и разбирания за света, които са маркирани от факта, че мъжът доминира, а жената е носителят на това, което е лошо. Картината, представена в пословиците и поговорките, често намира аналогия във вицовете, т.е. мостът, чрез който се свързват двете явления, са именно стереотипите, които битуват в двете култури.

По-долу представяме в по-систематичен вид конотативните полета, свързани с думите *мъж* и *жена* в двата езика.

Качество на характера <i>Жена</i>	Български	Полски
хитрост	+	+
зло/злобност	+	+
бъбривост	+	+
клюкарство	+	+

суета	+	+
непостоянство	+	+
склонност към изневери	+	+
упорство	+	+
недоволство	+	
скъперничество	+	
ум	+	+
оправност	+	+
красота	+	+

<i>Качество на характера Мъж</i>	<i>Български</i>	<i>Полски</i>
Сила и доминация	+	+
Глупост	+	+
Нехайност	+	
Недееспособност/мързел	+	
Склонност към изневери	+	+
Мързел	+	
Пиянство	+	+
Мекушавост	+	+

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арефиева 2008:** Арефиева, Н. Концептуалната опозиция „мъж/жена“ в българската фразеологична картина на света. В: *Слов'янський збірник: Збірник наукових праць*, вип. XIII, Одеса, 2008.
- БТР 1999:** *Български тълковен речник*, София, 1999 (четвърто издание).
- Бояджиев – Куцаров – Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, морфология, синтаксис*, София, 1999.
- Геров 1975:** Геров, Н., *Речник на българския език*, т. 1–5, София, 1975 (фототипно издание 1895–1904).

- Димова 2006:** Димова, А. *Вицът като езиков и културен феномен. Немско-български паралели и контрасти. Преводимост*. В. Търново, Фабер, 2006.
- Попова 2010:** Попова, К. *Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материали)*, Габрово, 2010.
- Узенева 2005:** Узенева, Е. Джендър в българските пословици, в: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 2005, бр. 53, с. 221–229.
- ФРБЕ 1975:** *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1 и 2, София, 1975.
- Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000:** Anusiewicz, J., Dąbrowska, A., Fleischer, M. *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, w: *Język a kultura*, tom 13, Wrocław, 2000.
- Bartmiński – Panasiuk 1993:** Bartmiński, J., Panasiuk, J. Stereotypy językowe, w: *Współczesny język polski*, Wrocław, 1993.
- Brückner 1927:** Brückner, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927.
- Chlebda 1998:** Chlebda, W. Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania, w: *Język a kultura*, t. 12, Wrocław, 1998, s. 30–39.
- Јѐdrzejko 2000:** Јѐdrzejko, E. Kobieta w przysłowiaach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy, w: *Język a kultura*, t. 9, Wrocław, 2000.
- Łobodzińska 2000:** Łobodzińska, R. Jaka jest kobieta w języku polskim?, w: *Język a kultura*, t. 9, Wrocław, 2000.
- Piechnik 2009:** Piechnik, A. *Wizerunek kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)*, Kraków, 2009.

МОДЕЛІ СВІТУ В ДРАМАТУРГІЇ БЕРНАРДА ШОУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Юлія Дяків

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

Суспільно-історичні виклики кінця ХІХ – початку ХХ ст. висунули нові вимоги до англомовних драматургів щодо адекватного відображення дійсності. Це стосується передусім доробку видатного англійського письменника Бернарда Шоу (1856–1950). Дух епохи містив для нього своєрідну дикцію не стільки для висвітлення на сцені узвичаєних у театральному мистецтві особистісних якостей дійових осіб, скільки для розкриття полівимірних ідейних переконань. Це, у свою чергу, формувало самотутнє відображення дискурсивної дійсності. Така трансформація способів комбінування вербальних засобів для відтворення моделі світу не відбувалась без ускладнень, оскільки мала місце усталена залежність критичного сприйняття від суб'єктивних уподобань глядача-реципієнта. Ознаки запеклих внутрішніх суперечностей яскраво виражені у творчості Б. Шоу. Автор п'єси *Дім, де розбиваються серця* (*Heartbreak House*, 1919) є подвижником в англомовній драматургії соціальної та інтелектуальної драми, тобто „драми ідей“ (Gassner 1968: 87).

Творча спадщина Б. Шоу характеризується багатим стилістичним та художнім масивом, що й досі відкриває можливості для її дослідження в різних літературознавчих вимірах. Звідси – актуальність вивчення системи драматичного конфлікту у п'єсах Б. Шоу. Його творчість як одного з чільних представників драматургії в англомовному світі містить риси внутрішніх конфліктів. Вони полягають у тому, що п'єси нерідко виказують прагнення майстра слова допасовувати художньо осмислену реальність до вже сформульованих й окреслених ним мистецьких рішень. На ці розбіжності вказала, зокрема, відома польська дослідниця Броніслава Балутова (1919–2005) в монографії *Драма Бернарда Шоу* (*Dramat Bernarda Shaw*, 1957): „Мисленева конструкція, будучи первинною, належною мірою не є чинником відбору матеріалу; звідси – низка невідповідностей, що відчуваються глядацькою аудиторією та критиками“ (Balutowa 1957: 96). Проте саме його твори, що побачили світ на зламі ХІХ і ХХ століть, зумовили оновлення англійської драми, з'яву драматургії з гострими соціальними проблемами. В основі творчих устремлінь Б. Шоу – прагнення розвинути у своїх потенційних реципієнтів уміння критичного мислення, спонукати їх до перегляду своїх світоглядних позицій, вказати життєві орієнтири. У драмі ідей він убачав органічну перехідну ланку до нової ери розвитку театрального мистецтва. Як слушно підкреслила Глорія Сайдена-Сайкер, Б. Шоу „прагнув розірвати пута комерційного театру і створити експресивну драму, яка б зачепила за струни людської душі“ (Gassner 1968: 82).

В українському літературознавстві відсутні спроби аналізу моделей художнього мислення драматурга з проекцією на дослідження системи драматичного конфлікту у його

творах. Тією чи іншою мірою це питання розкрито у працях таких авторів, як Н. Бідненко, О. Волосюк, Л. Гаращук, В. Гладишев, В. Грицютенко, Н. Жлуктенко, Т. Івашина, П. Летнянчин, І. Мойсеїв, С. Нестерук, М. Павлов, О. Пронкевич, Г. Ступницька, Є. Черноземова, а також О. Ніколенко. Дослідниця слушно стверджує, що внутрішній рух ідей складає істотний фактор п'єс для Б. Шоу, бо „у боротьбі ідей він бачив характерну ознаку сучасного життя й умови формування світогляду людей, їхнього духовного розвитку“ (Ніколенко 1998: 9). Це спостереження суголосне інтерпретації художнього світу Б. Шоу російським ученим П. Балашовим (1905–1978). Головну настанову письменника він аргументовано вбачав у реалістичному осмисленні подій „як проявів чіткої соціальної закономірності“ (Балашов 1982: 92–93).

На шляху реформування англійського театру Б. Шоу активно прилучився до створення самобутньої системи художніх засобів і прийомів. Вони віддзеркалюють жанрову своєрідність англійської драми кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. У ній важливе місце посів парадокс як результат відображення аномальних, алогічних аспектів життя. Парадоксальність з-під пера Б. Шоу має життєву основу, у якій конфліктна ситуація порушує звичний хід подій, а відтак – виявляє „банальну безглуздість і зовнішню обманливість оточуючого світу“ (Ніколенко 1998: 9). У цьому плані слід підкреслити рішучість Б. Шоу як драматурга, оскільки він цілеспрямовано йшов на ризик виснажити реципієнта запеклими суперечками своїх героїв. Однак, йому вдалося оминати такого ефекту завдяки вмінню навіть у серйозних проблемах віднайти комічне.

Б. Шоу природно звертався до жанрових форм роману, історичної хроніки, мелодрами. Проте висока інтенсивність дискурсивності нерідко стоїть на заваді злагодженій формі текстової структури. У випадках, коли митець занедбує такі елементи драми, як конфлікт чи ситуація, на передній план виступає статичний діалог. Прикладом п'єси, де зримо проступають згадані творчі прогріхи, є твір *Нерівний шлюб* (*Misalliance*, 1910).

Дискурсивні моделі реалізації „Я-бачення“ з боку дійових осіб мають надто розбудований вигляд, особливо коли зважати на те, що твір *Нерівний шлюб* за жанровими ознаками належить до комедійної п'єси. Учасниками жвавої дискусії є усі персонажі, крім місіс Тарлтон. Натомість усі виголошують довгі тиради: місіс Тарлтон про вульгарність та розхлябаність аристократії, Джонні Тарлтон про усе розмаїття суспільного життя, „типова англійська дівчина“ Іпатія про нудне існування панянки у заможній родині, Джуліус Бейкер про зубожілість чиновників, Ліна Щепановска – про аморальність у шлюбі. Ця низка багатослівних реплік наповнена блоком несподіваних зворотів, трактувань актуальних проблем, що сприймаються з гумором. Однак, варто погодитися з висновком, якого дійшла Б. Балутова: „Нескінченні „інтелігентні розмови“ надають комедії рис радше хаотичної наради, на якій кожний прагне виговоритися, ніж художньо цілісного сценічного твору“ (Balutowa 1957: 119).

Епічні елементи на сторінках п'єс Б. Шоу послуговували послабленню драматичного начала. Попри це, характеризуючи драматизм власних творів, письменник стверджував: в його основу завжди покладено конфлікт, незалежно від того, завершується він примиренням чи катастрофою. У передмові до видання *Приємні п'єси* (*Playspleasant*) він підкреслив: „...нема конфлікту – нема драми“ (Shaw 1962: 8). Драматург не цікавився боротьбою абсолютного зла з абсолютним добром. Тому конфлікти у п'єсах *Будинки*

вдівця (*Widower's Houses*, 1892), *Серцеїд* (*The Philanderer*, 1893), *Навернення капітана Брассбаунда* (*Captain Brassbound's Conversion*, 1900), *Цезар і Клеопатра* (*Caesar and Cleopatra*, 1900) не розвиваються прямолінійно, а впливають з підтексту. Останній окреслений у вишуканому нюансуванні, відтінюванні настроїв та багатозначності деталей. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує п'єса *Учень диявола* (*Devil's Disciple*, 1897). Цей твір, написаний на межі двох століть, став одним із кращих зразків літератури з проекцією на художню специфіку будови дії щодо зображення конфлікту.

У п'єсі *Учень диявола* Б. Шоу розкрив складні перипетії не кризь призму їхніх зовнішніх проявів, а на рівні внутрішнього конфлікту. У його основі – мотиви любові та самопожертви. Звідси – новаторський штрих конфліктної ситуації та її сутність у драматургічній спадщині Б. Шоу. Водночас за згаданою фактурою змісту твору приховується самотутня художня вишуканість. Це – інтелектуальна п'єса про високість індивідуалізму „Я-особи“, якій доводиться протистояти заскоружлій буденщині. Глибинна структура драми є певною мірою поверненням до традиційних канонів, що характеризуються вправно закровоною інтригою, соціально-побутовою колоритністю, видовищністю, а також мелодраматичністю ефектних, різко окреслених ситуацій.

Якісно іншою дискурсивність постає в комедії *Людина і Надлюдина* (*Man and Superman*, 1901–1903). Дискусії героїв не нівелюють драматичну лаконічність їхніх реплік. Однак, автор уводить у третю дію вставну сцену – панорамну інтерлюдію. Вона творить завершену цілість, що складається виключно з дискусії. При цьому ця своєрідна монологічна тирада не пов'язана безпосередньо з дією твору, а охоплює ціле коло соціальних проблем тогочасної Англії. Б. Шоу фактично відстоює тут ідеалістичну філософську концепцію „життєвої сили“ – віталізму. Глибоке філософське начало присутнє у п'єсі *Назад до Мафусаїлу* (*Back to Methuselah*, 1918–1920). Вона складається з п'яти частин, в яких Б. Шоу розкриває окремішні фази розвитку людства. На цьому тлі відкривається поле для диспуту на складному для рецепції інтелектуальному рівні (Cowling 2003: 234).

Примітним є тип конфлікту у комедії *Людина і надлюдина*, яку вирізняють новаторські аспекти ідейного протистояння. На сторінках твору вони змальовані як художнє явище, в якому через внутрішнє життя людини постає епоха та її знаки. Центральний персонаж п'єси Джон Теннер концентрує в собі риси нової генерації. Її носіїв відзначає оригінальний світогляд на буденні речі. Таким є й Джон Тендер, який вирізняється відважністю щодо духовних пошуків, а відтак – новизною трактування полемічних проблем. Інтелектуальна орієнтація героя Б. Шоу ґрунтується на етичному релятивізмі. Вона постає образною концентрацією „глибинного духовного пласту представника прогресивної частини суспільства“ (Ступницька 2009: 317). Натомість у п'єсі *Інший острів Джона Буля* (*John Bull's Other Island*, 1904) стрижневу роль відведено конфлікту „романтичного“ і „реалістичного“ поглядів на життя. У цьому творі протилежні й водночас суперечливі позиції стосовно цивілізаційного поступу виказують два герої – англієць та ірландець. „Не можна не помітити, – аргументовано зауважила Є. Черноземова, – відносності досягнень „прогресу“ і зворотного боку пов'язаних із ним явищ, як не можна погодитися також з намаганням відмежуватися від усього нового, що з'являється у сучасному житті, заради збереження патріархальності“ (Черноземова 2006: 802).

У п'єсах *Серцеїд*, *Зброя й людина*, *Професія місіс Воррен* Б. Шоу змалював образ такої людини, на внутрішній світ якої вагомий вплив мають деформації суспільного розвитку. Вплив життєвих обставин на індивідуальний характер у названих драмах зумовлює виразну концентрацію авторської уваги на окремих деталях. Тут панорамність відтворення життя органічно сполучена з драматизмом характерів і ситуацій. При цьому, попри чітку окресленість конфлікту, він не розвивається прямолінійно. Бо ж, за спостереженням М. Зимомрі, у його структурі присутнє місце посідають не стільки зіткнення характерів, скільки ідей та переконань, носіями яких вони є (Зимомря 2007:181).

Варто наголосити: у творі *Будинки вдівця* простежується закорінений у суспільних закономірностях середовища характер соціального конфлікту. Автор побудував драматичну дію не стільки на основі фабули, скільки на підґрунті виявлення внутрішніх соціальних зв'язків. Сатирично-викривальними засобами Б. Шоу відтворив консервативність вищих прошарків англійського суспільства. На початку другої дії викривається не ілюзорний, а заґрунтований у соціальних механізмах шлях особистого збагачення Сарторіуса.

Текст мовою оригіналу:

Sartorius. I didnotaskyouthat. Letmeseethebooks. [*Lickcheese produces the rent book, and hands it to Sartorius; then makes the desired entry in the diary on the table, watching Sartorius with misgiving as the rent book is examined. Sartorius rises, frowning*]. One pound four for repairs to number thirteen! What does this mean? – **Lickcheese.** Well, sir, it was the staircase on the third floor. It was downright dangerous: there werent but three whole steps in it, and no hand rail. I thought it best to have a few boards put in. – **Sartorius.** Boards! Firewood, sir, firewood! They will burn every stick of it. You have spent twenty-four shillings of my money on firewood for them. – **Lickcheese.** There ought to be stone stairs, sir: it would be a saving in the long run. The clergyman says – **Sartorius.** What! Who says? – **Lickcheese.** The clergyman, sir, only the clergyman. Not that I make much account of him; but if you knew how he has worried me over that staircase – **Sartorius.** I am an Englishman; and I will suffer no priest to interfere in my business. [*He turns suddenly on Lickcheese*]. Now look here, Mr Lickcheese! This is the third time this year that you have brought me a bill of over a pound for repairs. I have warned you repeatedly against dealing with these tenement houses as if they were mansions in a West-End square. I have had occasion to warn you too against discussing my affairs with strangers. You have chosen to disregard my wishes. You are discharged. – **Lickcheese** [*dismayed*] Oh, sir, dont say that. – **Sartorius** [*fiercely*] You are discharged (Shaw 1958: 52).

Текст мовою мети:

Сарторіус: Я Вас про це не просив. Дозвольте мені оглянути книжки. [*Лікчіз демонструє орендну книжку і простягає її Сарторіусу; потім робить бажаний запис у щоденнику, що лежить на столі, при цьому, дивлячись на Сарторіуса з певним побоюванням, наче, ця книжка підлягатиме вивченню. Сарторіус підводиться, насунивши брови*]. Один фунт і чотири стерлінги за ремонт тринадцятого номера! Що ж це означає? – **Лікчіз:** Сер, йдеться про сходи на четвертому поверсі. Було справді небезпечно, бо ж там бракувало цілих трьох сходинок і не було поруччя. Я гадав, що краще таки поставити декілька дощочок на ті сходи. – **Сарторіус:** Дощки! Дрова, сер, дрова! Вони сплять кожну палицю на цих сходах. Ти витратив моїх двадцять чотири шилінга на дрова. – **Лікчіз:** Тут належало б бути кам'яним сходам, сер: зрештою, це було б безпечніше. Так каже священик. – **Сарторіус:** Що!

Хто каже? – **Лікчіз**: Священик, сер, лише священик. Не те, щоб я дуже зважав на його думку, але якби Ви знали, як він роз'ятрив мене з приводу тих сходів. – **Сарторіус**: Я –англієць. І я не потерплю, щоб священик втручався у мої справи. [*Раптово обертається до Лікчіза*]. Тепер слухайте, містер Лікчіз! Це вже втретє за цей рік, коли Ви принесли мені рахунок за ремонт, який перевищує один фунт. Я вже повторно попереджав Вас про торгівельні справи з орендними будинками, які, начебто, є особняками на площі Вест-Енд. Я вже мав нагоду попередити Вас щодо обговорення моїх справ з незнайомцями. Ви знехтували мої побажання. Ви звільнені. – **Лікчіз** [*збентежено*]: О, сер, не кажіть таке! – **Сарторіус** [*розлючено*]: Ви – звільнені! (Переклад – Ю.Д.).

Отже, Сарторіус звільняє Лікчіза, незважаючи на те, що той чимало зусиль віддав задля покращення матеріального добробуту свого господаря. Впадає в око, що вагомні аргументи підлеглого, які лунають у діалозі, не можуть вплинути на батька Бланш.

Текст мовою оригіналу:

Lickcheese. Well, Mr. Sartorius, it is hard, so it is. No man alive could have screwed more out of them poor destitute devils for you than I have, or spent less in doing it. I have dirtied my hands at it until they're not fit for clean work hardly; and now you turn me. – **Sartorius** [*interrupting him menacingly*] What do you mean by dirtying your hands? If I find that you have stepped an inch outside the letter of the law, Mr Lickcheese, I will prosecute you myself. The way to keep your hands clean is to gain the confidence of your employers. You will do well to bear that in mind in your next situation (Shaw 1958: 52–53).

Текст мовою мети:

Лікчіз: Містер Сарторіус, це складно, таки так. Жодна жива людина не змогла б викрутити з бідних нужденних чортенят більше, ніж це робив для Вас я, або ж витратити менше, роблячи це ж. Я бруднив свої руки в цьому, бо вони не підходили для чистої важкої роботи; а зараз Ви відвертаєтеся від мене. – **Сарторіус** [*загрозливо перебиває його*]: Що Ви маєте на увазі під словами „бруднив свої руки“? Якщо я з'ясую, що Ви хоч на крок відійшли від букви закону, містер Лікчіз, я сам Вас звинувачу. Спосіб, в якому Ви залишали свої руки чистими, є лише для отримання довіри у Ваших роботодавців. Ви зробите все можливе, щоб втримати це у своїй голові при наступній ситуації.

Засобами сатири Б. Шоу майстерно продемонстрував незмінність характеру Сарторіуса, рельєфно змалював обмеженість його устремлінь, спрямованих виключно на збагачення. Один з інтерпретаційних ходів щодо характеристики цього образу належить П. Летнянчину. „У п'єсі *Будинки вдівця* показано, – наголосив дослідник у дисертації „Концепція особистості у драмах Б. Шоу, І. Франка, В. Винниченка: компаративний дискурс“, – як цинічний й агресивний вискочень з низів на шляху до свого утвердження переступає через доброзичливість і порядність, сумління і людяність. Реципієнт твору переживає справжнє потрясіння, рівне за напругою трагічному катарсису, коли Лікчіз розповідає Тренчу та Кокейну про те, що стоїть за багатствами його колишнього хазяїна“ (Летнянчин 2009: 166).

Б. Шоу здійснив у п'єсі *Професія місіс Воррен* оригінальне синтетичне дослідження. В його основі – здатність усвідомлення неординарною особистістю суспільних стереотипів, а відтак – можливість вивільнення з цих пут. Розгляду цієї художньої ідеї

загалом відводиться особлива увага в п'єсах Б. Шоу. Вона має чітко визначену мету, а саме утвердження цінності окремої „Я-особи“, її небажання підпорядкуватися усталеним стандартам. Детальний розгляд ідейних веремій доби, їхній філософський зміст постають провідними образними чинниками ранніх п'єс Б. Шоу. Це й зумовлює їхнє жанрове визначення, власне, як інтелектуальних драм. Внесок даного жанру літератури значно розширив обрії англійської драми, драматург посилив струмись розкриття контрастів, конфліктів тогочасної доби та її катаклізми, що не відображалось у творчості його попередників. Змальовуючи перипетії людських доль, автор зосереджував увагу на стрижневих, загальнолюдських проблемах, які хвилювали його сучасників.

Драматургічний спадок Б. Шоу створив підвалини для становлення поетики сучасної англійської драми. Він збагатив її концептуально новаторськими уявленнями про світобудову та людську сутність, а також новими жанрово-стильовими ознаками.

ЛІТЕРАТУРА

- Балашов 1982:** Балашов, П. С. *Художественный мир Бернарда Шоу*, Москва 1982.
- Дяків 2010:** Дяків, Ю. *Бернард Шоу: жанрові особливості драми*, Дрогобич 2010.
- Зимомря 2007:** Зимомря, М. Модельний світ особистості у драмах Бернарда Шоу, Івана Франка, Володимира Винниченка, в: П. Летнянчин. *Особистість у драмах Бернарда Шоу, Івана Франка, Володимира Винниченка*, Дрогобич 2007, с. 181–185.
- Зимомря 2011:** Зимомря, І. *Австрійська мала проза ХХ століття: художня світобудова*, Дрогобич–Тернопіль 2011.
- Летнянчин 2009:** Летнянчин, П. П. *Концепція особистості у драмах Б. Шоу, І. Франка, В. Винниченка: компаративний дискурс*, Дис. канд. філолог. наук, Дрогобич 2009.
- Ніколенко 1998:** Ніколенко, О. М. У світі парадоксів Бернарда Шоу, або „Леді з пучка моркви“. До вивчення п'єси англійського драматурга „Пігмаліон“, в: *Зарубіжна література в навчальних закладах*, № 10, 1998, с. 8–13.
- Ступницька 2009:** Ступницька, Г. Ідейно-художні виміри літературного характеру в комедії Б. Шоу „Людина та надлюдина“, в: *Нова філологія*, № 33, Запоріжжя 2009, с. 312–317.
- Чорноземова 2006:** Чорноземова, Є. Шоу Джордж Бернард, в: *Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник*, ред. Михальська, Н., Щавурський, Б., т. 2, Тернопіль 2006, с. 797–805.
- Balutowa 1957:** Balutowa, B. *Dramat Bernarda Shaw*, Łódź–Wrocław 1957.
- Brecht 2005:** Brecht, B. *Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, Bd. 6: Schriften, Frankfurt am Main 2005.
- Cowling 2003:** Cowling, M. *Religion and Public Doctrine in Modern England*, V. 2: Assaults, Cambridge 2003.
- Gassner 1968:** Gassner, J. *Dramatic soundings: evaluations and retractions culled from 30 years of dramatic criticism*, New York 1968.
- Shaw 1958:** Shaw, G. B. *Selected Works*, Moscow 1958.
- Shaw 1962:** Shaw, B. Preface in: Bernard Shaw. *Plays pleasant: Arms and the Man. Candida. The man of destiny. You never can tell*, Harmondsworth 1962, pp. 7–16.

ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОВИТАЛЬНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТИ В СУДЬБЕ И ТВОРЧЕСТВЕ Ю. И. КРАШЕВСКОГО

МАРИЯ ЖИГАЛОВА

Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

... наследие великого поэта принадлежит
всем славянским народам, всей
Европе, всей земной цивилизации
(А. Мальдис. „Гении не делятся“,
Советская Белоруссия, 23.12.2008)

Брестско-Подляское Пограничье – удивительный край, где в разные исторические периоды земли принадлежали то Польше, то России, то Украине. Пограничье, по мнению И. Бобкова, это „пространство, прилегающее к границе, соединённое и связанное границей, пространство, для которого именно граница является организацией, принципом и центром притяжения“ (Бобков 2005: 133). Следует подчеркнуть, что сегодня полиэтничность региона способствует „смягчению“ отношений между людьми различных национальностей и вместе с тем развитию культуры всех этнических сообществ.

В равновесном состоянии здесь находится „свое“ и „чужое“. Оно не обладает экстремальностью. „Свое“ выступает как патриотизм, а „чужое“ – как интернационализм. Между представителями разных этносов имеется весьма широкая шкала, на которой откладываются их реальные чувства и помыслы. Такое равновесие наиболее оптимально для региона, ибо свидетельствует об историческом здоровье, о способности этнических поляков, русских, белорусов, украинцев устанавливать и укреплять нормальные межэтнические связи. В свое время Юзеф Обрембский, рассматривая этнические проблемы Полесья, писал: „О том, какой нацией являются жители Полесья, определяют не те или иные языковые или этнографические характеристики, но, прежде всего, явления национальной жизни... их национальное сознание“ (Обрембский 1936: 2).

Нас же будет интересовать лишь литературоведческая сторона этого многонационального региона, который богат такими именами художников слова, чьи судьбы в силу разных жизненных обстоятельств, креативно соединили в себе многие культуры.

Одним из таких художников слова является и Ю. Крашевский⁴⁸, чьи произведения были написаны о Брестско-Подляском Пограничье (о Пружанщине, в частности),

⁴⁸ Используются книги на польском языке: *Igliwia smak. Antologia wierszy o Podlasiu*. Romanów – Międzyrzec Podlaski – Biała Podlaska, 2001; A. Czobodzińska-Przybysławska, H. Kostka-Chybowska. *Na marginesie twórczości*

которые сегодня успешно переведены на многие языки мира, в том числе и на русский. Мы обратимся лишь к отдельным фрагментам жизни и творчества Ю. Крашевского, чтобы только прикоснуться к проблеме отражения этновитальности и мультикультурности в его судьбе и творчестве, и проанализировать некоторые переводы на русский язык произведений, написанных в нынешней Беларуси, которые в литературных исследованиях Беларуси практически не рассматривались.

В них мы попытались выявить отношение поэта не только к этнической культуре, но и к культурам других народностей, подчеркнуть национально-особенное и общечеловеческое. Мы учитывали при этом, что наследие всякого великого поэта „принадлежит всем славянским народам, всей Европе, всей земной цивилизации” (Мальдис 2008), что „гении не делятся”.

Обратимся лишь к фрагментам его творчества, ибо как сказал известный варшавский журналист Антоний Трепинский в своей книге „Юзеф Игнаций Крашевский”, посвящённой творчеству поэта: „Крашевский оставил наследие, размеров которого никто в целом до сих пор не оценил. „Отец польской библиографии”, Кароль Эстрайхер, при двукратном подсчёте названий произведений писателя, на которые опирается энциклопедическая информация, подаёт в первом случае (1879), что Крашевский написал или издал отдельно 346 произведений в шестистах томах, а во втором (1887) – что произведений было 312, а томов 630” (Трепинский 1975). Добавим, однако, что объём этот увеличивают не учитываемые многочисленные публикации в журналах и несколько десятков тысяч писем и литературной корреспонденции. К этому прибавим сборники, начиная с „Атеней”, где произведения, написанные им самим, насчитывают до 120 тысяч страниц... Обработанная в последние годы в Институте литературных исследований ПАН обширная библиография Крашевского носит скромное название „Библиографический очерк Ю. И. Крашевского” (Ступкевич 1966). В предисловии авторы утверждают, что „полная библиография творчества едва ли не самого плодовитого в мире писателя останется на долгое, очень долгое время пожеланием и мечтой, если не вообще утопией”.

Известно, что поэт родился 28 июля 1812 года в Варшаве, а детские годы провёл в д. Долгое, что недалеко от г. Пружан (ныне Беларусь, Брестский район), в имении своих родителей. Попытка проанализировать жизненные и творческие связи Ю. И. Крашевского с Беларусью была сделана двадцать с лишним лет назад историком Геннадием Кохановским в его статье „Беларусь – яго калыска” (Кохановский 1987), в которой он даёт некоторые биографические данные. Он называет такие произведения, как „Пинск и его окрестности”, „Воспоминания о Полесье, Волыни и Литве”, „Картины жизни и путешествий”.

Важно подчеркнуть и то, что в статье Г. Кохановский упоминает и периодический сборник „Атеней”, который выпускался Ю. Крашевским в течение десяти лет в Вильно и посвящался проблемам истории и культуры, общественно-политической жизни земель, что составляли некогда Великое княжество Литовское. Здесь печатались материалы и художественные произведения, велась полемика с реакционными взглядами деятелей „Западного края”. Здесь было напечатано и произведение самого Ю. Крашевского

literackiej. Malarskie pasje Józefa Ignacego Kraszewskiego. Muzeum J. I. Kraszewskiego w Romanowie, 2007; Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Tom 12. Józef Ignacy Kraszewski. Zarys bibliograficzny. Kraków, 1967.

„История Савки”, фольклорно-этнографические материалы, такие, как: „Народные песни, сабраныя на Піншчыне” Р. Зянькевіча, „Матэрыялы да статыстыкі і этнаграфіі Гродзенскай губерніі” Ю. Ярашэвіча. Вот что пишет Г. Кохановский о Ю. Крашевском: „Крашэўскі заўжды знаходзіўся ў гушчыні падзей і ў асяроддзі сяброў – пісьменнікаў і вучоных, з якіх нямала было выхадцаў з Беларусі. Менавіта яго навуковая дзейнасць у кантэксце развіцця беларускай рэальнасці можа і павінна стаць тэмай асобнага даследавання... Крашэўскі зацікаўлена вывучаў і беларускую старажытнасць. Ён першы на мясцовым матэрыяле пацвердзіў правамернасць тэорыі дацкага археолага К. Томсена “о трёх эпохах”: каменю, бронзы, жалеза. Яго самае галоўнае адкрыццё – плаўнасць пераходу з адной эпохі ў другую... Археалогію, этнаграфію, фальклор Крашэўскі ўмеў сапаставіць і спалучыць дзеля вырашэння найважнейшай праблемы – паходжання славян. Зноў жа ён першы выказаў гіпотэзу, што славяне прыйшлі з захаду пад узмоцненым, нямірным націскам кельтаў. Цэлае стагоддзе яна, бадай, нікім не паўтаралася. Усе схіляліся да думкі, што ў этнагенезе славян адбывалася міграцыя плямёнаў з поўдня. І вось сучасныя вучоныя В.В. Сядоў, М.А.Ціхамірава на аснове найноўшых звестак робяць вывады, блізкія да гіпотэзы Крашэўскага”.

Многое сделано и в истории издательской деятельности благодаря Ю. Крашевскому. Он поддерживал исследования учёными памятников материальной и духовной культуры. Так, книга К. Тышкевича „Вілія і яе берагі” была издана на средства Ю. Крашевского. Нельзя обойти вниманием и тот факт, что многие белорусские учёные – народovedы, такие, как: Р. Зянькевіч, А. Кіркор, А. Рыпінскі, Я. Тышкевіч, У. Сыракомля і др., были подвержены влиянию личности и творчества Ю. Крашевского. Да и польские писатели: Э. Ажешко, М. Радевич, А. Плуг и др., чья жизнь была тесно связана с Беларусью, продолжали исследовать белорусистику. Что касается поэзии Ю. И. Крашевского, то до последнего времени она оставалась совершенно неизвестной белорусскому читателю, и только два стихотворения были переведены Я. Купалой на белорусский язык. Это „Дзед і баба”, „К***”, а также напечатанный в газете „Наша доля” перевод стихотворения „Пан і мужык” неизвестного автора, который обозначен под псевдонимом „Будзіцель”.

Наше обращение в творчестве учёного-титана, культурного и общественного деятеля – свидетельство актуальности его заслуг перед белорусской культурой, о которой он так заботился и которую ценил. Так, сборник Ю. Крашевского „Дары пилигрима” включает раздел „Над Нёманом, над Вилией...”. В него входит стихотворение „Деревня”, посвящённое Полесью, которое поэт называет „милым краем“, а деревню в милом крае „родимым уголком“, вскормившим и взрастившим лирического героя. Деревня ассоциируется у него с „седой матерью“, которая благословит своё дитя на добрые дела, провожая в самостоятельную жизнь, в „мир чуждый“, где „закрутит меня злой вихрь“.

Вот что вспоминает брат поэта Каетан Крашевский: „Долгое было настоящей небольшой типичной усадьбой зажиточного шляхтича, ...с отборными лугами, окружающими поля и усадьбу... Двор первый – большой, с хозяйственными постройками на нём, другой, меньший, – у дома, тут же парк и озеро, длинные каналы для осушения местности, домик небольшой, но мы в нём мило целой компанией помещались... **Наше любимое Долгое**, хотя это уголок малый, было всегда оживлённым, во время каникул или праздников в течение года очень часто вся наша компания там собиралась... Юзеф часто читал вслух

свои произведения, играл на фортепьяно и рисовал в основном пером, воодушевление в нём и жизнелюбие были невероятные; по его примеру Люциан также рисовал, я начал учиться музыке и немного рисовать“ (Гусева 2009а: 91–92).

О том, что Ю. Крашевский не чужой человек белорусам, и жителям Брестско-Подлясского Пограничья, в частности, говорит хотя бы то, что на торцевой стене одного из домов, стоящих сегодня вокруг главной площади города Пружаны (Брестский район), висят три огромных портрета знаменитых личностей, прославивших когда-то нынешний Пружанский район. И на одном из этих портретов изображён Юзеф Игнаций Крашевский, судьбой которого имеют право гордиться пружанцы. Заметим, что на территории современной Брестчины „около полутора веков проживала не только многодетная семья Яна и Софьи Крашевских и их потомки, но и их многочисленные родственники. Родственниками Крашевских по материнской линии были и первоначальные владельцы нынешнего музея-усадьбы „Пружанскі палацык“⁴⁹ Валентий и Герминия Швыковские. Многие документы, хранящиеся в архивах Беларуси, ещё ждут своих исследователей. А пока же научно обоснованные сведения о Долгом Крашевских и связях самого Юзефа Игнация с родительским гнездом и Беларусью полностью отсутствуют в исследованиях даже польских учёных“ (Гусева 2009b: 110)

Имеющиеся биографические данные свидетельствуют о том, что с 1826 по 1829 годы Ю. И. Крашевский учился в Бялой Подляске, затем в воеводской школе в Люблине (ныне Польша) и Свислочской гимназии (ныне Беларусь). В 1829 году поступил на медицинский факультет Виленского университета (ныне Литва), но затем перешёл на литературный факультет, потому что литература его манила с детства.

За причастность к противоправительственным кружкам в 1830 году был арестован и до 1832 года находился в тюремном госпитале. После освобождения под надзором полиции жил в Вильне в арендованных или собственных поместьях на Волыни и Полесье. О философии жизни, духовной силе и слабости, о человеческой трусости и смелости рассуждает поэт в стихотворении „Часто...“ и „Во что верю?“ (Гусева 2010а: 146):

*Часто слов не хватает, если переполняют
Душу мысли и чувства, что пожаром пылают.
Но молчание многое – судьи! – скрывает,
Даже если хлад смерти уста замыкает.
В нём под пеплом невидимый пламень таится,
Затухая, он гаснет и... снова искрится!
Когда ж в бедную душу заглянуть попытаешься –
На губах умирает её слово пылающее.
Счастлив тот, кто владеет речистостью тою,
Что, как служба послушный, всегда наготове,
Говорит он, как дышит, свободно, легко,
И слова, словно птицы, парят высоко...*

⁴⁹ Благодаря подаренной романовским музеем Ю. И. Крашевского коллекции экспонатов, в музее-усадьбе уже несколько лет существует отдельный зал с экспозицией, полностью посвящённой Крашевским.

*Но тех больше, что чувства большие скрывают –
 На ключ душу закроют и губы сжимают,
 Замолкают, невзирая на слёзы, отчаянье –
 Пожалеет всем сердцем их участь печальную.*

/11 декабря 1851/

Уже с первых строк чувствуется грусть и горечь оттого, что человек не всегда может поделиться с другими своим сокровенным, боясь быть неправильно понятым. Мир не прощает человеку откровения, которым при случае могут легко воспользоваться окружающие как оружием против самого же говорящего. Поэтому вопрос открытости и искренности общения, умения владеть словом, наконец, вопрос о силе и слабости духа и влиянии всего этого на судьбу человека, которые ставит Ю. И. Крашевский, – остаются загадкой для читателя любой национальности и в XXI веке.

Обратим внимание и на дату написания стихотворения, на те обстоятельства жизни, которые позволили ему условно быть свободным, на самом же деле, так и не почувствовать свободы. Находясь под постоянным надзором полиции, он вынужден был переезжать с места на место. И потому ему неведомы покой, размеренная жизнь, домашний уют. В его жизни мелькают многочисленные арендованные поместья на Волыни и Полесье. Он – ярый противник всякого гнёта, борец за право своего народа быть свободным. И, как истинный сын своей земли, испытывает страшные мучения оттого, что вынужден молчать. Поэтому невозможно даже представить, какого труда стоило ему это „насильственное молчание“. Может быть, поэтому и появляется такое необычное по настроению стихотворение. Грусть, горечь и сожаление придают ему совершенно иную окраску, выделяя тем самым его из рядов многочисленных тематических стихов. Разделяя своё произведение на два голоса, автор в подтексте обозначил и свой, третий. Его лирический герой – мудрый наблюдатель, который не обличает и не судит, а просто, кажется, безотносительно констатирует, нивелируя между двумя полюсами.

Тема – в заглавии, которое становится неким символом. А многоточие, которое неслучайно используется в конце заглавия, лишь подчёркивает незавершённость суждений, некую недосказанность, открытость, уступая место читательскому домысливанию. „Часто...“ содержит в себе бездну содержательных компонентов, где каждая буква может быть наполнена конкретным смыслом:

Ч – честь,
А – альтруизм,
С – совесть,
Т – трудолюбие,
О – ответственность.

Как часто люди поступаются ими в обмен на что-то более выгодное! Первая и последняя строки стихотворения помогают осознать всю горечь несовершенства человеческих отношений, когда всё чистое, светлое, идущее от сердца, приходится сдерживать, замалчивать в угоду обстоятельствам. И как бывают несчастны те, кто считает правильным следовать такому правилу неотступно.

Ключевые слова („переполняют“, „душу мысли и чувства“, „но молчанье уста замыкает“, „пламень тaitся“, „гаснет“, „снова искрится“, „слово пылающее“, „счастлив тот, кто говорит“, „замолкают“, „пожалеем за участь печальную“) помогают сформулировать основную тему: выбор и ответственность человека за содеянное. И идея – извечный вопрос о душевной отваге и робости, о всемогущей силе слова, о молчаливой работе мысли, о заведомом подавлении в себе высоких начал, о сострадании.

Лирический герой Ю. Крашевского предстаёт перед читателем в один из сложных моментов своей жизни. Он одинок, подавлен, далёк от гармонии с самим собой и окружающим миром. Динамику чувств лирического героя поэт чётко обозначил в каждой строфе.

Так в первой – автор с грустью сообщает о том, что у лирического героя „часто слов не хватает“, чтобы выразить „мысли и чувства, что пожаром пылают“. Он сожалеет, что не может озвучить свою мысль, вынести её на суд толпы и тем самым облегчить душу.

Во второй строфе лирический герой пускается в пространные размышления о силе правды. И слово, как средство её выражения, представляется как «невидимый пламень», который не сможет сдерживать даже „хлад смерти“.

В третьей строфе лирический герой по-доброму завидует тому, кто может полёт мысли заключить в блистательные фразы. Ведь именно в таких случаях „слова, словно птицы, парят высоко“. Правда, дела могут быть другими... Вместе с тем лирический герой понимает, что доверять таким людям что-то сокровенное и важное чрезвычайно опасно.

И, наконец, в четвёртой строфе лирический герой огорчается и констатирует, что в мире „тех больше, что чувства большие скрывают“ и по разным причинам их не демонстрируют. Их молчание – это постоянная работа мысли, саморефлексия, труд души. Замкнутость – их основное качество. Но автор не упрекает и не обличает, он их только жалеет, потому что понимает, в какие суровые рамки жизни они загнаны. Грустный призыв: „Пожалеем всем сердцем их за участь печальную“ лишь подтверждает сказанное.

Лирический герой философски подходит к вопросам бытия: он понимает, что у него нет ни сил, ни возможности изменить мир, но есть слово и благородная душа, способная с должным пониманием относиться к любому человеческому выбору.

В стихотворении автор активно использует такие тропы, как: метафора („бедная душа“, „участь печальная“), метонимия („слова горят“, „молчание скрывает“), метонимические перифразы („хлад смерти уста замыкает“, „на ключ душу закроют“), сравнения со стёртой образностью („говорит он, как дышит“, „слова, словно птицы“), индивидуально-авторские сравнения („как служка послушный“).

Образ „слово“ выступает в стихотворении своего рода аллегорией. Всякий символ – это образ, а всякий образ символичен. Поэтому в стихотворении можно обозначить такие образы-символы, как: „Слово“ (как символ вечности), „Душа“ (как символ жизни человеческой), „Мысль“ (как символ внутреннего мира человека), „Невидимый пламень“ (как символ творчества; великой силы, спящей до поры до времени), „Участь печальная“ (как символ несчастной Судьбы, загубленной жизни).

Таким образом, рассуждая о многоликости жизненного выбора, Ю. Крашевский даёт читателю понять, что мы все разные: кто-то речист и смел, кто-то горяч сердцем, но молчалив, кто-то тих и робок. И потому тех, „что чувства большие скрывают – /На

ключ душу закроют и губы сжимают, / Замолкают, невзирая на слёзы, отчаянье“, автор призывает пожалеть: „Пожалеем всем сердцем их участь печальную“. Такой выбор делает лирический герой. В жизни выбор был сделан не только лирическим героем стихотворения, но и самим Ю. И. Крашевским. Поэт верит в то, что любой выбор всё равно предопределён, ибо все судьбы людские „берут начало во Вселенной“. Об этом его стихотворение „Во что верю?“:

*Верую в то, что высоко и свято,
В верную дружбу, в любовь без измены;
В непостижимое разумом и необъятное –
В то, что начало берёт во вселенной
И не закончится в мире этом.
Верю в луч вдохновенья, ниспосланный свыше поэту,
Каждой клеточкой сердца, всей силой желанья;
Верую в бесконечность существования,
Во всё, без чего душа человека прожить не может,
О чём мечтаем, когда тоска сердце гложет.*

*И в две руки, что сплелись в порыве восторга,
В два любящих сердца, пылающих на вершинах.
Ведь даже если союз ладоней будет расторгнут,
Любовь в сердцах останется нерушимой.
/Одесса, 1852/*

Волею судьбы Ю. Крашевскому пришлось познать разные народы и культуры. В 1853 году Ю. Крашевский обосновался в Житомире. В это же время он становится действительным членом Виленской археологической коллегии. В 1858 году путешествует по Франции, Италии и Германии. С 1860 года живёт в Варшаве. В январе 1863 года за несколько дней до восстания по приказу начальника гражданского управления маркиза Велепольского, подозрительно относившегося к деятельности писателя, Ю. И. Крашевский вынужден был навсегда покинуть Королевство Польское и поселиться в Дрездене. Хотя накануне восстания Крашевский не верил в его успех и ратовал за „бескровное“ освобождение Польши, тем не менее, когда оно разразилось, он начал горячо поддерживать его в своих литературных произведениях.

Некоторое время жил в Дрездене, где вёл разведывательную деятельность в пользу Франции против Пруссии, за что и был арестован в 1883 году. После суда в 1884 году в Лейпциге был приговорён к 1,5 годам заключения в Магдебурге. Свои мысли и чувства он выразил в стихотворении „Псалом“, написанном в 1884–1885 гг.:

*Из глухой тишины, из грязного логова
Мысленно обращаюсь к Богу я:
Боже, за что так унизил грешного,
Толпе отдав меня на посмешище?*

*Телесная немощь мой дух угнетает,
 Мольбы до Всевышнего не долетают!
 Я грешен, я знаю, о Господи...Ныне
 Грехи меня тяжкие в землю вдавили.
 Но ты всемогущ и простишь мои вины,
 И я оживу, полумёртвый, – не сгину.
 Лишь кожа да кости остались – смотри –
 Ни стонов, ни слёз – сожжено всё внутри,
 Взываю, о Господи, утром и ночью –
 О, сжался, яви свою Милость воочию!
 Исчезли все те, что друзьями казались,
 Сердцами и духом разом нищими стали,
 А враг всё глумиться и свирепеет –
 О, Боже, пришли свою помощь скорее!
 /Магдебург, 1884-1885/*

После освобождения из тюрьмы Ю. Крашевский выехал в Швейцарию, где провёл последние годы жизни. Похоронен в Кракове.

Сегодня известно, что первый двухтомный сборник „Поэзии“ Крашевского был издан в 1838 году в Вильно и через пять лет переиздан в Варшаве. Следующий томик стихов появился почти через двадцать лет в Париже (1857). Это были „Гимны скорби“, переведённые на французский и немецкий языки, позже (1879) переизданы в Кракове. В перерыве между этими сборниками появляется эпическая историческая поэзия Крашевского, в основе которой лежали легендарные события истории Литвы. Увенчивает её историческая трилогия „Анафеляс“ (1840–1845 гг.).

Ю. Крашевский был убеждён, что творческое вдохновение приходит свыше, и только поэтическая душа „может переводить“ посланные свыше мысли, то есть с языка небесного на язык земной. Поэтому к интерпретации произведений исследователями-литературоведами и читателями поэт относился по-философски мудро: „Заслуживает внимания та мысль, что при исследовании поэтических произведений, художественных сочинений, всего того, что является плодом созидания человеческого духа, никогда невозможно разграничить то, что автор вложил туда сознательно, по своей доброй воле, а что родилось независимо от него, в порыве творческого вдохновения... (...) в минуты творчества поэт вовсе не отдавал себе отчёта в том, что ему подарило вдохновенье. Унесённый им, он был не властен над собой. То высочайшее, что мы обнаруживаем в произведениях человеческих, родилось в них не по расчёту и в результате обдумывания, а благодаря дуновению свыше, неожиданно. Такая мысль может показаться унижительной, но это чистая правда. Творчество остаётся тайной даже для тех, кто для него рождён“ (Гусева 2009а: 116).

В 2009 году к 200-летию со дня рождения Ю. Крашевского в брестском издательстве вышел сборник поэзии и прозы „К Крашевскому в Романов и Долгое“, посвящённый родным местам знаменитого писателя: Долгому на Пружанщине и Романову на польском Подлясье (Гусева 2009а, 159 стр.). В книгу вошли переводы фрагментов воспоминаний писателя о годах его детства и молодости. Есть здесь и поэтический раздел, посвящённый

музею писателя в Романове – „В Романове поэзия живёт“. Впервые переведённые на русский язык стихотворения Ю. Крашевского („К вам, друзья, всей душой“, „Падает снег“, „Ангел смерти“, „На смерть Яна Чечота“, „Люди схожи с фруктами, когда созревают“, „К***“, „Сидит у дороги первый“, фрагменты из „Витолорауды“) есть и в книге Р. Гусевой «Третья попытка» (Гусева 2010b).

В стихотворении „Родина, Польша моя ...“ (Крашевский 2010: 91), которое входит в одноимённый раздел книги Ю. Крашевского „Дары пилигрима“, автор утверждает величие и нелёгкую судьбу Польши, дорогого ему отечества. Образ Польши явно персонифицирован. Она – „на кресте распята“, „статуя, вытесанная дланью божьей“, „мученица“, „святая“, „вокруг чела сиянье разлито“. И несмотря на то, что она „истёрзана“, „распята“, „осквернённая“, „оболганная“, она всё равно остаётся для лирического героя Ю. Крашевского „родная“ и „святая“:

*Родина, Польша моя, муки твои святы,
За свои ль, за чужие грехи ты на кресте распята –
Словно статуя ты, вытесанная дланью божьей,
Которую из-под земли выкапывают осторожно.
Варваром осквернённая и плесенью покрыта,
Ещё хранит отпечаток руки творца вдохновенного...
Ещё вокруг её чела сиянье разлито...
Дрожит без меча рука от усилия невероятного...
Имя Твоё – проступок в устах детей твоих ныне,
Любовь Твоя – преступление,
а память о твоей доле
В катакомбах, запретная, над могилами стынет,
Ибо даже на них сейчас кандалы неволи!
Из-за врага и сына испившая муку до дна –
Мученица! Истёрзанная, оболганная...Родная!
Болью великой Твоя искупилась вина –
Распятая на кресте – Ты сегодня святая!*
/1863?/

Живя на чужбине, писатель не порывал связи с родиной, внимательно следил за событиями в Польше, вёл оживлённую переписку с соотечественниками, сотрудничал в журналах под псевдонимом Богдана Болеславиты, делал ежегодные обзоры польской литературы, писал романы на темы из современной жизни. Но, не имея возможности наблюдать непосредственно жизнь родины, он всё реже и реже обращается к современной тематике и углубляется в прошлое Польши, рассуждает о смысле человеческой жизни.

О любви как о великой ответственности человека за судьбу того, кого любишь, о любви как постоянной работе души написано стихотворение Ю. Крашевского „Два слова“ (Гусева 2010а: 148–149):

На всех наречьях и на языке души
 Роднят всех нас два слова.
 Они, как в засуху капли росы.
 В них смысл сокровенный живого

Как в океане жизни две жемчужинки,
 Как звёздочки две в небе.
 Нам от рожденья светят, нужные,
 Два слова:

– *Kocham siebie*
 Бог, сотворив человека,
 Хотел увенчать его в небе,
 Бессмертное открылось сверху веко.

Взглянул и рек:
 – *Kocham siebie*
 С тех пор на земле тот счастлив,
 Так счастлив, словно в небе,
 Кто сказал те слова прекрасные:

– *Kocham siebie*
 Но счастливее в тысячу раз,
 Кто услышал, как перифраз,
 С милых губ, словно с неба:

– *Kocham siebie*
 Наисчастливейший, кто говорил, повторял и слышал,
 Звук этих слов навеки душа сохранит,
 Воспоминание о них страданье утешит
 И в смертный час утром в небе зарёй заблестит.

Счастлив, кто – *Kocham siebie* – слышал от матери милой,
 Кого седовласый отец благословил.
 Кто верную дружбу познал, кто из уст любимой –
Kocham siebie! – услышал, не зря он на свете жил!

Счастливый! Когда мир стеною встал между ними,
 Ломая её, поднимались, чтоб встретиться в небе,
 Лучшие не жить, чем жить порознь любимым,
 Мир, покидая навек, услышать:

– *Kocham siebie*
 Ты же, кто скуп был на слёзы, порывы благие,
 Кому – *Kocham* – никто никогда не сказал,
 Пусть даже все наслажденья изведал земные,
 Но без любви ты и тени счастья не знал.

Ибо нет на земле и в небе
 Таких, как эти два слова,

Музыкой сфер звучит снова:

– Kocham siebie

/Долгое, 1834/

Стихотворение написано Ю. Крашевским в то нелёгкое время (1830–1849), когда большая часть Беларуси после третьего раздела Речи Посполитой, входила в состав Российской империи. После подавления восстания 1830–1831 гг., целью которого было восстановление Речи Посполитой в границах 1772 года, Виленский университет стал центром возникновения и деятельности нескольких тайных обществ (филоматов и филаретов). В обществе филоматов изучали истоки белорусской культуры и истории, белорусский язык, традиции и фольклор. Поступивший в 1829 году в Виленский университет, Ю. Крашевский оказался в гуще событий и был арестован в декабре 1830 года за причастность к деятельности противоправительственных обществ. После заключения в тюрьму и пребывания в военном госпитале до марта 1832 года, он был освобождён и сначала проживал под надзором в Вильно, а затем на арендованных или собственных поместьях на Полесье (д. Долгое на Пружанщине) и Волыни. Что же вложил автор в эти два слова „Kocham siebie“ (в переводе с польск.: „Люблю тебя“)? От каких слов билось и трепетало его сердце?

Уже в первых строках стихотворения автор делает акцент на то, что самые главные в жизни слова звучат похоже на всех языках мира, потому что произносятся не голосом, а сердцем „на языке души“. В последних строках автор подчёркивает красоту этих слов, как будто это не слова, а настоящая музыка, мелодия души, которую по-настоящему услышать можно только сердцем.

Ключевые слова („на языке души“, „два слова“, „смысл живого“, „в океане жизни“, „от рожденья светят“, „Бог хотел увенчать“, „рек“, „тот счастлив, кто сказал“, „но счастливее, кто услышал“, „наисчастливейший, кто говорил, повторял и слышал“, „кто слышал от матери“, „кого отец благословил“, „кто дружбу познал“, „кто скуп был на слёзы, кому никто никогда не сказал, без любви счастья не знал“) помогают сформулировать тему стихотворения: любовь во всех её проявлениях – основа жизни. Ведь невозможно свести в одну плоскость любовь к ребёнку и к Родине, любовь к отцу и матери и любимому мужчине (женщине). Любовь к другу и великая и вечная любовь к Богу. Не познав всего этого, человек, пресытившись гипертрофированными чувствами в прошлом, оставляет в сегодняшнем лишь их тень, смутное напоминание в настоящем. Соответственно исчезает и столь ярко обозначенная в прошлом цель существования. Не потому ли всё нарастающий сегодняшний ритм жизни, увеличивает её скорость так, что мы боимся понять, что мы движемся в пустоту, ибо без души нет любви, а жизнь теряет всякий смысл. Какое место ей должен отводить человек? Кажется, на этот вопрос отвечает лирический герой Ю. Крашевского. Частое, и главное, акцентированное употребление глаголов („роднят“, „светят“, „сказал“, „услышал“, „повторил“) говорит о динамичности, подвижности, живости самого чувства. И, действительно, любовь не бывает статичной. В связи с этим экспрессивен и ритм стихотворения: от напористо речитативного ямба первой строфы он с каждой строфой всё усложняется, и кажется, что лёгкая мелодия влюблённости переходит в целую симфонию настоящего чувства. Любовь и всё, что с ней связано – это всегда

что-то личное. И с помощью частого употребления личных местоимений, либо слов, близких к ним по смыслу в контексте данного стихотворения, автор словно приоткрывает нам завесу сокровенной тайны лирического героя.

Образ лирического героя в стихотворении достаточно размыт, однако мы видим, что от легкого намёка в первой строфе, автор постепенно переходит к уверенному „Kocham siebie“. И это признание в любви на польском языке – в первую очередь отношение к людям всех наречий, к жизни и миру, к Богу и любовь Всевышнего к человеку. Однако счастливым, по мнению автора, можно назвать того, кто сам хоть однажды изрёк это слово, или услышал его от другого. И happiest поэтом называет того, кто „говорил“, „слышал“ и „повторял“ звук этих слов. И всё же важно, когда в этой жизни тебя любят не только мать и отец, друзья и верная подруга, но и окружающие тебя люди. Потому слово „люблю“ является лейтмотивом стихотворения, его рефреном. Им завершается каждая строфа. Не забывает автор и о божественной стороне любви, напоминая читателю, что это чувство даровано нам свыше, говоря в третьей строфе уже устами Бога. Три последующие строфы повествуют о счастливой любви, то есть чувстве, обретшем взаимность. Седьмая строфа – воплощение самой чистой и самоотверженной, бескорыстной любви – родительской и дружеской, вкупе с верностью, без которой любовь становится пошлостью. Именно ей резко противопоставлена она в предпоследней строфе. Здесь лирический герой, поэтапно показавший нам до этого все аспекты любви, подводит читателя к кульминации своих суждений – противопоставлению чувства как такового и неспособности любить. Жизнь человека, лишённая эмоций, скучна и бессмысленна. Любовь на земле не заканчивается, она имеет своё продолжение и на небе. А там она уже, по выражению поэта, – „музыка сфер“.

О двух родинах Ю. Крашевского – Долгом (Беларусь) и Романове (Польша) – говорит стихотворение Р. Гусевой „Долгое и Романов“ (Гусева 2010b: 143)⁵⁰:

*Долгое и Романов связаны по судьбе
Именем человека просто невероятного.
Хотя о нём, мой читатель, мало известно тебе.
Много ещё в истории для нас непонятного.*

*В Долгом на месте усадьбы – буйное разнотравье.
В Романове светлой памятью каждый твой шаг пронизан.
И, даже если кому-то это совсем не нравится,
Дорого сердцу Долгое, душе же Романов близок.*

*Душа в познании истины – здесь есть ей на что опереться:
Книги, картины, стены, памятью укрепленные.
Правда, Долгое – родина. Родина скажет сердцу
Главное, молча, одними своими лугами зелёными.*

⁵⁰ Руслана Гусева – поэт, в прошлом брестский журналист, исследующий историю и культуру белорусско-польского пограничья. Публикуется в периодических изданиях. Сборник поэзии и прозы „Моя пора“ выражает ретроспективный взгляд автора на главные жизненные ценности.

*Тот человек был сложен, сложен непостижимо.
В разные времена жил, по разным странам скитался.
Не подчиняясь правилам, творил он неудержимо,
И множеством сочинений на книжных полках остался.*

*Но рушатся государства, оставив одни обломки.
Так уж устроен мир наш – он немного ценит.
И то, что было завещано, редко читают потомки.
Бродят в стенах музеев героев бледные тени.*

*И всё же тянусь душою я в этот мир, Романов.
Мир, оставленный в прошлом, существующий для немногих.
Будем смотреть на вещи просто и без обмана –
Тщетны людские усилия, в прошлое нет дороги.*

*Старый Куплин и Долгое мы отыскиали летом.
Закрытые файлы в компьютере друзья для меня открыли.
Так почему ты, Романов, мне всё же снился при этом?
Я видела себя аистом, птицей с белыми крыльями.*

Здесь, в Долгом, сами стены „памятью укрепленные“, указывают душе истину своими „лугами зелеными“, одним своим молчанием, которое скажет больше, чем слова. А в Романове, где по-прежнему, „поэзия живёт“ оставлены на книжных полках множество сочинений Ю. Крашевского, человека невероятной судьбы, который творил „неудержимо“, „в разные времена жил, по разным странам скитался“ и который умел ценить жизнь.

Лирический герой высказывает горькие разочарования тем, что мир, в котором мы живём, немного умеет ценить, и что потомки обычно не берут в пример опыт своих предков. А ведь мирская слава преходящая, и всё, что теперь осталось от героев – это их бледные тени, бродящие в музеях.

Первая и последняя фразы („Долгое и Романов связаны по судьбе“ и „Бродят в стенах музеев героев бледные тени“) составляют композиционное кольцо, и ещё раз подчёркивают, что человеческая жизнь быстротечна и всё это наводит грусть о чём-то безвозвратно утерянном.

Тема стихотворения – малая родина, и идея – она навсегда остаётся с человеком. Лирический герой уверен, где бы человек ни находился, сколько бы ни менял своих обитаний места, у него всегда есть место, где он может быть спокоен и счастлив – это место, где он родился и вырос. Лирический герой дорожит Долгим, потому что оно „дорого сердцу“: молчание расскажет о красоте природы и о далёком безоблачном детстве. Дорог ему и Романов, потому что он „близок душе“, находящейся в познании истины, душе, которая здесь „творит неудержимо“.

Вместе с тем уже в четвёртой строфе лирический герой выражает горечь о том, что творения необыкновенно талантливой личности, служившей во благо людям и родине, не были оценены по достоинству, что потомки редко читают завещания своих предков, а в стенах музеев нынче бродят всего лишь „бледные тени“.

Динамику жизни лирического героя отражают глаголы („опереться“, „скитался“, „жил“, „остался“, „рушатся“, „ценят“, „бродят“). Они создают ощущение стремительности, мятежности духа, беспокойства. Первые глаголы „пронизан“, „опереться“ создают символическое ощущение надёжности, уверенности в незыблемости чувства патриотизма. „Скитался“ и „остался“ демонстрируют читателю извечную истину: всё возвращается на круги своя.

Таким образом, лирический герой, а вместе с ним и автор, предлагают читателю подумать о поиске истины, о том, что есть духовная ценность для человека, непостоянство мира, неизведанные тайны человеческой души и история Отечества.

Романов

*Как там было радостно – как здесь уныло стало!
Словно кто-то мир окутал тёмным покрывалом.
Времена меняются! И чувства иные!
Розы детства отцвели, тернии там ныне!
И смеюсь натужно я, и смеюсь неискренне,
И теперь чужая радость кажется мне выспренной.
Было всё другим совсем – помню дом старинный...
Среди леса, на ольхах гнёзда аистиные,
И свисали до земли елей чёрных лапы,
И казался мне их шум шёпотом монахов.
Я, бывало, там грустил... Та грусть молодая –
О! сейчас дороже мне, чем радость иная –
В ней надежды расцветали, как в бутоне розы,
Ныне тяжко на душе, я смеюсь сквозь слёзы...
/Дрезден/*

В стихотворении звучит обращение к последующим поколениям ценить своё наследие, которое в Брестско-Подляшском Пограничье принадлежит разным славянским народам и культурам, но имеет общую судьбу и ценность для мировой литературы.

Таким образом, проанализировав лишь отдельные фрагменты судьбы и переводов Ю. Крашевского, можно утверждать, что, несмотря на все сложности жизни, в равновесном состоянии в его судьбе и творчестве находилось „свое“, этническое, и „чужое“, поликультурное, которые чудесно гармонировали и обогащали друг друга. Это ещё раз свидетельствует об интеллектуальном и литературном здоровье „титана мысли“, о том, что талантливая личность, какой бы национальности ни была, всегда найдёт дорогу к своему читателю, потому что она принадлежит не только этносу, но и миру.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бобков 2005:** Бобков, И. *Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт*, „Перекрёстки“, пг 3–4, Минск, 2005.
- Гусева 2009а:** Гусева, Р. Н. (сост.), *К Крашевскому в Романов и Долгое. Стихи и проза*, Брест 2009.
- Гусева 2009б:** Гусева, Р. *К Крашевскому в Долгое*, в: *К Крашевскому в Романов и Долгое. Стихи и проза*, сост. Гусева, Р. Н., Брест 2009.
- Гусева 2010а:** Гусева, И. *На языке любви*, Брест 2010.
- Гусева 2010б:** Гусева, Р. *Третья попытка. Лирика. Переводы*, Брест 2010.
- Кохановский 1987:** Кохановский, Г. *Беларусь – яго калыска*, „Мастацтва Беларусі“, пг 12, 1987.
- Крашевский 2010:** Крашевский, Ю. И. *Дары пилигрима. Стихи*, пер. с польского И. Гусевой, Брест 2010, с. 91.
- Мальдис 2008:** Мальдис, А. *Гении не делятся*, „Советская Белоруссия“, 23.12.2008.
- Обрембский 1936:** Obrembski, J. *Problem etniczny Polesia*, „Sprawy narodowościowe“, пг 1–2, 1936, s. 2–21.
- Ступкевич 1966:** Stupkiewicz S., Śliwińska I., Roszkowska-Sykałowa W. (red.), *Józef Ignacy Kraszewski: zarys bibliograficzny*, Warszawa 1966.
- Трепинский 1975:** Trepiński. A. *Jozef Ignacy Kraszewski*, Warszawa 1975.

ВАЙНА ЯК ВЫПРАБАВАННЕ НА ЧАЛАВЕЧНАСЦЬ: ПАВОДЛЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ ПРОЗЫ (В. БЫКАЎ, А. АДАМОВІЧ, Т. НОВАК, Т. БАРОЎСКІ)

Вольга Кавальчук

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

Артур В. Бідл і Т. Фулвайлер, амерыканскія літаратуразнаўцы, раскрываючы сутнасць канфлікту ў прозе, пералічваюць магчымыя яго варыянты. Канфлікам яны называюць барацьбу супрацьдзеючых сіл. У мастацкім творы гэта праяўляецца наступным чынам: “Адна з супрацьдзеючых сіл, уцягнутых у канфлікт, магчыма, з’яўляецца галоўным героем. Іншая сіла (ці сілы), якая можа быць па сутнасці знешняй ці па сутнасці ўнутранай, уключае: 1) другога героя ці групу герояў, 2) сілы прыроды ці сілы сусвету, 3) грамадства ці культуру, 4) аспект уласнай асобы героя ці яго сістэмы вартасцяў” (Biddle, Fulwiler 1989: 31).

Нам падаецца, што ў творах ваеннай тэматыкі беларускай і польскай літаратуры частай з’яўляецца своеасаблівая рэалізацыя канфлікту, што спалучае ў сабе супрацьстаянне героя адразу некалькім сілам: групе іншых персанажаў і аспектам уласнай асобы. Прыклады гэтага можна знайсці ў творах выдатных беларускіх (В. Быкаў, А. Адамовіч) і польскіх (Т. Новак, Т. Бароўскі) пісьменнікаў.

Агульнай для ўсіх названых твораў аказваецца знешняя сіла – ворагі-фашысты. Аднак унутраны канфлікт герояў па-рознаму ўвасабляецца беларускімі і польскімі творцамі.

У аповесці В. Быкава *Жураўліны крык* перад чытачом выяўляецца складаная сітуацыя, у якой апынуліся шасцёра байцоў. Ім трэба выканаць загад камандзіра і бараніць чыгуначны пераезд на працягу сутак, спыняючы наступленне ворага. Адзін за адным героі твора гінуць. Калі застаюцца жывыя толькі двое салдат (трэці, старшыня, памірае ў агоніі), відавочным робіцца ўнутраны канфлікт маладога хлопца, Васіля Глечыка. Аўсееў пачынае ўцякаць пасля заканчэння чарговага бою і крычыць юнаку, каб ён рабіў тое самае. Васіль не адразу разумее, што здарылася: “І калі праз момант усё стала страшэнна ясна, Глечык амаль фізічна адчуў, як пакутна сутыкнуліся ў яго душы два варожыя неўразумелыя пачуцці – прагнасць паратунку, пакуль была на тое магчымасць, і свежая яшчэ, толькі што пазнаная і гордая рашучасць стрываць. Хлопец збянтэжыўся і аж застагнаў ад гэтай нязноснай раздвоенасці” (Быкаў 1980: 99). Канчатковае вырашэнне знешняга канфлікту з ворагам не выяўлена аўтарам, але канчатковае вырашэнне канфлікту ўнутранага адназначнае: малады баец працягвае змагацца. Ён забівае здрадніка, не вытрымаўшы напружання ад абурэння ўчынкам Аўсеева, і вырашае біцца да канца. У вобразе жураўка,

які адстае ад чарады, выбіваючыся з сіл, Глечык адчувае нешта сугучнае сваім пачуццям і сваёй сітуацыі, але ўсведамленне самотнасці і адчаю не перамагаюць. Юнак вельмі хоча жыць, але, хутчэй за ўсё, загіне на чыгуначным пераездзе. Гэтую трагічную непазбежнасць усведамляе чытач, хоць аўтар пакідае фінал твора адкрытым. В. Быкаў паказвае, як праз унутраную барацьбу і выпрабаванні хлопец сталее. У вернасці і самаахвярнасці ён выяўляе вышэйшую мудрасць.

У аповесці *Трэцяя ракета* В. Быкаў закранае іншае пытанне: ці варта змагацца, калі тое, што табе казалася самым дарагім, перастае існаваць. Калі памірае дзяўчына, якую кахае галоўны герой, для яго ўсё траціць сэнс. “І мне не хапае ўжо маёй душэўнай сілы, каб супрацьстаяць пагібелі, змагацца, абараняць аднаго толькі сябе” (Быкаў 1980: 223). Лазняк пачынае думаць нават пра самазабойства. Але гэтая слабасць трохі пазней знікае, калі ўнутры героя нараджаецца іншае жаданне. Гэтае жаданне перамагае ва ўнутраных сумненнях хлопца: “Не, чорта з два! Буду біцца! Адзін за ўсіх – за Жаўтыха, Папова, Лук’янава, Крывёнка. За Панасюка. Інакш мне нельга” (Быкаў 1980: 224). У выніку галоўны герой застаецца жывы, і, што больш важна, праз такое пераадольванне героем ўласнай слабасці аўтар сцвярджае простую ісціну: заўсёды варта змагацца, трэба ісці да канца, калі твая мэта годная.

А. Адамовіч у *Хатынскай аповесці* выкрывае разбуральнасць вайны для чалавечай душы. Калі Флёру, галоўнага героя, пасля пачварнага знішчэння жыхароў вёскі гоняць разам з каровамі паміж палаючых хат, а потым – за яе, далей, ён адчувае ўпэўненасць, што дзесьці побач карнікаў чакае засада партызанаў, і прагне гэтага. Думка пра тое, што кулі могуць трапіць і ў яго, зусім не пужае пасталеўшага хлопца. “Але для мяне мала, каб гэта здарылася, мне трэба быць пры гэтым, у гэтым – толькі так і можа завяршыцца такі дзень, а іначай яно і не скончыцца для мяне ніколі...” (Адамовіч 1976: 149). Нянавісць даводзіць Флёру амаль да шаленства. Пасля бою, у якім хлопца кантузіла, ён ачунаў і адшукаў палонных карнікаў. Партызаны не забілі іх, і Флёра не разумее, чаму. Яму падаецца, што ўсе паверылі гэтым нелюдзям, паверылі ў тое, што яны іншыя, простыя, звычайныя людзі. І сам ён бачыць, што твары змяніліся, выразы на гэтых тварах – іншыя, а ён прагне бачыць тых, хто лічыў сябе вышэйшай расай, хто глядзеў на сялян, як на быдла, каго не краналі крыкі маці і дзяцей, хто здольны быў кінуць немаўля ў палаючы свіран. Толькі пасля выбуху пратэсту аднаго з партызанаў супраць збойства нелюдзяў становіцца зразумелай страшэнная моц нянавісці ва ўсіх: “У гэтым амаль бяссэнсавым, але адразу зразумелым намі пратэсце супраць таго, што яны знікнуць, *схаваюцца ў смерць*, а вёска Пераходы, а тое, што там адбылося, застанецца з намі – у гэтым, мабыць, тлумачэнне, чаму мы іх пагналі далей, павялі з сабою жывых. Яны для нашай нянавісці былі замест таго холаду, які я некалі шукаў, хапаў на хаду, нёс у пачырванелай, апухлай далоні...” (Адамовіч 1976: 159). А. Адамовіч выяўляе сцэну, у якой бачна вырашэнне ўнутранага канфлікту Флёры. Ён з усяе сілы прагнуў смерці фашыста, які кіраваў аперацыяй карнікаў. Аднак, нягледзячы на гэта, Флёра працягнуў яму ствол вінтоўкі, калі той праваліўся ў багну. Не хацелася, але выратаваў. Семнаццацігадовы хлопец аказаўся мацнейшы духам за сталага чалавека, які згубіў усё чалавечае і ператварыўся ў нелюдзя.

Так, пазней карнікі загінулі. І скончылася вайна. Галоўны герой успамінае яе, наведваючы разам з жонкай і сынам Хатынь. Наступствы ж вайны засталіся. Унутраны

надлом, што адбыўся тады, незагойны. Фларыян разумее, што падман не можа доўжыцца вечно, але і разумее, што гарантаваць светлае будучае ніхто не можа. “Так, усялякае ашуканства, махлярства не можа цягнуцца бясконца: немагчыма ўсіх ашукваць вечно. Сёння гэта такая ж ісціна, як і ў даўнішнія часы. Але гэта ўжо не суцяшае, як раней” (Адамовіч 1976: 202). Чалавецтва сутыкнулася з абліччам пачварнай вайны, якая не забудзецца тымі, каго кранула. Галоўны герой, Флёра Гайшун, ажаніўся і мае сына, але тых спадзяванняў, светлых мараў і ўяўленняў, што былі да вайны ў хлопца, не верне ніхто. Ён назаўсёды знявечаны фізічна і ўнутрана. Флёра здольны да радасці і светлых пачуццяў, аднак цяпер яго не пакідае сумненне: “Але ці ёсць цяпер у свеце хоць што-небудзь, пра што можна сказаць: і нічога больш!” (Адамовіч 1976: 205).

Т. Новак, польскі пісьменнік, у рамане *А як будзеш каралём, а як катам будзеш* выяўляе жыццё хлопца-сялянкіна ад дзяцінства да сталага ўзросту. Пётр адпраўляецца на вайну, а потым вяртаецца з фронту і працягвае партызанскую барацьбу ў роднай вёсцы. Па даручэннях камандзіра ён забівае тых, хто дапамагае акупантам. Яго сябра Стах гіне на вайне, другі сябра – Маісей – пасля вайны (аблаву на габрэя зладзілі здраднікі і фашысты). Каханая Пятра, Гэля, намагаецца суцяшаць яго, але не заўсёды ў яе гэта атрымліваецца. Унутраны канфлікт Пятра ўзнікае менавіта таму, што знешні канфлікт з ворагам павінен вырашаць ён. Сумленне не дае яму спакойна жыць з думкай аб забойстве іншых. Пётр кажа, што ў яго не было адвагі самому сабе прызнацца: “Ты забіў, Пётр. Забіў. І калі табе загадаюць, зноў будзеш забіваць”. Ён часта сядзеў дома ці на двары, часам быў у полі, але цяжка было глядзець у вочы людзям, таму ён пазбягаў іх. Своеасаблівае выйсце для сябе ён знаходзіць у пераносе адказнасці на ўсю супольнасць, на грамадства, якое, як яму здаецца, патрабавала ад яго забойства: “І калі я не сказаў: – Ты забіў. Ты, Стах, і ты, Маісей – і не было ў мяне адвагі ўголас вымавіць: – Ты забіў, Пётр. Ты забіў. Ты, ты, ты – тады я падумаў пра нас усіх: пра сябе, пра Гэлю, Стаха і Маісея, пра хлопцаў-партызанаў, называючы нас – ЁН.” (Nowak 1972: 313). Пасля гэтага герою стала лягчэй: “Першы раз за некалькі тыдняў у самы поўдзень, зарыўшыся ў сена, я заснуў адразу і не прачнуўся ніводнага разу з крыкам” (Nowak 1972: 313). Аднак канфлікт з сабой да канца не быў вырашаны. Калі ў Пятра нарадзіўся сын, ён не мог узяць малага на рукі, таму што гэтымі рукамі забіваў. Родныя не разумеюць маладога бацьку. Цяпер ён здольны ўзяць адказнасць на сябе і менавіта таму, што ўсведамляе ўласную адказнасць, баіцца пакрыўдзіць малага. “Не магу, дзядуля, не магу я яго ўзяць. Я пакрыўджу яго. На ўсё жыццё пакрыўджу. <...> Вы ведаеце, пра што я кажу. Усе ведаюць. <...> Таму я не вазьму яго на рукі. Не магу. Я забіў. Забіў, дзядуля. Гэтымі рукамі забіў” (Nowak 1972: 382–383).

Калі дзядуля Якуб намагаецца апраўдаць Пятра словамі пра тое, што ўсе забівалі, калі гэта было патрэбна, аўтар вуснамі галоўнага героя акрэслівае сутнасць праблемы, якая не дае чалавеку спакою і з’яўляецца галоўным унутраным канфліктам героя: “Вы, дзядуля, забілі на вайне. Вы салдатаў забілі. А я павінен быў забіваць знянацку, са сховішча. Я павінен быў перахітрыць пашталёна, солтыса з-за вады, паліцэйскага. Толькі тады, калі я іх перахітрыў, я забіў іх” (Nowak 1972: 383).

Дзядуля Якуб знаходзіць выйсце з сітуацыі. Пасля таго, як ён сімвалічна ачысціў кінжал, якім забіваў Пётр, і сказаў, што цяпер і сам Пётр чысты, галоўны герой, перасіліўшы сябе, змог узяць сына і з радасцю падкінуць на руках. Праз такое вырашэнне ўнутранага

канфлікту героя аўтар падкрэслівае важнасць чыстаты сумлення і немагчымасці ашукаць самога сябе.

Т. Бароўскі, вядомы польскі пісьменнік, у апавяданні *Дзень на Гармэнсах* звяртаецца да тэмы жыцця ў канцлагеры. Галоўны герой, Тадэвуш, прызвычаіўся да рэалій Асвенцыма, але ўнутраны стрыжань яго захаваўся, хоць можа выдавацца, што ў гэтым чалавеку мала засталася ад сапраўдных людскіх пачуццяў. Здараецца, што ён вельмі жорсткі да іншых. Яму не шкада грэкаў, якія загінулі таму, што не ўмелі маршыраваць. Не ўзрушвае яго і дзяўчына, якая атрымлівае пакаранне за забароненыя сустрэчы з хлопцам. Але пагрозы старому габрэю, які ў Тадэвуша сапраўды выклікае абурэнне і нянавісць за тое, што павесіў уласнага сына, герой не выконвае. Ён зрабіўся цынічны ў лагеры, але здольны аддаць сваю ежу нават гэтаму старому, з якім было брыдка размаўляць, слухаючы апраўданні. Каб напалохаць яго, Тадэвуш схлусіў, што ўвечары будзе “выбарка”, своеасаблівы лагерны агляд, калі самых слабых і хворых вязняў адпраўляюць у печы Асвенцыма. Нечакана напрыканцы апавядання так і здараецца. На першы погляд здаецца, што чалавек, які прыстасаваўся да лагернага жыцця, пачынае губляць сумленне. Але Тадэвуш нікога з вязняў не забівае, нікога не б’е. Адносіны яго да звесткі пра выбарку паказваюць, што ў гэтым чалавеку засталіся звычайныя людскія пачуцці, якія зараз усчыняюць унутраны канфлікт: “Я сябе адчуваю так, быццам я вінаваты ва ўсёй гэтай выбарцы. Гэты дзіўны фаталізм слоў. У гэтым праклятым Асвенцыме нават злое слова атрымлівае моц здзяйснення” (Bogowski 1972: 59). Аўтар паказвае, што без прыстасавання выжыць у Асвенцыме немагчыма, але нянавісць да ўсіх, хто ў гэтым прыстасаванні пераходзіць межы чалавечнасці, натуральная для таго, хто сам хоча застацца чалавекам. Тадэвуш не ідзе на супрацоўніцтва з фашыстамі і такім чынам супрацьпастаўляе сябе ім і іх памагатым, аднак унутрана ён не стаў канчаткова бесчалавечным, і яго вуснамі аўтар асуджае тых, хто цалкам згубіў сумленне.

Як бачым, ва ўсіх разгледжаных творах канфліктная схема складаецца як бы з двух плоскасцяў: адна – знешняя (канфлікт з рэальным ворагам, з фашыстамі), другая – унутраная (канфлікт галоўнага героя з самім сабой). Падобнае ўскладненне канфліктнай схемы дапамагае ўзмацніць антываенны пафас твораў праз ўвасабленне трагедыйнасці ваеннага светаўспрымання. Знешнія абставіны могуць быць рознымі: чыгуначны пераезд, перадавая, спаленая вёска, партызанскае жыццё, канцлагер. Але ўсе гэтыя абставіны аб’яднаны адным: супрацьстаянне варагай навале, адмова ад прыстасавання і поўнага падпарадкавання ёй. Галоўныя героі ў прааналізаваных творах выяўляюцца звычайнымі людзьмі, не пазбаўленымі слабасцяў (чалавек можа баяцца смерці, саромецца пачуццяў, адчуваць жаданне ўцячы і г.д.), аднак ён здольны зрабіць правільны выбар нават ва ўмовах смяротнай небяспекі. Аўтары, такім чынам, пазбягаючы ідэалізацыі персанажаў, робяць іх больш блізкімі да чытача. Незалежна ад таго, выжывае галоўны герой ці гіне, ён пераадоўвае знешні канфлікт з ворагам і ўнутраны канфлікт з сабой, сцвярджаючы спрадвечныя ідэалы мужнасці і вернасці абраным вартасцям. Не застаецца без увагі і іншае: вайна нікога не пакідае такім, як раней. Кожны, каго закранула яе пачварная сутнасць, захоўвае раны ў сэрцы на ўсё жыццё. Вядомыя беларускія і польскія творцы яшчэ раз нагадваюць: нельга паўтараць такіх памылак, якія неаднаразова паўтаралі людзі. Усё чалавецтва хварэе на атрутныя пачуцці і ідэі, але трэба не забывацца пра тое, што

забойства не можа быць стваральнай сілай. Нават калі чалавек забівае ў імя справядлівасці і выратавання іншых, ён разбурае сам сябе, напаўняючыся нянавісцю, адчаем і болем. Спрадвечная біблейская мараль сцвярджаецца яшчэ раз: зло спараджае толькі зло, а дабро – дабро.

ЛІТАРАТУРА

- Biddle, Fulwiler 1989:** Biddle, A. W., Fulwiler, T. *Reading, writing, and the study of literature*, New York – Toronto: Random House, 1989.
- Быкаў 1980:** Быкаў, В. *Збор твораў: у 4 т.* Т. 1: Аповесці. Мінск: Мастацкая літаратура, 1980.
- Адамовіч 1976:** Адамовіч, А. *Хатынская аповесць*. Мінск: Народная асвета, 1976.
- Nowak 1972:** Nowak, T. *A jak królem, a jak katem będziesz*. Warszawa: Czytelnik, 1972.
- Borowski 1972:** Borowski, T. Dzień na Harmenzach, w: Borowski, T. *Pożegnanie z Marią. Kamienny świat*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972, s. 36–60.

HENRYK SIENKIEWICZ IN BULGARIAN CULTURAL MEMORY

KAMEN RIKEV

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Apart from immortality, great figures in literature possess the rare gift to exist in foreign national cultures, with their works being often interpreted in a different and sometimes even extremely opposite to the original context. This is undoubtedly the case of Henryk Sienkiewicz's presence in Bulgarian cultural memory; we have every reason to speak of "the Bulgarian Sienkiewicz" whose literary fate differs from that of the Polish or world known Sienkiewicz. Literary science and cultural thought in this small Balkan country have already accumulated a rich bibliographical record concerning the eminent Pole's presence in Bulgarian intellectual life.

The first notable articles in Bulgaria, interpreting Sienkiewicz as a world-renowned author, come from Alexander Balabanov (Balabanov 1904) and Ivan Shishmanov (Shishmanov 1925)⁵¹. Both of them dedicate special studies on Sienkiewicz noting his exceptional talent as well as the high ethical values in his fiction: the former claiming that "Sienkiewicz is not only a Polish writer. There is no cultural nation in the East and West that hasn't translated his major works into their language.", the latter speaking of the "Sienkiewicz phenomenon". These initial aspects of Sienkiewicz's Bulgarian presence follow the pattern of neglecting typical Polish elements in his works in order to enhance their worldwide, humanistic and most of all – their pan-Slavic importance. The concept of Slavic unity, applied to Sienkiewicz's prose, was strongly proclaimed by authorities such as Ivan Vazov (1850–1921), Bulgaria's national poet, and Boyan Penev (Penev 1925)⁵². This was an attempt to reveal native Bulgarian culture as a carrier of similar to Sienkiewicz's humanistic ideas. By opening the door for historical and cultural parallels between these two Slavic nations, the Polish national past could be easily interpreted in the light of Bulgarian sufferings during the so-called Turkish yoke (the period of Ottoman rule) and distant memories of glory of Bulgarian kingdoms. The sense of historical and spiritual kinship was indeed so genuine, that immediately after the author's death Ivan Vazov dedicated a heartfelt poem to him – *To Sienkiewicz*, written at the end of 1916⁵³:

⁵¹ A. Balabanov (1879–1955), scholar, university professor, critic, one of the most influential intellectuals in modern Bulgarian history; I. Shishmanov (1862–1928), critic, folklorist, cultural historian, prominent scholar of Slavic literary relationships.

⁵² Prof. Boyan Penev (1882–1927), one of the most influential literary historians and critics in Bulgarian culture. A strong advocate of Romanticism and Modernism, he was the main figure in the Polish-Bulgarian cultural dialogue during the first decades of the XX c.

⁵³ The poem was included in the collection *New Echoes (Нови екове, 1917)*, which contemplated on the challenges and legacy of the World War and thus largely exploited „death–resurrection” motifs.

Възкръсна Полша, а ти загина,
дойде свободата, а ти замина.
Казах ли право? Не, полски сине:
не гасне слънце, духът не гине.

Poland resurrected, alas you're dead,
Freedom came but you have left.
Did I say right? No, Polish son:
Spirits don't die and never fades the sun.

Ти жив си вечно в умът, в сърцата,
смърт на безсмъртье не е позната,
ни на тоз, който цял свят сладеше,
който ни даде "Камо грядеши!"

You stay alive in minds and souls,
For death immortals does not know,
Nor shall it meet him whose noble word
Gave us "Quo Vadis" and sweetened the world.

Apart from the somewhat banal statements and rhyming, one thing worth noting here is that Sienkiewicz's (doubly underlined) Polish identity merges with his worldly acclaim. The metaphoric notion of *sweetness*, expressing humanity's gratitude, clearly depicts the way Sienkiewicz was accepted and interpreted in the newly created Balkan country – he was seen both as an eloquent storyteller and a comforter to the afflicted or – to put it in other words – a new messenger of eternal human truths. Moreover, the singling out of *Quo vadis* as the author's emblematic oeuvre reveals several paradoxes of the „Bulgarian Sienkiewicz” phenomenon: the neglect of pro-Catholic fervor (indeed, this particular aspect never drew the attention of Bulgarian critics) as well as the fact that the Pole's initial renown in the country was due to his short stories and *Quo vadis*, while his *Trilogy* and *Knights of the Cross* did not gain popularity until after World War II⁵⁴.

Fifteen years before writing his poem, Vazov revealed another specific aspect of Sienkiewicz's presence in Bulgarian culture – the Nobel prize winner in literature was quickly recognised as a reliable source of historical knowledge. Depicting a day spent in Sofia's mineral baths, Vazov begins his recollections from 1901 with an essayistic introduction: „... these sensuous Roman conquerors [...] were passionate lovers of baths – a place for their political meetings, revelries, orgies, as Sienkiewicz tells us in his novel *Quo vadis?*”⁵⁵.

This is possibly the most obvious proof of Sienkiewicz's prestige spreading from literature to broader cultural fields – it's worth remembering that Vazov's piece was written at a time when Bulgarians did not possess nationally acclaimed history books on Antiquity. The Polish writer's function as an authentic source of reference conforms with another crucial aspect of Bulgarian literary life, originating from National revival ideology – good literature must not only help ethical education, but also contain broad factual knowledge. Such curiosities show that in the context of Bulgaria's cultural development at the beginning of the XX century Henryk Sienkiewicz had an unquestionable potential to epitomise the ideal of a successful European writer and intellectual.

It has been documented that *Quo Vadis*'s fame, along with its purely artistic values, has been highly regarded by another of Bulgaria's great writers, Yordan Yovkov, who once planned „a short story [...] and later a novel that could easily remind *Quo Vadis*, but would definitely be something genuinely original” (Sarandev 1986: 392).

⁵⁴ The latter aspect is discussed and widely justified by Kalina Bahneva (Bahneva 2002).

⁵⁵ „... тия сластолюбиви римски завоеватели [...] са били страстни любители на баните – място за техните политически свиждания, веселби, оргии, както ни разказва Сенкевич в своят роман “Quo vadis?” – *In the Warm Waves. Observations from the Bath* (Vazov 1976: 325).

Little more than a decade after Vazov's remarks on Sofia's Roman baths, the so-called Patriarch of Bulgarian literature himself would become an object of comparison with Sienkiewicz, this time in the sphere of national appreciation of its leading authors. Georgi Stamatov's short story *Spoons* (*Задгробници*, 1914) discusses the grim perspectives before national intelligentsia due to the lack of true recognition by the state; describing Vazov as "the eminent old man", one of the characters jumps to the comparison: "And is it the same in Europe? Poland gifted Sienkiewicz an estate worth 50 thousand levs"⁵⁶.

Several important conclusions can be drawn from this quote: 1) by the beginning of the World War Sienkiewicz was so distinguishable and intimated into Bulgarian culture, that he could be referred to only by surname; 2) Poland is recognised as a representative part of Europe through synecdoche; and 3) as a consequence of 2) – the obvious bulgarisation of Polish realia (using the Ottoman term *chiflik* for the estate and calculating Oblegorek's value in national currency), serving as a cushion between Balkan and European civilisational differences. It must also be noted that Oblegorek palace, gifted to Sienkiewicz by the grateful nation, have long captured the imagination of Bulgarians as a testimony to the stature of writers and the social role of literature in Poland; even in the XXI century, it can still be alluded to in the headlines of leading Bulgarian newspapers (e.g. Neznakomova 2010).

Another dimension of Henryk Sienkiewicz's indirect role in Polish-Bulgarian cultural dialogue is revealed by the act of Boyan Penev, preserved for future generations in Dora Gabe's memoirs. At the transfer of Sienkiewicz's remains to Warsaw the Bulgarian scholar „held a speech in Polish, which drew the attention of all. [...] the old Mrs Sienkiewicz summoned him and gave him a motherly embrace in front of the thousands of attendees.” (Gabe 1994: 423). This symbolic act encompasses deeply suggestive messages: the spiritual closeness between the two national cultures is best demonstrable through and past Sienkiewicz's reputation; solidarity among Slavs exists even in the modern era and beyond the traditional mediation of Russian culture; it vividly depicts the mother-child relations that prof. Penev professed in terms of the two nations' literary and cultural contacts. Bearing all this in mind, prof. Penev's fervor and "unwavering faith" in Slavic unity in his speech at the above mentioned ceremony should be accepted as a statement of intent for the future of Bulgarian art and culture: "In our country, in Bulgaria he [Sienkiewicz] is read and popular, on par with our greatest poets. Our children at school read his short stories and fragments of his historical novels in their readers, they get enthralled by his ideals, by his knightly, heroic characters. And when we see how in their thoughts they enter the world of Polish history, when we hear them speaking about him with excitement, we trust unwaveringly in Slavic unity" (Penev 1988: 118).

At the beginning of the XX century Sienkiewicz was also "unsurpassed in the number of performances" of *Quo Vadis* theatrical adaptations in Bulgaria (Klejn 2003: 213), although in terms of performing arts these were the years of the rapidly growing fame of Stanislaw Przybyszewski. It was Ivan Vazov again who publicly condemned Przybyszewski because of the immorality of his plays and instead recommended Sienkiewicz to the Bulgarian public (Vazov 1979: 388–389). The "Przybyszewski – Sienkiewicz" opposition in Vazov's text is doubled by its Russian analogue of Mikhail Artsybashev and Lev Tolstoy. In doing so, the Patriarch

⁵⁶ А така ли е в Европа? Полша е подарила на Сенкевич чифлик за 50 хиляди лева. (Stamatov 1983: 484).

of national literature stated his personal preferences towards morally engaged art, as well as towards the peaks (and low points) of the two most prestigious, in his opinion, Slavic literatures. Of course, the ethical side of this particular case had its aesthetic dimensions, dividing Bulgarian cultural elites since the last decade of the XIX century: the conflict between “young” and “old”, “realists” and “modernists”, “conservatives” and “liberals”. Sienkiewicz was undoubtedly a powerful weapon for the traditionalist camp, however there is no evidence that his name was used for political purposes.

In terms of Bulgarian translations of Sienkiewicz’s works, a noteworthy detail is the variety of titles given to his short stories and novels. This is mostly due to the fact that the first translations of his fiction used Russian sources. The most famous example concerns the first editions of *Quo Vadis* – the title *Камо грядеши* not only replaced the Latin phrase with its Church Slavonic equivalent, but successfully neutralised possible Catholic connotations. Contrary to Russian translations however (cf. *Куда идешь*), the novel has never received a title in modern Bulgarian. Another peculiar case is presented by *In Desert and Wilderness* (*W pustyni i w puszczy*) which endured several title versions: *In African Deserts and Forests* (*Из африканските пустини и лесове*)⁵⁷, *Stas and Nelly in the Desert* (*Стас и Нели в пустинята*)⁵⁸ before today’s national recognition simply as *Stas and Nelly* (*Стас и Нели*). This children’s literature classic became so popular that it was alluded to the title of an original Bulgarian family movie *The Adventures of Spas and Nely* (*Патилата на Спас и Нели*, 1987, directed by Georgi Stoev). The bulgarisation (orientalisation) of foreign realia is also visible in the first translation of the *Lighthouse Keeper*, entitled *Фенерджията на маяка*⁵⁹ and later best known as *Пазачът на фара*. Such philological curiosities not only depict the process of adaptation of Polish realia in the Balkan country, but may serve as reliable database for studies on modern Bulgarian literary tastes.

The significance of Henryk Sienkiewicz as a mediator between the two Slavic cultures did not diminish in the communist era. Along with the promotion of socialist realism writers, now completely forgotten by Bulgarian readers, Sienkiewicz’s stature as a world classic was supported by state authorities, republishing *Quo Vadis*, the *Trilogy* and the *Knights of the Cross* in large circulations. A very interesting survey, conducted in 1973 and published in the classified *Bulletin of the Union of Bulgarian Writers*⁶⁰, reveals Henrih (sic: *Хенрих*) Sienkiewicz as the fourth most popular author in Bulgaria⁶¹, ahead of Dickens, Zola, Maupassant or even the national classics (P. M. 1974: 14). Furthermore, a considerable number of Bulgarian postwar writers and scholars (Petar Dinekov, Kamen Zidarov, Ilya Volen to name but a few) have singled out Sienkiewicz’s novels as their first or most influential contact with Polish culture (Todorov 1999: 59–60). It is therefore no surprise that Sienkiewicz has performed a “secret agent” role in students recruitment for the Polish studies program at the University of Sofia; my private

⁵⁷ Translated from Russian by K. Grancharov, 1924–1925. There are more title versions: *Из африканските пустини и дебри* (transl. by A. Podvarzachov, 1946), and the most modern: *Из африканските пустини и джунгли* (transl. by Evgenia Manolova, Sofia 2007).

⁵⁸ Translated from Russian by Rada Petrova, 1923.

⁵⁹ Translated by S. A., first published in *Летописци*, nr 16, 1900, pp. 312–317.

⁶⁰ The survey is referred to as a work of the Research Center of the Committee of Press, the country’s leading censorship institution between 1971 and 1976.

⁶¹ „The most read world classics are: Jack London, Nikolai Ostrovsky, Maxim Gorky, Henrih Sienkiewicz...”

research at the beginning of the XXI century clearly shows that his historical novels, read in high school, ensured that each year at least one freshman would prefer the Polish course amongst other Slavic philology programs. The peak of this tendency was in the 70-ties and the 80-ties, and by the year 2005 it entirely ceased.

Although Polish culture in Bulgaria has had its new iconic figures since the fall of communism (with Czeslaw Milosz being the latest embodiment of Polish literary genius and intellectual thought – see Bahneva 2011: 17; Rikev 2011: 23), there is no doubt that Henryk Sienkiewicz's presence in Bulgarian cultural memory will preserve its vitality. The national edition of *The Big Read* campaign in 2009 comes as the latest justification of that belief⁶².

REFERENCES

- Bahneva 2002:** Бахнева, К. Хенрик Сенкевич. In: *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. IV. Славянски литератури*. София 2002, pp. 243–254.
- Bahneva 2011:** Бахнева, К. Милош – гласът на страстта и разума. Български преводачи и преводи. In: *Литературен вестник*, nr 17–18 (09–15.05), 2012, pp. 17–22.
- Balabanov 1904:** Балабанов, А. Хенрик Сенкевич. In: *Библиотека*, nr 1, 1904, pp. 6–9.
- Big Read 2009:** Голямото четене. Столицата, <http://4etene.bnt.bg/bg/web/default/results/index/top100> (access: 15.04.2013).
- Gabe 1994:** Габе, Д. Боян Пенев и полско-българското сближение. In: Габе, Д. *Светът е тайна*, София 1994.
- Klejn 2003:** Клейн, З. *Полски следи в изграждането на нова България 1877–1914*. София 2003.
- Neznakomova 2010:** Незнакомова, П. Почитатели купили на Сенкевич имение с пари от подписка. In: *24 часа*, 17.04.2010; <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=451509> (access: 15.04.2013).
- P. M. 1974:** П. М. Книгата и читателят в България. Социологическо изследване. In: *Бюлетин на СБП – Център за литературни изследвания*, nr 6, 1974, p. 12–16.
- Penev 1925:** Пенев, Б. Славянски елементи в творчеството на Сенкевич, „*Златорог*“, nr 1, 1925, pp. 16–23; also in: Пенев, Б. *Студии, статии, есета*. София 1985, pp. 574–582.
- Penev 1988:** Реч на проф. Боян Пенев, произнесена на тържеството във Варшава при пренасяне тленните останки на Хенрих Сенкевич от Швейцария в Полша. Варшава, 26 октомври 1924 г. In: *Българо-полски отношения 1918–1944*. Т. I. София 1988, pp. 115–118.
- Rikev 2011:** Рикев, К. Милош: български контекстуализации. In: *Литературен вестник*, nr 17–18 (09–15.05), 2012, pp. 23–24.
- Sarandev 1986:** Сарандев, И. *Йордан Йовков. Жизнен и творчески път. 1880–1937*. София 1986.

⁶² *Голямото четене* – the Bulgarian version of the BBC's Big Read – was carried out by the Bulgarian National Television (October 2008 – March 2009) with the goal to find the nation's best-loved novel. *Quo Vadis* was placed 41st, ahead of *Les Misérables*, *Don Quixote*, *Winnetou*, *The Adventures of Tom Sawyer*... (Big Read 2009).

Shishmanov 1925: Шишманов, И. Мястото на Х. Сенкевич в европейската литература. In: *Училищен преглед*, 1925, nr 1, pp. 5–8.

Stamatov 1983: Стаматов, Г. П. Задгробници. In: Стаматов, Г. П. *Съчинения в два тома*. Т. 1. София 1983, pp. 431–486.

Todorov 1999: Тодоров, В. *Обицване с церемонии или български образи на Полша и поляците. Имагинистична студия*. София 1999.

Vazov 1976: Вазов, И. В топлите вълни. Бански наблюдения. In: Вазов, И. *Събрани съчинения*. Т. VII. София 1976, pp. 325–327.

Vazov 1979: Вазов, И. Едно скръбно явление. In: Вазов, И. *Събрани съчинения*. Т. XX, София 1979, pp. 388–389.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ІВАНА ФРАНКА В ПЕРІОДИЦІ

Ірина Капанайко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Аналізуючи видавничу діяльність І. Франка-мовознавця як складову частину громадського руху та її роль у культурному й політичному процесі в Україні, використовуємо джерельну базу польськомовних часописів (*Kurjer Lwowski, Kraj, Praca, Przegląd Społeczny, Prawda, Kurjer Warszawski, Głos, Ruch, Ziarno, Przegląd Tygodniowy, Nowa Reforma, Gazeta Narodowa, Gazeta Krakowska*).

Пропонована праця – одна зі спроб монографічного дослідження І. Франка-лінгвіста, опрацьована в тісному зв'язку з вивченням його громадсько-політичної і творчої письменницької діяльності в польській пресі та через студії над мовознавчими аспектами його друкованої продукції. На основі зв'язку І. Франка із польськомовною періодикою простежено еволюцію його поглядів щодо функціонування української мови в народі, проаналізовано роль письменника як організатора становлення української ідеї. Здійснено детальний аналіз публікацій письменника на шпальтах польської преси, що дозволяє висвітлити значення цього доробку Каменяра для розвитку української мови.

Незаперечне значення мають збірники документів і матеріалів (Іван Франко. *Документи і матеріали 1856–1965*. – Київ, 1966; *За сто літ: Матеріали з громад. й літ. життя України XIX поч. XX ст.* – Київ, 1928. – Кн. 3; *Історія Львова в документах і матеріалах: 36. док. і матеріалів*. – Київ, 1986), листування І. Франка, архівні матеріали, передовсім із фонду І. Франка (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів та текстології), фондів М. Возняка та М. Павлика, І. Калиновича (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України), колекції документів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, документальний і дослідницький матеріал, зібраний у започаткованій заходами М. Возняка й у згадуваній вище серії *Іван Франко: Статті і матеріали*, а також фонди періодичних видань Національної бібліотеки у Варшаві.

Складність вивчення польськомовної публіцистичної спадщини І. Франка зумовлена багатьма чинниками, насамперед, часовим простором охоплення мовних явищ тогочасного періоду. Важливо врахувати розвиток лексичної та синтаксичної структури мови, якою писав публіцист у польській пресі, а також передати думки письменника, деталізуючи кожне міркування про мову, що було висловлене не лише в спеціальних статтях, призначених цій темі, а й у публікаціях різноманітної проблематики.

Тут, вочевидь, варто принагідно зробити невеликий відступ. Наукова публіцистика (а врешті й наукова література в цілому) формувалася у „надрах” загального масиву періодики XIX – початку XX ст. А Іван Франко органічно влився в цей процес, використовуючи досягнення й іноземної періодики для розв'язання україномовних

проблем. І не випадково: завдяки мобільності, оперативності, максимальній наближеності до читачів, саме періодичні видання стали ефективним засобом не лише популяризації, просування науки (що загалом узгоджується з її функціями), а й безпосереднього втілення наукових досягнень (Бевзенко 1968: 66).

„Майже вся красна і наукова література, – констатує українські видавничі реалії кінця ХІХ ст. І. Левицький у вступному слові до *Української бібліографії Австро-Угорщини...*, – знаходиться в періодичних виданнях, як: газетах, журналах, збірниках і календарях” (Левицький 1887, с. 235; тут і далі при цитуванні зберігаємо правопис та стилістику оригіналів). Про домінування періодичних видань над неперіодичними пише В. Навроцький у листі до М. Драгоманова від 23 березня 1872 р.: „Література у нас тепер не існує, бо у поєдинчих людей нема ані грошей, ані таланту до видавання книг. – Література, задля того, може у нас розвиватись тільки зборовими силами, у журналах” (Кугулюк 1958: 23).

Саме ці підкреслені визначними українськими діячами обставини, які усвідомлював І. Франко-журналіст, виявляються вирішальними для формування особливого характеру мовознавчого тексту письменника в той час. За умов публікації у періодичних виданнях різного, не конче стисло наукового змісту, наукові праці в опрацюванні письменника об’єктивно набули специфічного викладу – до певної міри, із „згладженою” науковістю, – тобто викладу, наближеного до публіцистичного. Звичайно ж, до публіцистичності спонукала насамперед домінуюча українознавча тематика: у переважно трагічній для українства загальнополітичній ситуації слід було і „нападати”, і „боронитися” всіма засобами. А тому до розважливої констатації досліджуваних явищ український учений додавав помітну порцію емоцій: в усякому разі, активно-оборонна, наступальна або навіть свідомо провокативна позиція І. Франка добре проглядається у стилістичній картині більшості мовознавчих статей. Великий українець не міг лише займатися стисло наукою, дотримуючись її методу і стилю тоді, коли мусив боротися за національний розвиток. Це й пояснює характер публікацій з мовознавчої тематики, в які вкладено багато темпераменту й іронії, щоб розбудити у земляків та іноземців зацікавлення актуальними і життєвими питаннями. Саме такі роботи в польській періодиці відбивали естетичні пошуки та провідні гуманістичні ідеї І. Франка, а, можливо, і ще більшою мірою, власне цими ідеями та пошуками спонукалася до утвердження українська мова у світовому мовному просторі. Прямими результатами взаємного впливу польськомовного доробку письменника стали і публічний інтерес до української науки, і поява іноземною мовою чітко виокремленого корпусу текстів, написаних ученим про наукові проблеми, але в публіцистичній манері. Одержавши початковий тематичний імпульс до публіцистичного викладу мовних проблем у науці та суспільстві, Каменярь окреслив історико-культурні передумови розвитку української мови в пресі шляхом констатації фактів та аналізу подій.

Ще одним цікавим моментом у польськомовній публіцистичній діяльності письменника є використання псевдонімів чи криптонімів. Тільки переслідування цензури, хоч і не такої жорстокої, як російська часів В. Белінського та М. Чернишевського, висвітлює такий факт. Правда, брак підпису І. Франка переслідуванням цензури можна пояснити в невеликій кількості статей. Важливу роль відіграла практика тодішньої журналістики, згідно з якою статті в газетах і журналах друкувались анонімно, особливо це стосувалося закордонних

та іншомовних видань. У публіцистичній діяльності Каменяра головною причиною того, що письменник підписував свої статті псевдонімами та криптонімами було й те, що він намагався приховати своє прізвище, хотів зберегти інкогніто. Дослідивши статті мовознавчої тематики у польськомовній пресі, подаємо перелік псевдонімів та криптонімів письменника. Але звернімо увагу на те, що абсолютна більшість газетних статей та заміток надрукована без підпису автора:

- *Iw. Fr.* – найчастіше бачимо у львівській газеті *Kurjer Lwowski*, а також варшавській *Ruch*;
- *I. F.* – І. Франко використовував у петербурзькому часописі *Kraj* (певну кількість статей письменник підписав *Iw. Franko* або *Iwan Franko*; він вважав цю газету демократичною, тому саме у цій пресі висловлював досить гострі та полемічні погляди на мовну ситуацію в Україні, про це у наступних розділах повідомляємо детальніше; прізвищем *Iwan Franko* підписав статті й у львівській газеті *Przegląd społeczny*);
- *J. F.* – криптонім письменника у львівській газеті *Ziarno*;
- *Myron* – псевдонім І. Франка у варшавській *Prawdi*.

Таким чином, мовознавчі публікації І. Франка в польській пресі – важливе історичне джерело досліджень суспільно-політичного, економічного і культурного життя народу впродовж XIX–XX ст. Статті письменника своєрідні та багатопланові не лише за змістом, а й за формами, структурою вміщеного в них фактичного матеріалу, а особливістю є їх поліфонізм. У часописах І. Франко вміщував публікації двох основних різновидів: матеріали, втілені у власне газетних формах (статтях, замітках, кореспонденціях), і тексти-джерела, що є видом історичних джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали). Важливу цінність складає фактичний матеріал, що міститься у газетних публікаціях, але не менш вагомим є і суб'єктивне трактування фактів, оскільки це дозволяє з'ясувати позицію автора, дає можливість визначити основні напрями діяльності письменника в той період, його ідейні та політичні переконання (Łojek 1988: 51). Однак, крім об'єктивних поглядів, оцінок та інтерпретацій подій, у Франкових працях є багато емоцій та інколи упереджених висловлювань. Пояснюється це гострою політичною боротьбою різних товариств, організацій та партій, багатоплановістю їх духовних та національних цінностей, іноді полярністю ідей, що впливало на розвиток мови. А про це письменник не міг писати спокійно, без тривоги та хвилювань.

Завдяки поданим на сторінках польської періодики Франковим публікаціям оцінено його внесок у розвиток української мови. Цікаво відзначити, що практична відсутність наукових теоретичних розробок в іноземній пресі не була перешкодою на шляху налагодження мовного процесу в Україні, адже публіцистичний стиль письменника-лінгвіста дозволив йому доступно та критично описати та проаналізувати, і навіть більше, висвітлити перспективи української мови у становленні державності. Цінність публікацій пояснюється тим, що в них мало суб'єктивізму й упередженості, натомість знаходимо чимало фактичного матеріалу. Послугуючись методом аналітичного зіставлення, оцінки конкретної ситуації, ці матеріали мають безперечну історичну вартість. Іноді це моментальний огляд подій, іноді – хроніка політичних заходів. А загалом – це жива ілюстрація багатогранних міжнаціональних відносин кінця XIX ст. в Галичині.

Відомий факт, що виступав І. Франко і в німецькій пресі, виданнях європейського рівня, але польська періодика, часописи більш провінційного характеру, мали значну дотичність до

української культури, власне мовних питань, де розуміння проблеми було доступнішим для двох народностей через їх взаємопов'язаність. Тому для нього стало головним висвітлити важливі події у польських часописах, адже тут читач орієнтувався у поставлених проблемах, тому сприйняття матеріалу та його осмислення було очевидним (Kuplowski 1986: 5).

Загалом у статтях І. Франка на сторінках польських видань будувалися тривалі основи аналізу багатьох питань суспільного життя, зокрема мовних, подавалися матеріали для пізніших студій, згадувалося минуле й передбачалися перспективи розвитку „української справи”, письменник шукав причини виникнення польсько-українських конфліктів та шляхи їх вирішення. Хоча Франкові публікації – це не наукові, а, швидше за все, оглядові статті, в яких автор описує та аналізує мовні події, таким чином шукаючи шляхи вирішення багатьох проблем у сфері культури та мовознавства. Пишучи про статус української мови, унормування правописної системи, Каменярь не оминав і критичних статей, аналізуючи основні лінгвістичні праці вчених-мовознавців та вивчаючи їх негативні моменти дослідження, письменник висвітлював перспективи цих робіт для української лінгвістичної науки. Зрештою визначити публіцистичну працю письменника на ниві мовознавства у польській пресі як наукову було б складно. Таку ретельну та колосальну діяльність із точністю можна віднести до культурно-освітньої (з використанням дослідницького аналітично-описового методу), в якій матеріали з мовознавчої тематики стосуються як функціонування української мови в школах, урядах, літературі, вирішення правописного питання, рецензування мовознавчих робіт, так і єдності української мови на всій території України. Обговорення багатьох аспектів, різноманітність представлених поглядів дають можливість скласти загальне уявлення про мовну ситуацію, що перебувала в центрі уваги не лише часописів, а й українського та польського суспільства загалом. А той факт, що більшість статей письменника не мали наукового та фахового спрямування, засвідчував: мовна проблема в той час набула політичного забарвлення, адже його публікації, незважаючи на стиль написання, більшою чи меншою мірою, висвітлювали питання мови, що означає важливість аналізу кожної мовної події у житті нації.

Таким чином, дотримання еволюційних методів трансформації суспільства, „м'якість” у визначенні причин важкого соціально-економічного становища народу призводили до того, що стихія народних виступів і невдоволення не була організована й спрямована лише політичними партіями. І. Франкові залишалося тільки намагатися фіксувати її ідеологічно чітко та політично обґрунтовано, бо вектор розвитку життя не вичерпувався національними ідеями та просвітницькими методами. Однак це був реальний шлях до поступового усвідомлення народом своєї самоцінності. Із запалом воював публіцист за кожен нову українську інституцію, гімназію, за незалежну національну церкву й літературу, театр і читальню, українську книжку і, звісно, рідну мову. У Франкових польськомовних статтях послідовною й аргументованою була пропаганда ідеї єдиного українського народу, роз'єданого тимчасово кордонами імперій, але свідомого своїх високих ідеалів та історичної долі, єдиного українського слова. Публіцистична діяльність І. Франка була тим гучномовцем, що кликала за собою народ, формувала суспільну думку, впливала на політичні та культурні процеси в Україні (Kuplowski 1974: 210).

Світоглядні позиції Каменяря зумовили й характер його статей на шпальтах польської періодики. Публіцистична діяльність І. Франка накреслила шляхи й напрями подальшої

праці в наступних десятиліттях, формувала тенденції національно-мовної справи в Україні загалом. Новизну опублікованого польськомовного доробку письменника важко переоцінити. І. Франко, працюючи в „наймах у сусідів”, спирався на європейський досвід, доклав великих зусиль, щоб ознайомити українського читача з ідеями, які були визначальними в суспільно-політичному та культурному житті як Батьківщини, так і тогочасної Європи.

Завдяки Міжнародній Вишеградській Стипендіальній програмі та зокрема Вишеградському Фонду опрацьовано необхідні джерела для виконаного дослідження, вповні реалізовано творчі задуми, що дало можливість висвітлити невивчені досі культурні питання та лінгвістичні проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко 1968:** Бевзенко, С. Питання української діалектології у працях І. Франка, в: *Іван Франко і історико-літературний процес: Матеріали наукової конференції*, відп. ред. А. Недзвідський, Київ 1968, с. 64–66.
- Левицький 1887:** Левицький, І. О. *Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900*, т. 1–3, Львів 1909–1911.
- Kupłowski 1986:** Kupłowski, M. Fascynacje słowiańskie Iwana Franki, „*Życie Literackie*“, Kraków, Nr 49 (1811), r. XXXVI, 1986, s. 5.
- Kupłowski 1974:** Kupłowski, M. *Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej*, Rzeszów 1974.
- Kyryluk 1958:** Kyryluk J. Znaczenie Iwana Franki dla literatur słowiańskich, „*Slavia Orientalis*”, nr 1, 1958, s. 23–30.
- Łojek 1988:** Łojek J. *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988.

ОСВОЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ ИЗ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ВЕСТЯХ-КУРАНТАХ 1600–1639 ГГ.

DOROTA GŁUSZAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Начало XVII века это период Смутного времени в истории России. В связи со стихийными бедствиями, глубоким политическим, экономическим и социальным кризисами, Российское государство находилось всё ещё перед возникновением всесторонних контактов с западными странами. Широко известно, что влияние языков друг на друга является результатом взаимообщения, контактов между народами, характер которых значительно шире, чем лишь языковой (Rybicka 1976: 5). Чтобы дать полную характеристику русского языка первой половины XVII века, надо обратить внимание на внешнюю политику государства, просвещение и вообще своеобразную „открытость” царей на влияние с запада.

К языковым заимствованиям привели различные торговые, культурные и политические связи с разными странами. Первые заимствования в русском языке появились в связи с войнами. Поэтому, главным образом, это термины из военной, административной, государственной областей, часто титулы, официальные звания, лексика общественных отношений (Rybicka-Nowacka 1973: 9). Во второй половине XVI и в XVII веке в русском языке появились заимствования из языков Западной Европы (Luciński 2000: 7).

Тексты, известны в науке как „вести” или „куранты”, это тогдашние газеты, памятники давних времён, которые представляют собой первые опыты публицистического жанра. Вести-куранты стали печататься при Петре I. Раньше они существовали в рукописном виде, самые ранние куранты составлены в 1600 году в Посольском приказе (Котков 1972: 4).

Прежде, чем появились русские издания курантов, известны были переводы западно-европейских известий, которые выпускались в связи с важнейшими событиями, например, воинскими делами, сражениями, крупнейшими политическими действиями, нередко описывались интересные природные явления и т. п. (Котков 1972: 4).

Вести сначала писались за рубежом и привозились иностранцами из Голландии, Франции, Германии, Англии, Дании и других земель. Кроме того, самые ранние куранты не были сведениями о событиях в Русской земле, а лишь переводами иностранных газет и брошюр. Именно этим следует объяснить широкое попадание заимствованной лексики в состав русских сообщений, а в вестях-курантах можно обнаружить огромное количество иноязычных элементов. Вестовые листы и зарубежные грамоты доставляли часто торговые люди, привозившие их в Россию. Влияние других языков на русский является здесь прямым последствием.

В Российском государстве, в связи с растущей потребностью в международной информации, в начале XVII века стали получать письма грамотных людей, сведения от

зарубежных корреспондентов, послов, воевод, путешественников, торговых людей, духовных и других лиц, приезжавших из-за рубежа (Котков 1972: 5). Вначале устные пересказы списывались, переводились на русский язык и проверялись царскими корректорами и редакторами.

В вестях-курантах круг событий похожий на зарубежные издания. Писали, прежде всего, о военных действиях, походах, общественных явлениях, политических делах, т. е., между прочим, вести с сеймов, земских собраний, пересказывались статьи государственных и международных договоров, а также „сообщения о различных явлениях природы, пророчествах и чудесах” (Котков 1972: 7).

Приведенная в настоящей статье лексика, даёт возможность проанализировать и определить степень освоения немецких заимствований, относящихся к языку начала XVII века. Заимствованные слова перешли долгий путь прежде, чем укрепились в русском языке в их конечном виде. На протяжении веков внешняя форма слова, фонетический состав и морфологические категории, в том числе различия в родовом оформлении существительных, подвергались значительным изменениям. На основании вестей-курантов можно уточнить время проникновения в русский язык многих заимствований, а также указать на формы, в которых употреблялись в языке первой половины XVII века, значит, показать процесс освоения данной группы иноязычной лексики на фонетическом и морфологическом уровнях.

Целью статьи является проанализировать процесс проникновения немецких заимствований в русский язык с начала XVII века, опираясь на языковой материал, извлеченный из *Вестей-Курантов 1600–1639 гг.*, определить степень их устойчивости, обращая внимание на фонетическое и морфологическое освоение иноязычных элементов.

Современные словари по-разному объясняют происхождение заимствований. Как замечает Рыбицка-Новацка, особенно важно, чтобы учитывать не только форму, но также значение слова. В основном, следует обратить внимание и на внешние черты данного слова, и на его смысл, так как часто, при неизменном фонетическом составе, лексическое значение возникает под влиянием языка, посредством которого лексема попала в русский язык (Rybicka-Nowacka 1973: 9).

Материал, являющийся предметом анализа, учитывает происхождение заимствованных слов. Все приведенные лексеммы или пришли в русский непосредственно из немецкого языка, или их проникновение в русский язык наступило посредством немецкого. Кстати, немецкие заимствования часто проникали посредством других языков, в том числе польского, который оказал значительное влияние как на морфологические категории, так и нередко на фонетический состав слов.

Анализ охватывает 68 заимствованных языковых единиц. Германизмы относятся к следующим тематическим группам: военная лексика, в том числе военные степени и звания (напр. *вахмистр, генерал, кадит, квартирмейстер, майор, маршал, рейтар, ротмистр, фенрих* и др.) войсковые части (*режимент, рота*), оружие (*пистолет, петарда*), официальные звания, статусные наименования (напр. *герцог, барон, граф, канцлер, ратман* и др.), административные и территориальные звания (напр. *бурмистр, ландграф, рейнграф* и др.) и единицы (*арцугство, графство, мальграфшество, курфирство* и др.), профессии (*доктор, лекарь*), религиозная лексика (*кардинал, кальвины, лютерияне,*

кирка), единицы веса, количество (напр. *фунт, кип, миллион*), денежные единицы (*крона, фунт*).

При каждой лексеме указываются конкретные реализации слова в тексте, фонетические варианты, количество употреблений данного слова в Вестях-Курантах 1600-1639 гг., а также объяснение, взятое из словаря, в котором слово определяется как заимствованное из немецкого языка – в квадратных скобках. Наш анализ охватывает те фонетические и морфологические признаки немецких заимствований, которые указывают на степень освоения иноязычной языковой единицы.

К фонетическим процессам следует отнести следующие:

1. Способ передачи немецких гласных, обозначаемых буквами *ä, ü*, которых нет в системе русских гласных.

Гласный звук *ä* передается в курантах с помощью звука *e* и *'a*. Примером послужит здесь лексема *президент*, которая восходит к немецкому слову *Präsident* [Фасмер: через нем. *Präsident* из лат. *praesidens*. Наряду с этим употреблялось презус „председатель военного суда” (Даль), стар. презес „председатель”, при Петре I. Через нем. *Präses* (XVIII в.) или польск. *prezes* из лат. *praeses*, род. п. *praesidis*]. В Вестях наряду с формой *президент*, появляется и вариант: *прясиденту*.

Гласный *ü* имеет в вестях различные графические реализации. Передаётся при помощи букв: *и, ы, у, е*. Подробно можно представить данное явление на примере лексемы *курфюрст* (*курфирст*), стар. *курфирстр*, нем. *Kurfürst*: И.п. е.ч. *курфирстръ* (количество употреблений – 16), *курфирсть* (20), *курфистъ* (17), *күрфирстръ* (2), *курфырсть* (1), *курфурсть* (1), Р.п., В.п. *күрферста* (1), *курфирста* (7), *ү күрфирста* (4), *про курфирста* (1), *курфырста* (1), *курфурстра нет* (1), *күрфистра* (4), *от күрфистра* (4), *шт курфистра* (1), *күрфирстра* (1), *ү курфирста* (1), (*у, от*) *курфиста* (14), *против курфирста* (1), Д.п. *күрфирсту* (4), (*к, х*) *курфирсту* (11), *х к[ур]фирсту* (1), (*х*) *күрфисту* (2), (*х*) *курфистру* (9), *к шурина его күрфирсту* (1), *х карфирсту* (1); Т.п. (*с*) *курфирстром* (3), *с курфирстомъ* (1), *са күрфирстромъ* (1), *курфирстом* (1); мн.ч.: И.п. 3 *курфирстры, курфисты*; Р.п., В.п. *ү курфирстовъ, договор курфирстов, шт дютиких курфирстров; на курфурс...* (обрыв) [Фасмер 2004: из нем. *Kurfürst*; Ушаков 1935–1940: нем. *Kurfurst*].

2. Способ реализации немецкого сочетания согласный + гласный: *jo*, которое передается в переводах в виде *ю, ио, е, о*, как в написаниях форм слова *майор* (*маюр*). В текстах: *началнои маюр* (4), *генерал маюр* (2), *ратново моюра* (1), *с генерал маюром* (1), *под енералнымъ маюромъ* (1), *генералнои маиоръ* (1), *генералного маиора* (2), *генералному маиору* (1), *маерь* (1), *под началнымъ маером* (1), или даже формы: *великши индѣискши магор* (1), *ѣболшим магором* (1) [Фасмер: впервые майеор, 1615 г. Через нем. *Major* (с XVI в. из исп. *maior*, лат. *māior* „большой, старший, высший”); Крысин 1998: нем. *Major* < лат. *māior*].

3. Сочетание букв *ei*, которое в немецком языке произносится как [aj], в исследованных текстах передается с помощью сочетаний букв: *ei, oi, ai*, например: *рейтар*. В курантах 1600-1639 гг. наблюдаем: *реитары* (2), *фельские реитары* (1), *реитары конные* (1);

ишпанских реитаров (1), реитаров (2), двѣ тысячѣ реитаров конных (1), реитаровѣ (1); по трицѣти реитар осталось (1), тремъ полком реитаромъ (1); с реитары (1), а также: короля роитары (1), нѣскольких раитар (1) [Фасмер: через польск. rajtar из нем. Reiter „всадник”; Михельсон 1865: польск. rajtar, от нем. Reiter, от reiten, ездить верхом; Крысин: нем. Reiter букв. всадник].

4. В заимствованном посредством немецкого языка слове *регімент* [Фасмер: из нем. Regiment „полк” от лат. regimentum] обнаружено колебание звуков *e*: *i*: *a*. Например: *регементъ* (13), *регементъ пехотныхъ людей*, *регементъ конныхъ людей*, *регемента* (2), *с регементомъ*, *регементы*, [##] *регемента* (3), *два регемента салдатов*, *три регементы*, [##] *регементов* (4), *дву регементовъ*, *тѣх регементовъ*, *регементовъ*, *с регементами*; *регіментъ* (7), *регіментъ компанѣи* (14); *регімента* (2); *регіменту*; *регіменты* (4), *два регімента*, *три регімента* (2), [Г] *регімента* (2); *регіментов* (3), [##] *регіментов* (3), *тѣмъ регіментомъ*, *с регіменты*; *рѣгементы пешые*; *три ригамента*, *регемантов*, *х королю шесть ригементовъ*; *под ригементом служивал*; *реѣментом*.

Похожее явление наблюдаем в слове *визирь*, которое в русский язык попало через немецкий [Фасмер: из араб.-тур. vāzīr, скорее через нем. Vesier, чем прямо из тур. vāzīr]. Здесь также выступает колебание в реализации гласного *e*, передаваемого с помощью букв *e*: *i*: *я*. Примеры: *виѣир*, *турской веѣир*, *началнои веѣир*, *веѣир* (написано над зачеркнутым *фециер*), *началнои веѣирь* (написано над зачеркнутым *паша*, над зачеркнутым *фециер*), *веѣирь*; *везиря*, *началного веѣиря*; *визирю*, *веѣирю*, *везирю* (написано над зачеркнутым *фециеру*); *вѣѣиремъ*.

5. Смешение согласных *s*, *ц* выявлено в заимствованной лексеме *шанца* (или в мужском роде - *шанец*). Например: *шанса*, *шанса поставлена*, *около шансы*, *к шанце*, *шанцу*, *шанцу* (5), *под шанцу*, *под шансу*, *крѣпкую шансу нарядил*, *крѣпкую шансу* (2) *сдѣлал*, *дѣлают шансу*, *в шаньсе*, *к шанцу* (*в ркп. *у* написано по *e*), *к Друѣнеискому шанцу приступ был*, *иханцомъ*; *шанцы* (11), *всѣ шансы*, *двѣ шансы дѣлают*; *шанц...* (*над зачеркнутым *две шанси*, обрыв); *иханцов*; *в шансы*; *шанцами укрепилися*, *шанцами укрепляются*, *шанцами* (2), *окрепясе шансами*; *въ их шанцах* [Фасмер: через польск. szaniec „земляной окоп” из нем. Schanze].

То же явление наблюдаем при передаче слова *канцлер* [Фасмер: через нем. Kanzler из лат. cancellārius; Ушаков: нем. Kanzler; БСЭ: нем. Kanzler]: *канцлѣр* (6), *канцлѣръ*, *канслер*, *канцл[e]р*, *канцлер*, *канцлеръ*; *рѣчь канцлѣра к соиме*, *королевское величество послал канслера своего в город*, *чаяти сюда канслѣра*; *х канцлѣру* (2), *канцлѣру*; *с тѣм канцлѣром*.

Разные графические реализации отличают формы слова *Pfalzgraf*, например: *пальсграф*, *пальцграф*, *пфальцграф*, в текстах выступает также как: *палсъграф*, *палтсъграф*, *палсъхраф*; *палсъграфа*; *пальцграфу*, *к палсъграфу* (3); *о палсъграфе* [БЭС: нем. Pfalzgraf, буквально – дворцовый граф; ИДДК: пфальцграф – нем. Pfalzgraf]. Значит, и в этом случае происходят чередования *s*: *ц*.

6. Проблема с передачей заимствованных из немецкого слов возникает и в других сочетаниях согласных. Например, в слове *маркграф*, отмечаем чередования: *к:Ø*, *г:х*,

напр. *марграф* (3), *марграфъ*, *маркъграф* (5), *маркграф*, *маркграфа*, *марграфа*, *марграфу*, *у марграфа*, даже: *маргъграфа*, а также: *мархрафъ*, *к мархраву* [Чудинов 1910: нем.; Михельсон: нем. Markgraf, от Mark, марка, мархия, и Graf, граф; Википедия: от [нем.](#) Markgraf], подобным образом: *марграфство*, *маркграфство*: *мархрафство*, *марграфство*; *из марграфства*; *в марграфстве*, *въ мархравстве*.

Чередование *т*:*х* можно представить на примере слова *ротмистр*, например: *рохмистръ* (2), *рохмистъ*, *рохмисть*; *рохмиста* (2) *рохмистра* (2), *рохмистры* (2), *дву испанских рохмистров*, *рохместра*, *рохмистеров прапоршиковъ* и *ротмистра* (2); *ротмистры*, *два ротмистра*; *ротмистров*, *ротмистровъ* [Фасмер: заимств. через польск. rotmistrz – то же из нов.в.н. Rottmeister „капрал” или через ср.нж.нем. rotmester].

7. Характерным признаком является замена немецкого *l* русским *л*, т. е. замена более мягкого согласного – твёрдым. Можно привести следующие примеры: генерал – нем. General, маршал – нем. Marschall, напр. *маршал*, *маришал*; *амаресгал* (так в ркп. *маршал*?); *маршалом учинен* (2), или фельдмаршал, фельдмаршалк – нем. Feldmarschal (k), напр. *фелтъмаршалкъ*, *фелтъмаршалакъ*; *с фелтъмаршалком*; *фелтъмаршалков*.

8. В некоторых реализациях звуковое сочетание *ge* отмечается с редукцией начального согласного, и, по-видимому, замену его согласным *j*, как например в слове *генерал* [Фасмер: ввиду конечного ударения заимствованное из нем. General, а не через польск. generał]. В текстах: *генерал* (7), *генерала* (5), *к генералу*, *генераломъ*, *граф генералом установлен*, *генералам указано было*, *тѣмъ генералам и: гсднѣ енерал*, *енерал*, *свѣиской енерал*; *маршалка Банера да и енерало Торстенсона (...)* *перешли*, *про енерала*; *къ енералу*, *енералу*; *началноі енералом*.

9. В вестях придыхательный согласный *h* либо заменяется согласными, передаваемыми на письме буквами *х* или *г*, либо полностью редуцируется. Данное фонетическое явление можно показать на примере слова *герцог* [Фасмер: из нем. Herzog. Ушаков - нем. Herzog]. Лексемы *герцог*, *арцуг*, *арцух*, *гарцуг* в текстах вестей-курантов выступают в следующих вариантах: И.п. *арцух* (40); *арцухъ* (19); *арцук* (4); *арцукъ* (18); *архух*; Р.п. *арцуха* (24), *против арцуха*, (*у*, *от*) *арцуха* (6), *про арцуха* (2), *на арцуха* (3), *по арцуха*; *арцуха* (3), *без арцуха*; *у рцуха*; Д.п. *к (къ) арцуху* (10), *арцуху* (15); *к арцуху* (2), *арцуху* (5), *ко арцуху*; *арцуху* (2); Т.п. *с арцухомъ*, *пред арцухомъ*, *за арцухомъ*, *под арцухомъ*; *съ арцухом*, *арцухом*, *с арцухом* (3), *с арцухам*, *промеж арцухом*, *арцухомъ*; *с арцухомъ*; *арцухом*; *с арцухом*; Р.п. м.ч. *арцухов*, *дву арцухов*. Приведенные примеры свидетельствуют также о чередовании согласных звуков *х*: *г* в одних и тех же падежных формах существительного.

Морфологическое освоение заимствованной лексики произошло согласно грамматическим законам русского языка. Существительные мужского рода изменяются по неженскому (или мужско-среднему) склонению. Например: *граф* (*графъ*), *графа*, *графу*, *графа*, *графом*, множ. ч.: *графы*, *графов* и т. д. [Фасмер: Заимств. из нем. Graf. Более далеко по форме польск. grabia, hrabia, вопреки Смирнову. Ушаков: нем. Graf; БСЭ: нем. Graf] или *агентъ*, *агента*, *агенту*, *агентомъ*, *в агентах* [Фасмер: форма с конечным ударением – из нем. Agent, с начальным ударением – из польск. agent, ajent от лат. agens] и др.

В некоторых случаях наблюдаем колебания по роду, как например, в словах: *ратуш* и *ратуша*, *кип* и *кипа*, а также приведенных выше *шанец* и *шанца*.

Существительных, заимствованных из немецкого языка, принадлежащих к женскому роду, немного, например: *рота*, *кирка* (*кирха*), *петарда*, *арцугина*.

Подытоживая наши исследования, следует подчеркнуть, что на основании анализа языкового материала, извлеченного из *Вестей-Курантов 1600–1639 гг.* подтверждено лишь явление освоения заимствований из немецкого языка на морфологическом уровне. Что касается фонетического уровня, процесс освоения всё ещё жив, о чём свидетельствует множество графических реализаций, относящихся, главным образом, к отсутствующим в русском языке звукам и сочетаниям звуков.

Резюмируя, надо отметить, что проанализированный материал выявил большое количество интересных фонетических и морфологических явлений, знание которых необходимо для разработки многих актуальных проблем. Вести-Куранты являются настоящим источником знания и помогают решить много сложных вопросов, возникающих во время изучения истории русского языка.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Luciński 2000:** Luciński, K. *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*, Kielce 2000.
- Rybicka 1976:** Rybicka, H. *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976.
- Rybicka-Nowacka 1973:** Rybicka-Nowacka, H. Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej), red. Doroszewski, W., w: *Prace językoznawcze* 70, 1973.
- БСЭ:** *Современный толковый словарь*, изд. „Большая Советская Энциклопедия”, <http://dic.academic.ru/contents.nsf/bse>.
- БЭС:** *Большой энциклопедический словарь*, 2000, <http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc3p>.
- Википедия:** <http://ru.wikipedia.org/wiki/маркграф>.
- Даль 1863–1866:** Даль, В. И. *Толковый словарь, 1863–1866*, <http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc2p>.
- ИДДК:** *Большой словарь иностранных слов* – Издательство „ИДДК”, 2007, <http://dic.academic.ru>.
- Комлев 2006:** Комлев, Н. Г. *Словарь иностранных слов*, 2006, http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_fwords.
- Котков 1972:** *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, ред. Котков, С. И., Москва 1972.
- Котков 1972:** Котков, С. И. (ред.) *Вести-Куранты: 1600–1639 гг.*, Москва 1972.
- Крысин 1998:** Крысин, Л. П. *Толковый словарь иностранных слов*, Москва 1998.
- Михельсон 1865:** Михельсон, А. Д. *Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней*, 1865, <http://dic.academic.ru>.
- Павленков 1907:** Павленков, Ф. *Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*, 1907, <http://dic.academic.ru>.
- Ушаков 1935–1940:** Ушаков, Д. Н. *Большой толковый словарь современного русского языка*, 1935–1940, <http://dic.academic.ru/contents.nsf/ushakov>.

Фасмер 2004: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, <http://dic.academic.ru/contents.nsf/vasmer>.

Чудинов 1910: Чудинов, А. Н. *Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*, 1910, <http://dic.academic.ru>.

* Доступ ко всем интернет-материалам: 01.02.2013.

РАЗЛИКИ В АНГЛИЙСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ СЛОВОРЕД КАТО ПРИЧИНА ЗА НЯКОИ ГРЕШКИ, ДОПУСКАНИ ОТ БЪЛГАРСКИ СТУДЕНТИ, ИЗУЧАВАЩИ АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

Емилия Коцарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Филиал – Смолян

Подреждането на думите словоформи в изречението според граматичните закони на езика и организирането им по начин, че да предадат една определена мисъл, се нарича *словоред на изречението*. Изграждането на езиковата единица (изречението), която е основна форма или средство на общуване по езиков път, има за основа логически процеси на човешкото мислене, които се отразяват в словоредната организация на основната синтактична единица. Тъй като логическите процеси са, общо взето, еднакви за всички хора, би трябвало да се очаква, че и словоредните особености на отделните езици ще съвпадат в главни насоки.

Като се има предвид това, както и че българският и английският език принадлежат към едно езиково семейство (индоевропейското) и попадат в групата езици, при които водещ е словоредът *S-V-O*; отчитайки и подобното историческо развитие на двата езика – преминаването от синтетичен към аналитичен строеж, можем да очакваме, че и словоредът в двата езика е сравнително еднакъв и не би представлявал трудност нито за българите, изучаващи английски език, нито за англичани, изучаващи български. На практика обаче се оказва, че българският словоред е доста по-свободен от английския и това създава доста сериозни затруднения при формулирането на правилни английски изречения от българи, независимо от нивото им на владеене на чуждия език.

Основните причини за това словоредът на английското изречение да е по-строго фиксиран са няколко:

1. Английското изречение задължително съдържа подлог, докато в български език такова правило липсва. Причината за това е, че в българския език са запазени глаголните окончания за различните лица и за различните глаголни времена.

Например ако разгледаме българското изречение *Обичам да чета криминални романи*, установяваме, че подлог в това изречение би трябвало да бъде личното местоимение „аз”, тъй като имаме глаголно окончание за първо лице, единствено число, сегашно време – *м* за глагола „*обичам*” и всъщност употребата на местоимението е излишна, а и в повечето случаи би звучала дори неестествено.

Не така стоят нещата в английски език. Тук е задължително изречението да съдържа съответния подлог (subject), например: *I like reading criminal stories*, в противен случай няма да е ясно, за кого се отнася действието.

2. Английският език притежава фиксиран словоред. Ясно определена е структурата на съобщителното, въпросителното и отрицателното изречение, докато в български език частите на изречение често се разместват по различни причини, дори когато не говорим за емфатичен или емоционален словоред. Ето няколко примера на различни видове прости изречения:

* Съобщителни изречения – положителни:

а) Кратки прости изречения:

- *Доиде пролетта. (V-S)*

- *Започна войната. (V-S)*

На английски език такава смяна на местата на подлога и сказуемото не е възможна. Еквивалентите на дадените примери са следните:

- *The spring came. (S-V)*

- *The war started. (S-V)*

б) Разширени прости изречения:

- *Тя го обича. (S-O-V)*

Причината за промяната в словореда тук е кратката форма на личното местоимение *него* – *го*. В английски език такива кратки форми липсват, затова тук отново имаме обичайния словоред: *She loves him. (S-V-O)*. Но дори при пълно местоимение словоредът *S-O-V* е възможен в българското изречение:

- *Ти си за мене любов и вяра. (Хр. Ботев)*

- *You are love and faith for me. (S-V-O)*

При наличието на обстоятелствени пояснения в българското изречения също могат да настъпят най-различни размествания, а словоредът на английското изречение остава фиксиран, най-често *S-(AuxV)-V-O-Adv (manner)-Adv (place)-Adv (time)*:

- *Бавно вървах към болницата. (Adv (m)-V-Adv (pl))*

- *I was walking slowly to the hospital. (S-(AuxV)-V-O-Adv (m)-Adv (pl))*

- *Пред къщата расте огромно дърво. (AdvPl-V-S)*

- *A huge tree grows in front of the house. (S-V-AdvPl)*

В български език обстоятелствените пояснения могат да са разположени както в началото, така и в края или по средата на изречението, докато в английски относителна свобода имат само обстоятелствените пояснения за време:

- *Yesterday I saw Ivan. или I saw Ivan yesterday.*

* Съобщителни изречения – отрицателни:

Основната разлика тук е, че в английски език няма двойно отрицание, докато в български имаме двойно, дори и тройно отрицание:

- *Никой не дойде.*

- *No one came.*

В дадения пример словоредът е почти идентичен с изключение на отрицателната частица „не” в българското изречение. Ето и един пример за различен строеж на просто отрицателно изречение в двата езика:

- *Никого не видях. (O–V)*

- *I didn't see anyone. (S–V–O)*

Всъщност причината за това словоред *O–V* да е възможен в българското изречение е запазената синтетична форма за винителен падеж на отрицателното местоимение *никого*. От друга страна, липсата на подлог (*S*) отново се дължи на глаголното окончание –*x* за първо лице, единствено число, минало свършено време.

* Въпросителни изречения

В английски език се различават четири вида въпросителни изречения: общ въпрос (*general question*), специален въпрос (*special question*), въпрос с *нали* (*question tag*), въпрос със словоред на съобщително изречение, но с въпросителна интонация (преди всичко в разговорната реч). Примери:

- *Are you coming?*

- *When are you leaving?*

- *It's a nice day today, isn't it?*

- *You say it is a nice book?*

Строежът на българските въпросителни изречения е различен. Те се образуват с помощта на пълнозначни или непълнозначни думи и съответната интонация. Инверсия няма. Еквиваленти на дадените примерни английските изречения са съответно:

- *Идваш ли?*

- *Кога заминаваш?*

- *Днес е хубав ден, нали?*

- *Казваш, че тази книга е добра?*

Както се вижда, разликата при въпросите е значителна. Както при останалите видове български изречения, и тук може да липсва подлог. В български език използваме частицата *ли* за образуване на въпроси в различни глаголни времена, докато в английски се използват

различни спомагателни глаголи за различните глаголни времена и инверсията – пълна или частична – е задължителна. Интересно е също, че един и същ английски въпрос може да бъде преведен по различни начини на български, в зависимост от това върху коя част от изречението пада акцентът, което на английски може да се изрази само чрез подходяща интонация.

- *Are you going to London next week?*

- *Ще ходиш ли в Лондон следващата седмица?*

- *В Лондон ли ще ходиш следващата седмица?*

- *Следващата седмица ли ще ходиш в Лондон?*

- *Ти ли ще ходиш в Лондон следващата седмица?*

Всички споменати до момента разлики между типичния словоред в българското и английското просто изречение създават в по-голяма или по-малка степен затруднения за българите, изучаващи английски език. В настоящата статия разглеждам грешките, които допускат студентите от хибридна специалност *Български и английски език* (ПУ „Паисий Хилендарски”, Филиал – Смолян) в упражненията по художествен превод от български на английски език. Разбира се, при този вид превод има множество проблемни области – като се започне с избора на най-подходящата лексика, предаването на различни географски, исторически, битови и други реалии, различни граматически трудности като правилно предаване на различните глаголни времена или на преизказните форми, каквито в английски всъщност липсват, и стигаме до словоред, който сякаш е последното нещо, на което студентите обръщат внимание при превода си. По този начин често се стига до двусмислени или дори напълно неразбираеми изречения, или най-малкото до граматически неправилни изречения, от гледна точка на стандартната английска граматика (Standard language).

Български изречения от типа:

- *Монахинята се мушна в палатката.* (Д. Димов, „Осъдени души”) (*S-V-Adv Pl*)

- *Той постави книгата в джоба си...* (Д. Димов, „Тютюн”) (*S-V-O-Adv Pl*)

обикновено не са проблемни за превод от гледна точка на словоред, тъй като строежът се оказва идентичен и в английски:

- *The nun slid into the tent.* (*S-V-Adv Pl*)

- *He put the book in his pocket...* (*S-V-O-Adv Pl*)

Също така правилото за задължително наличие на подлог в английското изречение води до грешки в превода само в началните етапи в обучението по превод, когато се получават интерференции като:

- *Обикновено се събуждах в добро настроение.* (П.Вежинов, „Везни”)

- *Usually woke up in good mood.*

Най-често в българския текст вършителят на действието (подлога) се споменава в началото на съответния абзац и след това, ако става въпрос за същия субект, се избягва повторение. Това често подвежда студентите и те смятат, че би трябвало да избегнат повторението и в английския текст, като пренебрегват правилата за словоред. А всъщност просто би трябвало да започват всяко изречение със съответното местоимение, заместващо подлога.

Най-често студентите превеждат неправилно български изречения, които имат строеж, различен от формулата *S-V-O*. Така при изречения като:

- 1) Някъде тук беше Соня... (Б. Биолчев, „Свиждане”)
- 2) А над всичко висеше безнадеждно синьото испанско небе (Д. Димов, „Осъдени души”)
- 3) Минават дните.
- 4) В една от крайните пуси улици в Браила вървеше Бръчков, бледен и умислен. (И. Вазов, „Немили-недраги”)

често се получават неправилни преводи като:

- 1) **Somewhere here was Sonya...*
- 2) **And all over was hanging the blue Spanish sky.*
- 3) **Passing the days.*
- 4) **In one of the side deserted streets of Braila was walking Brachkov, pale and sunk in thoughts.*

Примери за грешки при въпросителни изречения:

- 1) *Tu познаваш ли синовете на Редингота?* (Димитър Димов, „Тютюн”)
- 2) *За него ли питаш?* (Димитър Димов, „Тютюн”)
- 3) *Той ли ти казва това?* (Димитър Димов, „Тютюн”)
- 4) *Баща ми познава ли ви?* (Димитър Димов, „Тютюн”)
- 1) * *You know Redingota's sons?*
- 2) * *About him you ask?*
- 3) * *He told you that?*
- 4) * *My father knows you?*

Във всички дадени примери студентите използват възможностите на съобщителното изречение с въпросителна интонация за задаване на въпроси, тъй като по структура те са най-близо до българските изречения, но биха могли да се използват единствено в разговорния език. При писмен превод тези английски изречения са неприемливи.

Причините за всички посочени грешки, свързани със словоред, могат да се обобщят в няколко групи. На първо място можем да посочим недостатъчното познаване на правилата за подреждане на думите в английското изречение, както и възможните изключения. (Още повече, че за специалност *Български и английски език* дисциплината *Синтаксис на съвременния английски език* се изучава едва през шестия семестър от обучението.) От друга страна, дори да познават теорията, студентите не винаги могат да прилагат правилата

на практика. Те често срещат затруднения при определянето на частите на изречението и следователно не биха могли да ги подредят правилно при превода. Трябва да се има предвид и фактът, че в часовете по английски език в училище (начален, прогимназиален и гимназиален етап) упражнения за превод от български на английски не се практикуват, тъй като водещ е комуникативният метод за преподаване на чужд език. Естествено, самата специфика на художествения превод създава допълнителни затруднения. В един художествен текст често се използват различни стилистични похвати. Словоредът на изреченията може да е емфатичен или емоционален с цел засилване на внушенията. Превеждащият има нелеката задача да прецени как да предаде теза специфика. За да се запазят стилистичните фигури като инверсиран словоред, повторение, градация и емоционалността на текста, е необходимо да се познават двата езика в детайли. В началните етапи от обучението си по превод студентите най-често се придържат буквално към оригиналния текст, а по отношение на словоредата това много често води до грешки и неяснота. Все пак трябва да се отбележи, че през третата и четвъртата година от обучението си студентите започват да преодоляват този тип грешки, осъзнавайки по-добре разликите в двата езика и опитвайки се да търсят паралелни изрази и структури, а не буквалния превод дума по дума.

Цитирани автори на художествени произведения:

Боян Биолчев
Димитър Димов
Иван Вазов
Павел Вежинов
Христо Ботев

PRACE STUDENCKIE
STUDENT WORKS

СЛОВА-ПАРАЗИТЫ – СВОЙСТВЕННЫ ЛИ ОНИ ТОЛЬКО УСТНОЙ РЕЧИ?

IWONA KOWALCZYK-DOMAŃ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Под понятием слова-паразиты понимается целый ряд семантически опустошенных слов, наполняющих речь в любом языке. Это лингвистическое явление распространенное в речи из-за появления в большом количестве таких слов, к которым люди привыкают, и их существование ощущается все реже. Если же они пустые и никакой языковой функции не выполняют, так зачем мы их употребляем? Существует целый ряд причин и объяснений их живого функционирования в речи. Большинство слов-паразитов – это вводные слова, никак не влияющие на смысл высказывания. Наблюдается много терминов, определяющих это явление. Так, О.Б. Сиротинина использует понятия „незнаменательная лексика“ или „лишние слова“ (Сиротинина 1971: 71, 73), Н. Н. Розанова называет их „пустыми частицами“ (Розанова 1983: 36), а Е.А. Земская – „словами-заменителями“ (Земская 1987: 91). Независимо от их названия, все исследователи дружно отмечают, что результатом их употребления является засорение устной речи. Если говорящий часто употребляет слова-паразиты, слушателю труднее понять общий смысл высказывания. Скорее всего, он сосредоточится на частотности появления определенных слов, кажущихся ему забавными в таком количестве.

Объектом данной работы являются слова-паразиты в языке Интернета, а примеры взяты из Интернет-форумов русского, украинского и болгарского языков.

Каждый язык содержит в себе такие этимоны. В русском языке это слова типа „значит“, „вот“, „в общем (-то)“, „вообще (-то)“, „в принципе“, „ну“, „именно“, „как бы“, „блин“, „это самое“, „может быть“, „на самом деле“, „скажем“, „правда“ и много других, а в украинском языке это слова типа „просто“, „коротше“, „як би“, „блін“ и т.д. Все перечисленные слова часто встречаются в речи в каждом из этих языков. Однако, каждый человек может часто употреблять любое слово, и в этом случае, с языковой точки зрения, оно также будет паразитом. Выключение из своей речи слов-паразитов – это эффект долгосрочной работы над языковым контролем высказываний.

Хотя большинство указанных выше примеров фиксируют словари, будучи словами-паразитами, в речи теряют свое словарное значение. Безусловно, их присутствие снижает стиль высказывания.

В. Шахиджанян с большой дозой юмора приводит следующий пример: „Представьте себе: вошёл в комнату человек, и хочет он рассказать, что увидел недавно на улице. Мысль ещё не сформировалась, а рот уже открыт, говорить надо. Начинается речь: „Ну, вот, значит, иду я по улице и вижу:“.

Нет единой причины, по которой множество людей употребляет слова-паразиты. Некоторые исследователи утверждают, что появление слов-паразитов тесно связано с

недостаточным словарным запасом. Другие филологи же обращают внимание на моду, связанную с употреблением излишних слов, так как их употребляют и образованные люди. Ещё одной из причин возникновения слов-паразитов является потребность говорящего избежать молчания и одновременно подумать несколько секунд перед своим высказыванием, поэтому он начинает употреблять фраземы типа: „понимаете какое дело“, „ну как вам сказать“ и т.п. Так же дело выглядит в украинском языке: „ну як вам сказати“, „розумієте в чому справа“ и т.д.

Обращения-паразиты

Следует также обратить внимание на паразиты, выполняющие функцию обращения. Их суть состоит в уменьшительно-ласковом именовании незнакомых (русс.) „Кисой“, „Зайкой“, „Малышом“, „Пупсом“ и т.д. В украинском языке тоже наблюдается такое явление, например „Зайка“, „Кицька“, „Лапуля“.

Такая привычка может встретиться с отрицательным восприятием человека, к которому только что именно так кто-то обратился, или как раз наоборот – это зависит от человека. Однако, обращаясь именно таким способом, подвергаемся риску восприятия нас критически.

Звуки-паразиты

Некоторые лингвисты причисляют также к словам-паразитам звуки, заполняющие паузы во время речи, характеризующееся продолжительностью, например, „ы-ы...“, „м-м...“, „а-а...“, „э-э...“ и т.д. Интересно, что нет человека, не употребляющего таких звуков – на самом деле употребляем эти звуки в разном количестве – одни очень много, другие почти вообще. Любопытно отметить, что во всех странах звуки-паразиты одинаковые.

Кроме того, следует заметить, что слова-паразиты это отличный способ избежать использования матерной лексики, которая довольно сильно режет ухо культурного человека. Заменителями таких слов в русском языке являются эвфемизмы: „ёклмн“, „ёпрст“, „ёлки-палки“, „ё-моё“, „ёкарный бабай“, „ёшкин кот“ и целый ряд других примеров. В этом вопросе украинский язык очень похож, совмещая в себе слова-паразиты, начинающиеся буквами „Йо“: „йоклмн“, „йопрст“, „йолки-палки“, „йомайо“, „йоперний театр“. Привычка употребления матерной лексики заменяется привычкой употребления слов-паразитов, и это уже вторая остановка к полному выключению неблагопристойных фраз из словаря индивидуального человека.

Говоря о словах-паразитах, нельзя обойти вниманием забавное стихотворение Э.Мошковской, направленное на употребление слов-паразитов:

*Жил-был этот, как его,
Ну, значит, и того,
Жило это самое
Со своею мамою.
Был еще один чудак-
Это в общем значит так,
И его любимый зять.*

Звали зятя
 Так сказать.
 А жёну звали ну...
 А соседа звали это...
 А его родители-
 Видишь ли
 И видите ли...
 А еще какой-то э-э-э
 Жил на верхнем этаже...
 И дружили они все...
 Ну и значит, и вообще.

Как утверждают исследователи, слова-паразиты и звуки-паразиты свойственны всего лишь устной речи. Читая различные Интернет-сайты, мы заметили, что слова и звуки, паразитирующие на языке, стали появляться в письменной форме. Например в переписке на русском форуме читаем обмен репликами:

- 1) А: Как объяснить мужу, что он муж?
 Б: Ну зачем его подталкивать на такой неприятный разговор:))
 В: Эм, как бэ, а он что, сопротивляется и говорит, что он жена?))))
- 2) А: А как Вы называете свою вторую половинку?
 Б: Катя, а она меня Андрюха. Хм, просто как-то...
- 3) А: А вы хороший друг? Умеете дружить?
 Б: я умею дружить, но вот с друзьями мне не везет!
- 4) А: Как влияет политическая система на культуру в целом? (например, в России)
 Б: Влияет очень сильно. (...) Потому ни о чем «в целом» рассуждать в России нельзя. даже о простой грамотности.. увы так вот.. о чем это я.. А! нигилизм культурный массовый... отрицание того, что подается сверху.. тяга к альтернативному (даже «лагерному»... даже в культуре речи... чего уж там...) (...)
- 5) А: Я лох... Вечно у меня все не так, как у нормальных людей... Постоянно что то со мной случается, хоть из дома не выходи, хотя и в интернете могу что то не так сделать... Блин капец. Я одна такая?
 Б: Ллллл.. ох это судьба!
- 6) - Мало кто конечно узнал но это главгерой Deus ExHuman Revolution))
 - мм, ну он таки узнаваем)
 -Ну значит я не настолько бездарь, хехе))
 - Надо начинать с азв))
 -Pir, значит мой рисунок это привет из «нулевых»))))

Как видно, на русскоязычных форумах легко можно найти примеры, свидетельствующие о том, что слова и звуки-паразиты находят применение. Кроме того, на Интернет-сайтах часто появляются новые темы, совмещающие в себе звуки-паразиты типа „ээээээ, где все????????????“, целью которых является приглашение к переписке. Читая разговоры Интернет-пользователей, мы заинтересовались, как выглядит дело с языковыми паразитами в других языках. Следующим языком, на котором появилась Интернет-переписка, был украинский. Для примера приведем несколько фраз:

- 1) Ну, народ ви якісь дивні! Навіть перемогу українця умудрилися в політичне русло впхати.
- 2) Ааа, ну тепер ясно. Недавно я мала змогу поспілкуватися з дітьми з київського Карітасу, і скажу, що всі вони ШАЛЕНО потребують любові. (...).
- 3) Гм-м-м... а ідея цікава!
- 4) Мдя, гірше від приставучої кобіти нема нічого. Хіба що приставучий чувак.

Из приведенных примеров можно понять, что украинский народ тоже пользуется словами и звуками-паразитами в письменной форме.

Что же касается болгарского языка, то в последнее время также нетрудно найти соответствующие примеры:

- 1) А: Значи ще купувам фотоапарат и се колебая между (...)
Б: Ами и 2-та апарата не са нищо особено. По-добре се огледай за някое канонче, сони, или панасоник 2-ра рѣка...
- 2) Ехех, аз пѣк исках да уча математика, а уча езици.

Разнообразная гамма примеров дает основание утверждать, что на протяжении последних лет слова-паразиты, а также звуки-паразиты перестали выступать всего лишь в устной речи, так как стали появляться в различных письменных формах в Интернет-общении (не только форум, но также чат и др.).

С нашей точки зрения, в настоящее время не следует уже говорить о том, что паразиты свойственны только устной речи, потому что их общим признаком является спонтанность речи, характерная как для устной, так и для письменной формы общения. Конечно, мы не отрицаем мнения многих исследователей, связывающих слова-паразиты всего лишь с устной речью, потому что в их время не было компьютеров и, следовательно, Интернета, а письма, отправляемые по почте, не содержали таких слов.

На основании исследований общения Интернет-пользователей можно говорить о том, что письменная речь приобретает качества, характерные для устной речи, например, диалогичность, а также спонтанность, которой до появления Интернета не наблюдалось. Полагаем, что поводом этого являются небрежность и стремление передать мысль в письме прямо.

С нашей точки зрения исследование слов-паразитов и звуков-паразитов в языковой картине Интернета может быть полезным в ходе дальнейших работ. Интересным представляется исследование вопроса: где протекает грань между устной и письменной речью языка Интернета, который как видно, является особым типом общения.

БИБЛИОГРАФИЯ

Земская 1987: Земская, Е. А. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*, Москва 1987.

Розанова 1983: Розанова, Н. Н. Суперсегментная фонетика, в: *Русская разговорная речь: фонетика, морфология, лексика, жест*, ред. Е. А. Земская, Москва 1983.

Сиротинина 1971: Сиротинина О. Б. *Современная русская разговорная речь и ее особенности*, Москва 1971.

Интернет-ссылки:

<http://otvet.mail.ru/question/73732642/> (доступ: 22.IV.2012)

<http://otvet.mail.ru/question/73732638/> (доступ: 4.V.2012)

<http://otvet.mail.ru/question/73731018/> (доступ: 18.IV.2012)

<http://otvet.mail.ru/question/52014347/> (доступ: 25.IV.2012)

<http://otvet.mail.ru/question/73733793/> (доступ: 25.IV.2012)

<http://www.3dmir.ru/forum/topic/read/1667.html> (доступ: 29.III.2012)

http://domivka.net/klychko_chempion-8748/page11 (доступ: 26.IV.2012)

<http://www.ukrcenter.com/Форум/30427-3/Як-сказати-що-любиш> (доступ: 8.V.2012)

<http://www.ukrcenter.com/Форум/30427-7/Як-сказати-що-любиш> (доступ: 5.V.2012)

<http://www.ukrcenter.com/Форум/30427-8/Як-сказати-що-любиш> (доступ: 6.V.2012)

<http://forum.bgphoto.net/viewtopic.php?t=432> (доступ: 6.V.2012)

<http://forum.uni-sofia.bg/forum/viewtopic.php?f=8&t=1400&start=1380> (доступ: 6.V.2012)

THE SUBSTANTIVE SYNTAGMA IN AN ATTRIBUTIVE FUNCTION AND IN LEXICOGRAPHY PRACTICE

LILJANA IVANOVA TOMOVA

Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Binary syntagmas are established by a subordinating connection and consists of two components – determining and determined. The first word is defined like a main and the second one – like a dependent word. In English as an analytic language the parataxis plays a big role in the expression of syntactic relationships.

Except by the terms collocation and syntagma, the studied constructions in English linguistic literature are defining by the terms: **Juxtaposed compound** – a compound made up of two elements which are placed next to each other, but written as separate words, e.g. *university student* (Hartmann 1972).

The connection between the components of the attribute construction in English is realised by a syntactic means – thanks to word order, the first noun is used like a definition and the second one – like a head: *night light : light night*. The function of such a noun in a sentence is defined by its place ahead of the noun as a modifier: *export oil & oil export*. The noun, which has an attributive function here is in pre-position.

The subject of the present research is the collocation *Noun + Noun* in English, because this is one of the most common ways to show the attributive relationships in language. They consist of two components, both in common case. In English language, this is a dictionary form of a word.

These are attributive syntagma, consisting of two nouns with a relative subordination connection between them. Except for attributive relationships, the non-predicative syntagma express objective and relative adverbial relationships.

In a theoretical plan we want to show clear by that we use the terms *collocation* and *syntagma* as synonyms. The collocation is defined as an unification of at least two autosemantic words and in general linguistics it is considered to be an independent syntactic unit along with the sentence (Akhmanova 1969). Hartmann defines syntagma as “a general term for any string of units which together form a complex larger unit, e.g. any string of words which have syntagmatic relations such as *over hill, the green trees, no smoking, birds fly, etc.*” (Hartmann 1972).

All examples we analyse are excerpted from the following lexicographic sources:

- *АНГЛИЙСКО-БЪЛГАРСКИ РЕЧНИК*, т. I–II, София: БАН, 1985 (1)⁶³;
- *НОВ УНИВЕРСАЛЕН РЕЧНИК. АНГЛИЙСКО-БЪЛГАРСКИ*, PONS, 2004 (2).

⁶³ Arabic numerals after dictionary titles mark the source of examples given below.

Each succession of words, which produce a syntagma, can be a word combination and a collocation too.

1) Substantive syntagma – spelling and definition.

A) Spelling.

There is no universal agreement about the spelling of collocations, consisting of two nouns in lexicographic practice (N+N): some dictionaries show these two nouns separately, and others by hyphen. Because of this some authors group them as compound words. Here is an example of writing the word as a compound one: *Swan-song* <лебедова песен> (1); *Swansong* (2). It is possible that these spelling differences are due to personal author's choice or depend on tradition. If we check up examples in other dictionaries, we will see various ways of spelling existing in lexicographic practice.

Regardless of how such collocations are presented in dictionaries, we regard them as collocations of two nouns, the first of which being used in an attributive function. The following examples show that no matter whether the words were written by a hyphen or separately, their Bulgarian translation stays the same:

Apple-pie <ябълков сладкиш> (1), *Apple pie* <ябълков сладкиш> (2);
Apple-tree <ябълково дърво> (1), *Apple tree* <ябълково дърво>(2);
Battle-cry <боен вик> (1), *Battle cry* <боен вик> (2);
Camp-bed <походно легло>(1), *Camp bed* <походно легло>(2);
Camp-stool <сгъваемо столче>(1), *Camp stool* <сгъваемо столче> (2);
Cane-sugar <тръстикова захар> (1), *Cane sugar* <тръстикова захар> (2);
Chamber-music <камерна музика>(1), *Chamber music* <камерна музика> (2);
Chamber-pot <нощно гърне>(1), *Chamber pot* <нощно гърне> (2);
Coral-island <коралов остров> (1), *Coral island* <коралов остров> (2);
Coral-reef <коралов риф> (1), *Coral reef* <коралов риф> (2);
Cotton-mill <памучна фабрика> (1), *Cotton mill* <памучна фабрика> (2);
Field (-) mouse <полска мишка> (1), *Field mouse* <полска мишка> (1);
Fire-brigade <пожарна команда> (1), *Fire brigade* <пожарна команда>(2);
Flower-garden <цветна градина> (1), *Flower garden* <цветна градина> (2);
Horse chestnut <див кестен> (1), *Horse-chestnut* <див кестен> (2);
Labour pains <родилни мъки> (2), *Labour-pains* <родилни мъки> (1);
Medicine chest <домашна аптечка> (1 – I, 225), *Medicine-chest* (1 – II, 118);
Rose-leaf <розов лист> (1 – II, 431), *Rose leaf* <розов лист> (1 – II, 54);
Sugar-beet <захарно цвекло> (1), *Sugar beet* <захарно цвекло> (2);
Sugar-cane <захарна тръстика> (1), *Sugar cane* <захарна тръстика> (2).

There are only few examples of differences in the collocations' translation – they are either written as one word or hyphenated, and $\frac{3}{4}$ of these examples come from the same dictionary:

Blood-horse <чистокръвен кон> (1), *Blood horse* <расов кон>(1)?
City-man <лондонски търговец> (1 – I, 236), *City man* <търговец, финансист> (1 – II, 100);
Wedding breakfast <сватбена трапеза> (1 – I, 154), *Wedding-breakfast* <сватбена гощавка> (1 – II, 766);
Wedding-ring <венчална халка> (1), *Wedding ring* <сватбена халка> (2).

B) Interpretation:

Among the excerpted examples a few differ in their meaning definition in Bulgarian, however most of the definitions are synonymous:

Bedside lamp <настолна лампа (2 – p. 51), *нощна лампа* (2 – p. 403)>;

Brass band <духова музика> (1 – I, p. 91), <духов оркестър> (1 – I, p. 152);

Party member (man) <партиен член> (1 – II, 248; cf. *верен привърженик на дадена партия; верен партиец* – II, 249);

Dairy cattle <млекодайни (дойни) крави>(1), **Dairy cattle** <дойни крави> (2 – p. 170), **Diary cattle** <дойни говеда > (2 – p. 100);

Life sentence <доживотен затвор > (2 – p. 656), <доживотна присъда > (2 – p. 418);

Rubber plant <каучуково растение> (1), **Rubber plant** <каучукодайно растение> (2);

Safety curtain <театр. противопожарна завеса> (1 – II, 447), **Safety curtain** <металическа завеса> (1 – I, 340);

Sea breeze <морски вятър>(1), <морски бриз> (2);

Telephone booth <телефонна кабина> (1), <телефонен автомат> (2);

Telephone box <телефонна кабина> (1), <телефонен автомат> (2);

Toy dog <луксозно кученце> (1 – I, 419), **Toy dog** <дребно кученце, мъниче> (1 – II, 675);

Trade fair <търговско изложение > (2, 250), <търговски панаир > (2, 774).

In the following examples we see essential differences in interpretation:

Cotton wool <суров памук> (1), **Cotton wool** <чист памук> (2);

Sheet anchor <запасна лодка>; (1 – II, 497), <най-голяма (адмиралтейска) котва> (I, 43).

2) Substantive syntagmas and their place in dictionaries.

In lexicographic practice there is no common agreement about the usage of nouns in the function of attribute. In *PONS* dictionary before the noun, which is used as the head of the substantive collocation, we find the mark *adj. (adjective)*, and in the Bulgarian Academy of Sciences (БАН) *English-Bulgarian Dictionary* authors prefer to use the mark *attr. (attributive)* or *a. (adjective)*. For example:

BAS Dictionary (1):

Chief I. n. <глава, ръководител>; 2. <вожд, главатар>; II. a. <главен, пръв, върховен, ръководещ, основен, най-важен>;

Cosmetic I. a. <козметичен>; II. n. <козметично средство>;

Family I. n. <семейство, фамилия, домочадие, челяд, род>; 2. Биол. <Семейство>; 3. Attr. <семеен>;

Freight I. n. 1. <наемане (наем) на кораб>; 2. <превоз, транспорт >; 7. Attr. ам., ж.п. <товарен>;

Front I. n. 1. <фасада, лицева страна, предна част, лице >; 2.<воен. фронт>; 3.<поет. чело>; II. a. <преден, лицев>;

Home I. n. 1. <дом, домашно (бащино) огнище, покрив; жилище, къща>; 2. <семейство, семеен живот>; II. a. 1. <домашен, семеен, роден>; 2. <местен>

Migrant I. a. <миграционен, скитнически, прелетен (за птици)>; II. n.1. <преселник, преселница>; 2. <прелетна птица>;

- Olive** I. n. <маслина, маслиново дърво>; II. a. <маслинен, маслинов>; 2. <с маслинен цвят>; 3. <мургав>;
- Plum** I. n. <слива>; 8. Attr. <сливов>;
- Return** 1. <връщам>; II. n. 1. <връщане>; 15. Attr. <обратен>;
- Rose** I. n. <роза>; II. Attr. <розов>;
- Secret** I. a. <таен, секретен>; I. n. <тайна, секрет>;
- State** I. n. <държава>; II. a. <държавен>;
- Steam** I. n. <пара, изпарение>; 3. Attr. <парен>;
- Vegetable** I. a. <растителен>; 2. <зеленчуков>; II. n. <зеленчук>;
- Violet** I. n. 1. <теменуга, теменужка, виолетка>; 2. <теменужен цвят, виолетов цвят>; II. Attr. <теменужен, виолетов, морав>;
- Wicker** I. n. <плетена материя от ракета>; II. Attr. <плетен (за мебели)>;
- PONS Dictionary (2):**
- Chief** I. n. <началник, ръководител>; II. Adj. 1. <главен, върховен>; 2. основен>;
- Cosmetic** I. n. <козметика>; II. Adj. <козметичен>;
- Family** I. n. <семейство>; II. Adj. <семеен>;
- Freight** I. n. <превоз, транспорт>; II. Adj. <товарен>;
- Front** I. n. 1. <лице, лицева страна>; 2. <предна корица>; 3. <предна част>; II. Adj. преден, лицев>;
- Home** I. n. 1. <дом>; 2. <семейство>; II. Adj. 1. <роден>; 2. <местен, домашен>;
- Migrant** I. n. <преселник>; II. Adj. <миграционен>;
- Olive** I. n. <маслина, маслиново дърво>; II. Adj. <мургав>;
- Plum** I. n. <слива>; II. Adj. <тъмновиолетов>;
- Return** I. n. <връщане>; II. Adj. <обратен, двупосочен>;
- Rose** I. n. <роза>; II. Adj. <розов, от (на) рози>;
- Secret** I. n. <тайна>; II. Adj. <таен>;
- State** I. n. <държава>; II. Adj. <държавен>;
- Steam** I. n. <пара>; II. Adj. <парен, работещ с пара>;
- Vegetable** I. n. <зеленчук>; II. Adj. <зеленчуков>;
- Violet** I. n. 1. <теменуга, виолетка>; 2. <теменужен цвят, виолетов цвят>; II. Adj. <теменужен, виолетов>;
- Wicker** I. n. <ракета>; II. Adj. <плетен от ракета>.

These examples show clearly that in *PONS Dictionary* the adjective meaning comes in second position, behind the noun meaning. In *BAS Dictionary* there is a different pattern: only in eight cases the noun is shown in its attributive function (*family, freight, plum, return, rose, steam, violet, wicker*); in five dictionary articles the second meaning of the noun is that of the adjective (*chief, front, home, olive, state*); we find four more examples, in which the adjective meaning appears in first place, ahead of the noun meaning (*cosmetic, migrant, secret, vegetable*).

The list of excerpted examples from these two dictionaries concerning the attributive use of substantive collocations cannot be considered exhaustive, because the theoretical count of nouns with the same function is unlimited. The list can be enlarged with examples from other

dictionaries, but it can never be complete. Here we submit entries from two lexicographic sources only, as the words in them testify that attributive syntagma are not only a fact of speech, but of language too.

The following list of nouns comes from *BAS* Dictionary and shows that one of the meaning is used as adjectives in an attributive function (similar examples can be found in *PONS* Dictionary as well). It is noted that they are used as adjectives too, but there are no substantive collocations:

- Army* 1. <армия, войска>; 3. Attr. <военен, войскови>;
Background 1. <фон, заден план>; 5. Attr. <основен>;
Brass 1. <месинг>; 7. Attr. <месингов>;
Clockwork 1. <часовников механизъм>; 7. Attr. <наряден, работен>;
Clothes 1. <дрехи, облекло, тоалет>; 2. Attr. <за дрехи (за четка, кош и пр.)>;
Coal 1. <намотано въже (тел)>; 6. Attr. <намотан, спирален>;
Construction 2. <строителство>; attr. <строителен>;
Control 2. <контрол, проверка>; 5. attr. <контролен, проверочен>;
Copper 1. <мед, бакър>; 4. Attr. <меден, бакърен>;
Copybook 1. <тетрадка по краснопис>; 2. attr. <банален, изтърган; образцов, изряден>;
Coral 1. <корал>; 3. Attr. <коралов>;
Corner 1. <ъгъл>; 5. Attr. <ъглов>;
Cotton 1. <памук>; 4. Attr. <памучен>;
Counterpart 2. <двойник съответствие>; 3. Attr. <съответен>;
County 1. <графство; окръг (в САЩ)>; 4. Attr. <на графството; окръжен; аристократически, дворянски>;
Cream 1. <каймак, сметана>; 6. Attr. <каймачен; сметанов>;
Creole 1. <креол, мулат>; 4. Attr. <креолски, мулатски>;
Crime 1. <престъпление, злодеяние>; 3. Attr. <криминален (за роман)>;
Cutthroat 1. <убиец, главорез>; 3. Attr. <убийствен, унищожителен; безскрупулен, безжалостен, безмилосотен>;
Dairy 1. <мандра>; 4. Attr. <млечен, млекодаен>;
Distaff 2. <женска работа>; 3. Attr. <майчин, женски>;
Distance 1. <разстояние, отдалеченост>; 7. Attr. <от разстояние, далечен>;
Dollar 1. <долар>; Attr. <доларов>;
Election 1. <избор, избирање>; 2. <избори>; 4. Attr. <изборен, предизборен>;
End 1. <край, завършек>; 7. Attr. <краен, последен>;
Ermine 2. <хермелин>; 4. Attr. <хермелинов>;
Eskimo 1. <ескимо>; 2. Attr. <ескимоски>;
Excursion 1. <екскурзия, излет>; 6. Attr. <туристически, увелеселителен>;
Export 1. <износ, експорт>; 3. Attr. <износен, експортен>;
Factory 1. <фабрика, завод>; 3. <фабричен, заводски, промишлен>;
Fatigue 1. <умора, изтощение>; 7. Attr. <наряден, работен>;
Fawn 1. <млад елен>; 2. <светлобежов цвят>; 3. <светлобежов>;
Flank 3. <воен. фланг>; 4. Attr. <воен. флангови>;
Flannel 1. <мек вълнен плат (фланела)>; 5. Attr. <фланелен; от каша>;
Flannelette 1. <бархет>; 2. Attr. <бархетов>;

- Fluid** 1. <течност; течна среда; газ>; 3. Attr. <течен; газообразен>;
- Folk** 1. <хора>; 4. Attr. <народен>;
- Food** 1. <храна>; 3. Attr. <хранителен>;
- Fool** 1. <глупак, тъпак>; 5. Attr. <ам. глупав>;
- Forage** 1. <фураж>; 4. Attr. <фуражен>;
- Forehand** 2. <прав, десе удар>; 3. Attr. <десен (за страната на тенискорт)>;
- Forest** 1. <гора>; 4. Attr. <горски>;
- Free-stone** 2. <плод, чиято костилка лесно се отделя>; 3. Attr. <с костилка, която лесно се отделя>;
- Freight** 3. <товар, стока>; 7. Attr. <товарен>;
- Fruit** 1. <плод>; 2. Attr. <плодов>;
- Glass** 1. <стъкло>; 2. Attr. <стъклен>;
- Ivory** <слонова кост>; 6. Attr. <направен от слонова кост или с цвят на слонова кост>;
- Language** <език>; 2. Attr. <езиков>;
- Luggage** <багаж>; 2. Attr. <багажен>;
- Mahogany** <махагон, махагоново дърво>; 2. Attr. <махагонов, махагонов (цвет)>;
- Mammoth** <мамонт>; 2. Attr. <гигантски, огромен>;
- Market** <пазар, пазарище>; 5. Attr. <пазарен, пазарски>;
- Metal** <метал>; 9. Attr. <метален>;
- Midnight** <полунощ>; 3. Attr. <среднощен, късен>;
- Mosaic** <мозайка>; 3. Attr. <мозаичен>;
- Neighbour** <съсед>; 4. Attr. <съседски, съседен>;
- Nigger** <негър>; 6. Attr. <негърски>;
- Oak** <дъб>; 6. Attr. <дъбов, тъмнозелен>;
- Ocean** <океан>; 3. Attr. <океански>;
- Offal** <отпадъци, остатъци>; 6. Attr. <долнокачествен>;
- Opening** <начало>; 11. Attr. <начален, пръв, встъпителен>;
- Paper** <хартия>; 11. Attr. <книжен, хартиен>;
- Parish** <енория, община>; 3. Attr. <енорийски, общински>;
- Pattern** <образец>; 8. Attr. <образцов, примерен>;
- Peach** <праскова>; 3. Attr. <от (на) праскови>;
- Pedal** <педал>; 3. Attr. <крачен>;
- Pedigree** <родословие, родословно дърво, произход>; 3. Attr. <породист, расов, чистокръвен (за животно)>;
- Phantom** <фантом, призрак, привидение>; 3. Attr. <привиден>;
- Plum** <слива>; 8. Attr. <сливов>;
- Plush** <плюш>; 3. Attr. <плюшен>;
- Pocket** <джоб>; 11. <джобен>;
- Pole** <полнос>; 2. Attr. <полносен>;
- Police** <полиция>; 3. Attr. <полицейски>;
- Porcelain** <порцелан>; 2. Attr. <порцеланов>;
- Portal** <портал>; 4. Attr. <портален>;
- Practice** <практика, тренировка>; 6. Attr. <тренировъчен>;

- Production** <производство>; 5. Attr. <производствен>;
Propaganda <пропаганда>; 2. Attr. <пропаганден>;
Prose <проза>; *Attr. <прозаичен>;
Protest <протест>; 4. Attr. <протестен>;
Prune <сушена слива; морав цвят>; 3. Attr. <морав>;
Pygmy <пигмей>; II. Attr. <пигмейски>;
Rebel <бунтовник, въстаник>; 3. Attr. <бунтовнически, въстанически>;
Reed <тръстика>; 7. Attr. <тръстиков>;
Rescue <спасяване, спасение>; 4. Attr. <спасителен>;
Resistance <съпротивление>; 2. Attr. <съпротивителен>;
Restoration <възстановяване>; 4. Attr. <възстановителен>;
Root <корен, основа>; 6. Attr. <основен>;
Rose <роза>; II. Attr. <розов>;
Scripture <Свето писание, библия>; 5. Attr. <библейски>;
September <септември>; 2. Attr. <септемврийски>;
Side <страна>; 8. Attr. <страничен, маловажен, второстепенен>;
Sissy <сестричка>; 4. Attr. <женствен>;
Sister <сестра>; 4. Attr. <подобен, близък; сроден (за език)>;
Society <общество>; 4. Attr. <светски>;
Sound <звук>; 3. Attr. <звуков>;
Spring <пролет>; Attr. <пролетен>;
Starch <кола, скорбяла, нишесте>; Attr. <нишестен; скован, официален>;
Station <място, пункт, станция>; 12. Attr. <станционен>;
Steel <стомана>; 7. Attr. <твърд като стомана, коравосърдечен; жесток>;
Stern <мор. кърма>; 4. Attr. <заден>;
Straw <сламка, слама>; 3. Attr. <сламен>;
Tank <танк>; 3. Attr. <танков>;
Television <телевизия>; Attr. <телевизионен>;
Ticket <билет>; 7. Attr. <билетен>;
Tidewater <морски бряг>; 3. Attr. <крайморски, крайбрежен>;
Tomato <домат>; Attr. <доматен>;
Transit <преминаване>; Attr. <транзитен>;
Trial <опит, проба; изпитание>; 5. Attr. <пробен>;
Trichord <триструнен музикален инструмент>; 2. Attr. <триструнен>;
Veal <телешко месо>; 2. Attr. <телешки (за ядене)>;
Victor <победител>; 2. Attr. <победоносен>;
Village <село>; 2. Attr. <селски>;
Vinegar <оцет>; 3. Attr. <оцетен; прен. кисел, намръщен, сърдит, нацупен>;
Volume <том, книгообем>; 8. Attr. <обемен>;
Walnut <орех>; 3. Attr. <орехов>;
Wax <восък>; 3. Attr. <восъчен>;
West <запад>; * Attr. <западен>;
Wicker <плетена материя от ракета >; 2. Attr. <плетен (за мебели)>;

Woodland <гориста местност>; Attr. <горски>;
Wool <вълна>; 5. Attr. <вълнен>;
Zinc <цинк>; 2. Attr. <цинков>;
Zone <пояс, зона>; Attr. <зонален>.

In terms of semantics, the studied substantive collocations (NOUN + NOUN) can be compared to attributive collocations (ADJECTIVE + NOUN), in which the relative derived adjective plays the role of an attribute, as it is in Bulgarian.

An attributive syntagma (NOUN + NOUN), consisting of two nouns placed one after the other, expresses one notion, nevertheless such syntagmas were rendered in Bulgarian with a collocation of an adjective and noun (ADJECTIVE + NOUN), or even with one word.

The results of this research can be applied in the practical mastering of English.

REFERENCES

- (1) *Английско-български речник*, т. I–II, София: БАН, 1985.
(2) *Нов универсален речник. Английско-български*, PONS, 2004.
Akhmanova 1969: Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*, Москва, 1969.
Hartmann 1972: Hartmann, R. R. and Stork, F. C. *Dictionary of language and linguistics*, Applied Science Publishers Ltd., London, 1972.

РАССКАЗЫ ОЛЕГА ЖДАНА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ БЕЛОРУССКИХ ЧИТАТЕЛЕЙ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА „СКАЗКА О БЕЛОРУССКОМ РУБЛЕ И БАБУШКЕ С ВНУЧКОЙ”)

Майя Суркова

Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

Творчество Олега Ждана белорусский читатель воспринимает с интересом, так как оно открывает ему реалистическую картину жизни постперестроечного периода. На примере интерпретации рассказа „Сказка о белорусском рубле и бабушке с внучкой” покажем, какие реалистические картины рисует художник слова.

„Живем — не тужим” – так начинает свою сказку-быль О. Ждан. В этих словах главная мысль, идея произведения. Автор хочет показать, что в любой сложной ситуации белорусский народ не теряет присутствия духа и надежды на лучшее будущее. Может быть, потому писатель несколько иронизирует над героями и их жизненной суетой, придавая тем самым произведению некую эмоциональную окрашенность.

Олег Ждан – современный автор, который пишет на социально-психологические темы, к которым читатели не остаются равнодушными. Под маской ироничности «спрятана» суровая правда жизни. Именно так, под смешными, кажущимися нелепыми фразами скрыт смысл жизни.

Автор современен и тем, что он пишет понятным, доступным языком. Его слова типа: „мобильник“, „долбанулась“, „дядечки“, „тетечки“, „еврик“, „баксик“, не свойственные литературному языку и редко употребляющиеся в художественной и научной литературе, здесь выполняют значительную роль. С помощью этих слов О. Ждан подтверждает его открытость перед читателями. О. Ждан использует здесь неслучайно и слова с уменьшительно-ласкательными суффиксами: „баксик“, „еврик“, „злотик“ – показывая тем самым не только родство людей разных национальностей, белорусских братьев-соседей, но и единство ценностей, сконцентрированных часто не только на материальном. Автор высказывает сожаление о большом социальном расслоении людей: „Они ездят на дорогих машинах, плавают на яхтах, пахнут дорогим парфюмом... А порой от кого-нибудь из них несет кровушкой. Мы всего этого не знаем. У нас совсем иная жизнь, как и у наших хозяев. Мы, белорусские рубли, чаще пахнем просто здоровым потом. А еще бывает, что попадаем в кошельки мокрыми от слез“. О. Ждан говорит, что деньги, заработанные нечестным путём, пройдя через чужую кровь, не приносят счастья. И только те стоят чего-то, которые „пахнут здоровым потом“.

Автор пишет об экономических отношениях в стране, об отношениях на мировом рынке, об отношениях с соседней Польшей, о статусе доллара „влез как в свой дом“. Всё это говорит о том, что доллар чувствует себя в Беларуси как дома, он растёт, а белорусский рубль обесценивается и доллару это нравится, он этим только и пользуется. О. Ждан называет доллар „толстым“, потому что он правит миром, он могучий, властный. О. Ждан также называет его и „тупицей“ – а ему и не надо быть умным, ведь он – властитель мира. „На рынке как на рынке, на войне как на войне“, – говорит О. Ждан, подразумевая под рынком экономику. На рынке выживает, кто хитрее.

В произведении также присутствуют иронические, но жизненные суждения автора, которые ведутся от имени денежных знаков, например: „человек разглаживает нас“ (эта фраза вызывает чувство умиления) – в этой фразе каждый читатель узнает самого себя. Ведь разве мы не рады деньгам? Кто-то их поглаживает и дурачки улыбаются, (да, да, именно дурачки!). У нас появляется дурная, ехидная улыбка на лице. Вот что с нами делают деньги (!), а другие поют от радости... у всех такие явления могут наблюдаться и происходить по-разному.

В произведении деньги персонифицированы: „Но бывает, что и мы, рубли, вместе с баксами и евриками попадаем в места, где люди развлекаются. На дискотеки, в рестораны... Случается, что мужчины рассчитываются нами за удовольствия, которые получают от женщин. (Вообще-то здесь мне не все понятно. Женщины тоже ведь получают удовольствия, но они за это не платят. Почему повелось так?... Не знаю. Может быть, потому, что денег больше у мужчин, но любят деньги сильнее женщины.) Скажем прямо, в этих местах мы оказываемся чаще, нежели в благотворительных заведениях и христианских копилках. Но долго у этих женщин не задерживаемся. Тут же попадаем в магазины, где женщины покупают всякие красивые вещи и украшения, чтобы опять привлекать мужчин, чтобы они платили за удовольствия, чтобы потом опять пойти в магазин, чтобы... Такой вот круг“. Здесь можно обойтись без комментариев. Автора нельзя судить за сказанные слова, т.к. они несут читателю его жизненный опыт, его взгляды и суждения, его личную правду жизни, а также суровую правду жизни каждого из нас.

Бабушка и внучка появляются в последней части, то есть в заключении произведения и именно в диалоге бабушки и внучки, их действиях вся мораль сказки О. Ждана:

- Смотри, бабушка! — прокричала внучка. — Сколько денег!

- Плюнь на них, внученька, — ответила бабушка. — Это нехорошие деньги. Вся беда от них...

Внучка плюнула, и они пошли дальше.

Читатель невольно задумывается над тем, что деньги чаще всего приносят человеку зло, и не нужно поддаваться искушению и гнаться за их количеством всю жизнь, ибо в первую очередь следует оставаться человечным. Деньги – это всего лишь цветные бумажки, которые правят миром, и от них вся беда на Земле. Эту мысль и пытается донести до читателя русскоязычный писатель Беларуси.

POZOSTAŁOŚCI Z PRZEDCHRZEŚCIJAŃSKICH WIERZEŃ SŁOWIAŃSKICH W DZISIEJSZEJ POLSKIEJ TRADYCJI LUDOWEJ

JAKUB PIESTA

*Kolegium Licencjackie Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Białej
Podlaskiej*

Każdy z nas, począwszy od najmłodszych lat, uczy się tradycji obchodzenia różnych świąt, uroczystości lub innych nieco zwykleszych, lecz niezwykłych w porównaniu z innymi, dni. Wiedza ta przekazywana jest nam najczęściej przez rodziców, dziadków, czy innych krewnych starszych od nas. Ale czy wiemy, skąd pochodzą nasze obyczaje? Być może nie zdajemy sobie sprawy z tego, że czasem, zdawać by się mogło, oczywiste tradycje mają swoje korzenie w wierzeniach słowiańskich. Myślę, że każdy obecny kraj słowiański mógłby pochwalić się swoją bogatą paletą dziwnych, śmiesznych, a czasem strasznych obyczajów. Chciałbym się w tym miejscu skupić tylko na niektórych tradycjach ludowych Polski, jako jednej z przedstawicieli tej wspólnoty.

Większość historyków datuje chrzest Polski na 966 rok, kiedy to upłynęło już tysiąc lat od czasów powstania chrześcijaństwa. Należy więc zauważyć, że okres przedchrześcijański był tak długi, jak czas istnienia chrześcijaństwa w Polsce. Nic więc dziwnego, że tradycja pogańskich Słowian zakorzeniła się tak mocno obok chrześcijańskiej. Można zaryzykować stwierdzenie, że religia Chrystusowa na ziemiach polskich jest zjawiskiem dość „nowym”. Należy wspomnieć o jeszcze jednym istotnym czynniku. Otóż wydarzenie zwane chrztem Polski było tak naprawdę tylko chrztem Mieszka I i jego świty. Całe jego królestwo uległo natomiast chrystianizacji być może dopiero kilka wieków później. Taki stan na pewno sprzyjał długiemu zachowaniu starych tradycji i stopniowemu zastępowaniu go przez nowe obrzędy i przez to mieszanemu się z wcześniejszymi. Przedstawię teraz część elementów przedchrześcijańskich współczesnych świąt, zdając sobie jednocześnie sprawę, że jest to tylko najbardziej widoczny fragment pośród dziedzictwa kulturowego Słowian w Polsce.

Wigilia Bożego Narodzenia

Być może nie zdając sobie z tego sprawy, obchodząc Wigilię tego, obok Wielkanocy, najważniejszego dla chrześcijan świąt, zachowujemy mnóstwo zwyczajów i zachowań typowych dla Słowian. Warto wspomnieć, że sama data tych świąt pierwotnie była inna, ze względu na niemożność ustalenia dokładnego dnia narodzin Chrystusa. Obecna data pokrywa się mniej więcej z obchodami słowiańskiego święta początku cyklu wegetacyjnego i Zaduszek zimowych (przy tej okazji należy zaznaczyć, że Słowianie kilkakrotnie w ciągu roku obchodzili święta ku czci zmarłych – Ogrodowska 2000: 15–16). Nawet obecnie często słyszy się o

leśnych i domowych zwierzętach mówiących ludzkim głosem. Jest to pozostałość dawnych wierzeń Słowian. Wierzano również, że o północy wszystkie bydłota przyklękają ku czci nowonarodzonego Chrystusa (tamże: 17).

Innym znanym zwyczajem wigilijnym jest pozostawienie wolnego miejsca dla niespodziewanego gościa. Jego korzenie również sięgają czasów przedchrześcijańskich i wspomnianego zimowego święta zaduszkowego – wierzano, że tej nocy dusze zmarłych opuszczają zaświaty i niewidzialne lub w postaci ludzkiej nawiedzają dom. Owymi postaciami ludzkimi mieli być żebracy lub pielgrzymi, których zapraszano na wieczerzę. Jednocześnie wypraszano, by dusze nie pojawiały się więcej w ciągu roku, gdyż spotkanie z nimi mogło być niebezpieczne (Ogrodowska 2000: 18).

Pod stołem wigilijnym kładzie się obecnie nieco siana na pamiątkę narodzin Chrystusa, ale jednocześnie jest to symbol o zabarwieniu pogańskim. Miało to zapewnić dobre plony w nadchodzącym roku. Podobną rolę odgrywały zielone gałęzie, którymi przystrajano dom (dziś na przykład choinki, jemiola, ostrokrzew).

Polska wieczerza wigilijna słynie ze swego bogactwa. Rozmaitość i ilość potraw wigilijnych również wiąże się z przedchrześcijańskimi obrzędami rolniczymi i zadusznymi. Czasem spotyka się zwyczaj zasiadania za stołem według starszeństwa. I choć może dzisiaj jest to po prostu oznaka dobrego wychowania, niegdyś robiono tak, by osoby mogły w tej samej kolejności odejść z tego świata (Ogrodowska 2000: 42). Spróbować trzeba każdej potrawy, by zapewnić sobie obfitość jedzenia w nadchodzącym roku. Wieczerzę zwykle spożywa się w spokoju i zadumie – jest to pozostałość po święcie zaduszkowym. Łuskę jedzonego na Wigilii karpia lub ość innej ryby chowa się do portfela, by zapewnić dostatek.

Do dzisiaj występuje zwyczaj prognozowania pogody na 12 miesięcy następnego roku na podstawie dwunastu dni następujących po Wigilii. Istniało również wiele innych wróżb wigilijnych, ale obecnie należą one do rzadkości.

Karnawał

Karnawał nie jest typowo słowiańskim zwyczajem, ale przedchrześcijańskim, wiążący się z zimowymi i wczesnowiosennymi świętami greckimi i rzymskimi, Ferialiami i Saturnaliami (Ogrodowska 2000: 119). Powstała jednak polska odmiana karnawału – zapusty. Był to hałaśliwy, suty, wesoly, pełen różnych zabaw i poczęstunków okres od Nowego Roku do Środy Popielcowej, czasem zwany również mięsopustem. Zwyczaj ten był tępiony przez księży, którzy zapusty nazywali „rozpustami” (tamże: 121).

W tym czasie organizowano liczne bale i uczyty, a także popularne szlacheckie kuligi znane kulikami. Ozdobione pochodniami i dzwonekami sanie podczepiano wtedy do wierzchowców, na uczestników kuligu po przejeździe czekały suto zastawione stoły.

W Tłusty czwartek, który jest początkiem ostatek, czyli szczególnie hucznego, bo ostatniego, tygodnia karnawału, tak jak dawniej spożywa się dużo słodkości, zwłaszcza pączki, racuchy, faworki. Ów zwyczaj początkowo był bardziej popularny w miastach. Dzień ten jest nazywany również Czwartkiem combrowym z powodu tak zwanych babskich combrow, czyli spotkań kobiet, które urządzają suty poczęstunek, często zakrapiany wódką lub likierem, rzadko i niechętnie na tę imprezę są przyjmowani mężczyźni. W niektórych regionach Polski wciąż urządzane są takie spotkania (Ogrodowska 2001: 38).

Topienie Marzanny

Obecnie w pierwszy dzień wiosny często możemy spotkać się ze zwyczajem topienia lub palenia Marzanny. Niegdyś robiono to w czwartą niedzielę Wielkiego Postu, była ona symbolem odchodzącej zimy, jak również śmierci. Palenie Marzanny symbolizowało kiedyś wyrzeczenie się przez ludność starych bożków po przyjęciu chrztu przez Polskę. Inna koncepcja mówi jednak, że czynność ta miała zapobiec nadejściu „morowej zarazy”, którą zsyłała Mara (Marzanna), słowiański demon śmierci. Niektórzy uczeni wiążą ten obrzęd z antycznym zwyczajem wypędzania złego Marsa, boga wojny. Według nich przeszedł on w średniowieczu na ziemię polskie (Ogrodowska 2000: 148–149). Do niedawna w niektórych miejscach w Polsce dzieci szkolne topiły lub paliły także złe oceny – razem z kukłą Marzanny pozbywano się wielkich jedynek i dwójek z papieru (tamże: 154).

Wielkanoc (pierwotnie Pascha)

W czasie najważniejszego święta chrześcijańskiego, Wielkanocy, sprawuje się wiele obrzędów mających swoją genezę w starszych wierzeniach. Już samo wydarzenie celebrowane w tym okresie, czyli zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, można poniekąd skojarzyć z niegdyśszymi obchodami powitania wiosny, odrodzenia się natury, narodzin zboża, latorośli, ich pierwszymi wiosennymi zbiorami. Słowianie w tym okresie obchodzili również święta ku czci zmarłych.

Jednym z najpopularniejszych i aż do dziś kultywowanych zwyczajów słowiańskich jest Śmigus-Dyngus, praktykowany w Poniedziałek Wielkanocny. Obecnie jest to po prostu oblewanie się wodą, osób w różnym wieku, często zwyczaj ten przyjmuje postać bitwy na wodę. Niegdyś, jeszcze w czasach przedchrześcijańskich, obchodzono w podobny sposób święto wody, jako źródła życia. Woda zajmowała szczególne miejsce w odwiecznych rytuałach i obrzędach, sprawczych praktykach rolniczych, w tradycyjnym lecznictwie i magii, zwłaszcza magii miłosnej (Ogrodowska 2000: 215). Do dziś w czasie Dyngusa najczęściej oblewane są młode kobiety i dziewczyny, zwłaszcza te o dużym powodzeniu u kawalerów. Było tak i w zamierzchłych czasach. Przemoknięcie do suchej nitki w tym dniu dobrze wróżyło dziewczynie, w przeciwieństwie do tej, której polewać nikt nie chciał. Niegdyś zwyczaj „dyngusowania” był mocno piętnowany przez księży, w XV w. uznawany był nawet za grzech śmiertelny (tamże: 215), mimo to przetrwał do dziś.

Zesłanie Ducha Świętego (Zielone Świątki)

Ostatni dzień okresu wielkanocnego w roku liturgicznym wiąże się z dawnym świętem słowiańskim zwanym stadem. Łemkowie zamieszkujący Polskę nazywają je również „Rusalami”, czyli wielkanocą duchów-rusałek, a nazwa ta pochodzi zapewne od antycznych Rusalii – wiosennych świąt zadusznych (Ogrodowska 2000: 237). Do niedawna w tym dniu majono domy, czyli dekorowano je gałęziami zielonymi lub ziołami. Aż do dzisiaj występuje zwyczaj ozdabiania podłóg i podwórek tatarakiem, kiedyś zieleń ta miała chronić przed zarazą i nieurodzajem. W inne współczesne święto – Boże Ciało, w niejednej wsi na drodze procesji również rozsypuje się tatarak, a ołtarze, przy których się zatrzymuje, przyozdabia się brzozą – jej gałązki zabierane przez wiernych ozdabiają później domy. Niegdyś wierzono, że mają one chronić przed chorobami i czarownicami.

Pasterze w Zielone Świątki rozpalali wieczorem ogniska, zwane palinockami. Jest to pozostałość po słowiańskim obrzędzie, w czasie którego palono ognisko na cześć bóstw płodności i urodzaju, odczyniano przy nich czary (Ogrodowska 2000: 240).

Noc Świętojańska (23–24 czerwca)

Inaczej zwana Sobótką lub Kupalnocką, czyli nocą Kupały. Nazwa pochodzi od pogańskiego bożka lub od rosyjskiego słowa oznaczającego kąpiel. Było to pradawne typowo słowiańskie święto miłości, płodności oraz powitania lata, popularnie nie tylko w Polsce, też m. in. w Rosji, któremu starano się nadać przykrywkę chrześcijańskiego, nazywając je Świętojańskim (Ogrodowska 2000: 261). Mimo wielu zwyczajów, które właśnie takim mianem się nazywa, są one głównie pogańskie. Tego dnia (a raczej nocy) dużą rolę odgrywa ogień i woda. Niektóre obrzędy sobótkowe zachowały się do naszych czasów. Wierzono, że tej najkrótszej w roku nocy ziemię przeszywa jakiś silny, tajemniczy impuls. Wtedy też zakwita kwiat paproci, a odnalezienie go zapewnia bogactwo. Woda również „kwitnie”, wydaje życie, można się w niej od tej pory zanurzać (przesąd zachowany aż do dziś). Kąpiel w tę noc miała zapewnić ciału zdrowie i piękno (tamże: 260–262).

Powszechnym zwyczajem, kultywowanym również dzisiaj, jest puszczanie wianków na wodę przez młode dziewczęta. Wianki były symbolem dziewictwa, które owe dziewczęta często traciły właśnie w tę noc. Wiązały się z tym różne wróżby. Najlepszą było odpłynięcie wianka od brzegu, płynięcie z nurtem, połączenie się z innym lub w ogóle wyłowienie go przez kawalera. Oznaczało szybkie zaślubiny. Gorzej, jeśli wianek na przykład zaplątał się lub przewrócił na wodzie (Ogrodowska 2000: 268).

Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (Matki Boskiej Zielnej, 15. VIII)

W tym dniu święci się w kościołach wianki – pozostałość dawnej, pogańskiej praktyki składania ofiar z płodów ziemi. Wierzono, że poszczególne zioła posiadają różne cechy dobroczynne.

Dzień Wszystkich Świętych, Zaduszki

Podobne święta występują chyba w każdej religii świata, a więc również nasi słowiańscy przodkowie odczuwali więź ze zmarłymi. Wierzyli oni, że w tym dniu dusze zmarłych opuszczają zaświaty i chodząc po świecie odczuwają głód, zimno i samotność, dlatego też przygotowywali im poczęstunek. Jeszcze w XIX w. odprawiano Dziady, czyli właśnie takie spotkania-uczty dla zmarłych przodków, dziadów. Warto zauważyć, że występuje tu analogia pomiędzy tym świętem i słowiańskimi obchodami święta, które miało miejsce w dniu dzisiejszej Wigilii. Można zaryzykować stwierdzenie, że dawną ucztę obecnie zastąpiły wieńce i znicze, którymi przyozdabiane są groby.

Na podstawie przytoczonych przykładów zaczerpniętych z prac Beaty Ogrodowskiej możemy dostrzec, jak wiele obrzędowość ludowa Polski czerpie z przedchrześcijańskiej tradycji słowiańskiej, również obecnie. Widzimy również, jak bardzo Słowianie przywiązani byli do religii, z którą związana jest większość obrzędów. Współcześnie jednak obrzędy w znacznym stopniu utraciły swoją rolę magiczną, wiele obyczajów pełni jedynie rolę symboliczną, będąc jednocześnie kontynuacją dawnych tradycji.

Wielu z nas może nie zdaje sobie sprawy, co znaczą, a raczej co znaczyły w przeszłości czynności, towarzyszące nam podczas różnych świąt i innych okazji. Warto wiedzieć, skąd one pochodzą, chociażby po to, by poznać lepiej historię i pochodzenie naszego narodu.

BIBLIOGRAFIA

Ogrodowska 2000: Ogrodowska, B. *Święta polskie – tradycja i obyczaj*, Warszawa 2000.

Ogrodowska 2001: Ogrodowska, B. *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Warszawa 2001.

RECENZJE I PRZEGLĄDY
REVIEWS AND NOTICES

CENNY WKŁAD DO WSPÓŁCZESNEJ LEKSYKOLOGRAFII SŁOWIAŃSKIEJ

Янко Бъчваров. Кратък чешко-български речник на некнижовната лексика / Janko Băčvarov. Malý-česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby [Janko Byczwarow. *Krótki czesko-bułgarski słownik leksyki nieliterackiej*]. София: ЕТО, 2011, 243 стр.

Wnikliwe zapoznanie się z wymienioną pracą leksykograficzną nie pozostawia wątpliwości, że zasługuje ona na zaprezentowanie jej szerszemu gronu slawistów – zarówno specjalistom z zakresu leksykografii, jak i całej rzeszy używających języka czeskiego i bułgarskiego w swojej codziennej pracy zawodowej. Podstawową cechą recenzowanego słownika jest jego nowatorstwo i wykazany wyjątkowy profesjonalizm przy realizacji projektu leksykograficznego. Jako dowód można przytoczyć przynajmniej kilka faktów:

Po pierwsze, w historii leksykografii słowiańskiej po raz pierwszy obiektem dwujęzycznego słownika jest specyficzny wariant języka czeskiego znany w szerokich kręgach slawistycznych pod nazwą ‘obecná češtiná’. Jako odpowiednik w języku bułgarskim autorzy słownika zaproponowali termin ‘некнижовна лексика’ czyli ‘leksyka nieliteracka’. Można powiedzieć, że skoncentrowanie się akurat na tej warstwie leksykalnej odzwierciedla i utrwala zaistniałą we współczesnej leksykografii tendencję, według której obiektem zainteresowania jest język potoczny czyli język codziennej komunikacji nieformalnej (zob. choćby P. Sotirov, M. Mostowska, A. Mokrzycka, *Bułgarsko-polski słownik leksyki potocznej*, Lublin: UMCS, 2011, t. 1). Przyczyna tego zwiększonego zainteresowania językiem potocznym jest zaprezentowana bardzo klarownie w przedmowie wydawnictwa: „W wyniku tych zmian (zmiany społeczno-polityczne po roku 1989 – P. S.) czeski język nieliteracki cieszy się dużym rozpowszechnieniem – przenika on w komunikację publiczną i w rozmaite teksty przeznaczone dla szerokiej publiczności [...] można stwierdzić, że ekspansja języka nieliterackiego, w tym leksyki nieliterackiej, nie ulega wątpliwości. Z tego wynika, że zapotrzebowanie (mam nadzieję również pożytek) niniejszego dwujęzycznego słownika jest bezdyskusyjny” (s. 12–13).

Po drugie, jak podkreśla inspirator koncepcji słownika i główny koordynator prac leksykograficznych – wybitny bułgarski bohemista i slawista Janko Byczwarow – opracowanie leksykograficzne jest pokłosiem 10-letniej pracy licznego zespołu w większości składającego się z bułgarskich studentów bohemistów, którzy byli jednocześnie słuchaczami kursu specjalistycznego nt. „Dyglosja współczesnego języka czeskiego”. Można zatem stwierdzić, iż zamieszczona w słowniku informacja odzwierciedla zarówno ocenę zespołowego autora, jak i ocenę różnych pokoleń autorów. Stąd wynika obiektywność i wiarygodność treści omawianego słownika czesko-bułgarskiego oraz jego wartość jako pomoc leksykograficzna.

Po trzecie, bez wątplenia specjaliści z zakresu leksykografii będą w pełni usatysfakcjonowani solidną bazą teoretyczną, na której opiera się omawiany słownik czesko-bułgarski. Baza ta została zaprezentowana w obszernej przedmowie, w której J. Byczwarow nie tylko w sposób przekonujący podał motywację, która skłoniła go do podjęcia się opracowania tego słownika, ale również: 1) podał wyczerpujący przegląd literatury naukowej dotyczącej problemu normy i kodyfikacji w językach słowiańskich podkreślając ważną rolę czeskich językoznawców w osobie A. Jedličká, V. Barnet i in.; 2) zaprezentował w sposób bardzo rzetelny dyskusję toczącą się na temat istoty języka literackiego i jego antypodów oraz towarzyszącej jej różnorodności terminologicznej; 3) w formie zwartej, ale jednocześnie wyjątkowo precyzyjnie autor ujawnił specyfikę opracowanej w słowniku czeskiej leksyki nieliterackiej. W związku z tym, po omówieniu rozmaitych punktów widzenia i definicji, J. Byczwarow słusznie sformułował wniosek, iż w centrum dyskusji przestała już być opozycja ‘spisovná čeština – nespisovná čeština’ (czyli ‘literacki język czeski – nieliteracki język czeski’), a cała skala funkcjonalnych wariantów językowych, w której ‘obecna čeština’ zajmuje miejsce szczególne.

W ramach opisanego procesu powstania słownika szczególne miejsce poświęcono kwestii wyboru właściwego materiału językowego. W związku z tym omówiono problem jednoznacznego zidentyfikowania leksyki nieliterackiej. Problem ten według kierownika zespołu autorskiego J. Byczwarowa wynika zarówno z przyczyn subiektywnych, jak i z powodów o charakterze obiektywnych, spowodowany jest faktem różnorodności cech społeczno-demograficznych nosicieli języka bądź brakiem jednoznacznie ustalonej definicji pojęcia potoczności w języku.

W celu potwierdzenia złożoności problemu identyfikacji leksyki nieliterackiej wykorzystana została metoda autorstwa A. Kalinina dotycząca sprawdzenia statusu jednostki językowej (s. 8). Janko Byczwarow podkreśla jednocześnie, że metoda ta nie może być zastosowana w przypadku czeskiej leksyki nieliterackiej, dlatego wybrana została inna metoda, mianowicie: do zasobu opracowanego słownika włączono przede wszystkim jednostki leksykalne, które cechuje ekspresywność i które nie należą do leksyki neutralnej (s. 18). Z tego powodu w materiale znalazła się, między innymi, liczna grupa wyrazów o znaczeniu pejoratywnym lub wulgarnym. Inną zasadą, która towarzyszyła przygotowaniu słownika, było zachowanie rozsądnej równowagi między leksyką młodego pokolenia a leksyką starszego pokolenia. Autor zwraca uwagę, iż z przyczyn technicznych zastosowano ograniczenia wobec terminologii specjalistycznej, leksyki międzynarodowej, skrótów i niektórych innych grup wyrazów.

W wyniku wieloletniego wysiłku autorskiego zespołu kierowanego przez Janko Byczwarowa ukazało się cenne opracowanie leksykograficzne, obejmujące ponad 4100 haseł słownikowych prezentujących leksemę potoczną o największej frekwencji we współczesnym języku czeskim wraz z ich bułgarskimi ekwiwalentami. Omawiane tutaj wydawnictwo mające charakter praktyczny będzie pomocne użytkownikom nie tylko językoznawcom, lecz również przedstawicielom innych dyscyplin naukowych, oraz szerszemu gronu użytkowników. Ze względu na jego oryginalność – zarówno w stosunku do wybranego obiektu prac leksykograficznych, jak i względem twórczego rozwiązywania problemów o charakterze metodologicznym – recenzowany słownik stanowi znaczący wkład do współczesnej leksykografii słowiańskiej. Z tego powodu jego autorzy są godni uznania, a wydawnictwo zasługuje na jak najszerszą popularyzację.

JOSEPH CONRAD IN BULGARIAN WATERS

Маргрета Григорова. Джоузеф Конрад Коженъовски. Творецът като мореплавател [*Joseph Conrad Korzeniowski. The Creator as a Seafarer*]. Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodius University Press 2011, 440 pp.

This is the third monograph by Assoc. Prof. Margreta Grigороva, PhD, a scholar from the University of Veliko Tarnovo whose works have received wide recognition among Bulgarian slavists. A specialist in Polish literature, Prof. Grigороva's main fields of research include the Romantic, Positivist and Young Poland periods along with the fiction and essays of J. Conrad, G. Herling-Grudzinski, R. Kapuscinski and Cz. Milosz (she is also the first Bulgarian translator of Milosz's *Native Realm*, 2012). The most visible pattern of her studies is the examination of wide mythological, folkloric and symbolic contexts that strongly influence the reception of Slavic literary artifacts in different national cultures. Following this pattern, the sea and the exploits of seafaring turn out to be the key to revealing Conrad's biography and creative imagination to the Bulgarian public.

With her most recent book M. Grigороva opens a new branch of conradology – although translated and respected, Joseph Conrad has never received consistent attention from English or Polish literature scholars in this Balkan country (which, on its part, is a sea nation only in georgahic and tourism terms). Apart from the fact that this is the first monograph on the writer and sailor in Bulgaria, it offers a comprehensive approach towards his life, naval career and writings. The book release is evidently targeting both academic circles and the wider audience. This explains its complex structure: the study is divided into nine chapters, while the last 100 pages contain a number of appendices (fragments of *The Mirror of the Sea* and the letter *The Future of Constantinople*, translated by Petya Tsoneva and not previously published in Bulgaria; essays, reviews and memoirs by Virginia Woolf, Marian Dabrowski, Stefan Zeromski, Maria Dabrowska, G. Herling-Grudzinski and Chinua Achebe; a chronicle of Conrad's life; a map section with a list of his travels and a gallery of Conrad's personal photographs and documents).

Prof. Grigороva's approach has the natural advantage of being free from nationally biased interpretations of Conrad's legacy. This important aspect of the study is implied in the book title by contaminating the writer's English name and Polish surname: the complete Conrad is, according to this highly suggestive act, neither *Joseph Conrad*, nor *Józef Konrad Korzeniowski*; the insight into the Conrad phenomenon demands full awareness of the diversity of identities meeting in this extraordinary man's life and works – his Polish nationality and Russian Empire citizenship, the noble upbringing and the life of a British navy officer, the creative impulses and the exploits of a seafarer.

All these controversial aspects are introduced and expanded in the book's initial chapter which basic conclusions insist on the exclusiveness and discursive multiplicity marking Conrad's place in European literature; this diversity, however posing a "universe of questions" beyond answering, challenges the researcher with the constant responsibility of separating facts from the myths surrounding the writer's biography. Following the thesis of J. Stape, Grigorova accepts the *homo duplex – homo multiplex* paradigm as a reliable basis for her study.

The book's main themes deal with the questions of migration (chapters I–II), the sea as a potent stimulus to writing and to the masculine instinct for power, the process of taming the foreign language as an inner projection of the conquest of the sea (III–V, VIII). Chapters VI and VII offer a detailed, multi-level approach to the "heart of darkness" and lead to the conclusion that Conrad's Belgian Congo reveals the "black mirror" of European civilisation, Europe's own projections and denials due to the instinct for power and plunder (p. 197). The construction of a post-Conradian literary record of Belgian Congo (VII) discusses works by André Gide, Alberto Moravia, Kazimierz Nowak and Ryszard Kapuscinski; reaching "the geographical center of the Earth", the heart of Africa is predominantly viewed as a cruel yet romantic adventure (p. 274).

Chapter IX should presents a highly intriguing challenge to Polish scholars as it gives an outside view of Conrad's reception in his native culture. According to Grigorova, Conrad's literary fate in Poland has been subject of fierce discussions from the end of the XIX c. up until the 1960s (p. 320), while the last two decades have led to the stabilisation of critical opinions and the rediscovering of the author's significance in post-colonial context.

The reference list includes over 170 sources – a bibliographical anthology of English, Polish and Bulgarian language Conrad-related publications. From its front cover until the last pages *Joseph Conrad Korzeniowski. The Creator as a Seafarer* confronts the reader with the unresolvable paradox whether the author's uniqueness lies in balancing between different identities or his true identity lies in conquering the sea as the grand metaphor for all language, national and cultural barriers.

ПАМЕТА НА ОБРАЗА

Гергана Дончева. *Образът на Балканите в балкански и западни филми: Стратегии за представяне*. София: Фабер, 2010, 272 стр.

Радостно събитие е, че на български език се появи това респектиращо културологично изследване на балканското кино и породилата го културна ситуация. Рискът от подобно начинание е огромен, като се има предвид както близостта на изследваните и сложни за осмисляне и назоваване процеси, така и цялостната криза в легитимациите, в самооценката и автоинтерпретацията на модерната личност, която – да перифразираме Пол Рикъор по отношение на тази криза на съзнанието – нито вече приема постоянно натрупваните негативни ментални нагласи и стереотипи, нито същевременно е в състояние да се раздели с тях.

Съвременното балканско кино е една от артистичните зони, които изискват от своя наблюдател и анализатор не само изключително добре развито естетическо чувство и задълбочени познания в областта на кино-изкуството, а един разностранен и несъмнено задълбочено култивиран набор от хуманитарни знания. Несъмнено е не само това, че Гергана Дончева притежава тази висока хуманитарна култура, а и че с внимание и талант успява да изгради адекватната мисловна конструкция, в която да положи и анализира най-характерните аспекти на балканското кино. Към това като едно от големите достойнства на този научен труд не може да не се подчертае специално фактът, че в него е привлечен и положен в контекстуално взаимодействие действително огромен изследователски материал, което го прави впечатляващ и за една грамотна международна аудитория.

Излишно вероятно е в случая да се подчертава, че научната прецизност на Гергана Дончева е резултат на задълбочени прочити и безспорно голямо уважение към трудовете на значимите български и чужди имена в хуманитарната мисъл. Всъщност само автор с ясно съзнание за цената на интелектуалната дейност и неизбежните рискове и апории в нея може да изговори думите на Гергана Дончева: „Поемам риска да бъда критикувана от учени с различна професионална биография, в името на това да предложа една относително цялостна визия във връзка с разглежданите проблеми, доколкото ми позволяват моите собствени знания и лично проникновение”. Такъв автор и такава книга заслужават истинско внимание и успех.

Книгата съдържа увод, две части и заключение с включени библиография и филмография. Първата част *Разказът за епохата след края на Студената война* разполага анализа на филмовото изкуство в контекста на политическите и социални промени

след 1989 г. с особено внимание към проблемите на идентичността и нейните реални и виртуални миграции. Втората част *В търсене на балканската идентичност* се включва в културологичното дискутиране на проблематичния балкански Аз и разнообразните начини на индивидуално или обществено позициониране в световната карта на образите и представите.

Още в увода на изследването си авторката посочва като един от основните мотиви, насочили я към темата, „раздялата с изначално предпоставената негативна балканска идентичност”, с което успешно се вписва в традицията на сериозните балканистични изследвания, задълбочаващи разбирането за социо-културната и политическа тъкан на това пространство. Посочвайки специално трудовете на Мария Тодорова, Милица Бакич-Хейдън, Весна Голдсуърти, Дина Йорданова, Лари Улф и др. като източник на добра концептуална рамка за своето изследване, Гергана Дончева отива крачка напред, посвещавайки проучването си на филмовото изкуство. Действително трябва да се оцени високо, че от методологическа гледна точка „внесянето” на мащабния научен наратив на имагинистиката в контекста на киното е изключително добро решение, тъй като киното като изкуство поначало отправя посланията си чрез внушенията на образа. А възприемателят на това изкуство е нито толкова читател, нито толкова слушател, а зрител. Затова и имагинистичното проучване на балканските образи тъкмо в киното е признак за добра изследователска интуиция и сериозна научна мисъл. Факт е, че в този научен текст теорията на киното и теорията на културата се обясняват и допълват взаимно така добре, именно защото срещата им се осъществява в пространствата на визуалността.

Може да се каже, че в изследването си Гергана Дончева се интересува преди всичко от паметта на образа, от начина, по който киното съхранява памет както за ежедневната и празнична култура, така и за глобалните идеологически граници, които предопределят мисленето за делничност и тържественост. Колизии на прехода са отправната точка на един внимателен социо-културен анализ на балканската реалност след 1989 г. и като по-адаптивно и широко ориентирано изкуство киното се оказва гъвкав, остроумен и безкомпромисен интерпретатор на случващото се в съвременността. Въпросите за претърпените загуби на лично и общностно ниво, за пожертваните поколения, за кризата на субекта, за фасадната смяна на идеологическите парадигми при всеобщо рушене на ценностната система в анализа на Гергана Дончева срещат филмите на значими имена във филмовото изкуство като Емир Кустурица, Тео Ангелопулос, Милчо Манчевски, Фатих Акин, Рангел Вълчанов, Данис Танович и други.

Важна част от изследването е посветена на стратегиите на конструиране на колективната и националната памет. Тук изследователското внимание е насочено главно към филмовата продукция на държавите от бивша Югославия чрез утвърдени режисьорски имена от Сърбия, Хърватия, Босна и Херцеговина, Македония и Словения. Филми като *Ъндърграунд*, *Гърбавица*, *Преди дъжда*, *Предумишлено убийство*, *Ничия земя* и други са интерпретирани през присъстващите в тях теми за войната, разпада на държавата и културната общност. От тази гледна точка особено ценно е осъщественото от авторката сравнение между техниките на това представяне в различните филмови продукции. При това, тъй като повечето от изявените имена в постюгославското кино дебютират преди 1989 г. и са култивирани в традицията на мощното югославско кино, важно е уemelото

проследяване на индивидуалните режисьорски решения по конфликтните проблеми на съвремието. Трябва, разбира се, да се уточни, че утвърдените имена във филмовото изкуство са верни на първо място на своя индивидуален стил и естетически критерии и чак след това на каквато и да било кауза отвъд границите на големия екран.

Изключително умел преход към втората част на изследването, интересуваща се предимно от стигматизациите и автостилизациите на Балканите, осъществява третата глава от книгата, озаглавена по известния филм на Ахмед Имамович – *Върви на Запад*. Тук интересът на авторката е насочен и към феномена на емигрантското и имигрантското кино, като същевременно е направен опит за неговото систематизиране и типологизиране. Както посочва Гергана Дончева, мигрантската тема навлиза в балканското кино още през 60-те и 70-те години на миналия век, но особена популярност придобива от 90-те години насам, когато миграционните процеси се ускоряват значително.

След като представя основните модели на мигрантския опит в киното, изследването се концентрира специално върху сблъсъка на образите и мисловните конструкции, които мигриращият създава за пространствата на своя жизнен опит. Тук се задълбочава анализването на стереотипите, чрез които балканският човек мисли самия себе си; тук е срещата на изоставяното родно място и територията на копнежа; тук е и полагането на така важния за балканското интелектуално пространство мотив на невъзможното завръщане, който след модернизма остава постоянно място в самоописанията на творческия Аз.

Втората част на книгата се концентрира върху три основни проблема: повторната ориентализация на Балканите, Балканите във въображението на Запада и същността на балканския човек. Тук впечатлява срещането на балканските и западни кинематографични механизми на ориентализация през 90-те години на XX век, сред които авторката откроява преекспонирането на това място като място на варварство, войни, насилие и изостаналост. В повечето западни филми, както показва изследването, отключването на разказа за полуострова тръгва чрез пътуването на герой (дипломат, журналист, актьор или турист), озонал се във вихъра на военния конфликт. Онова, което прави впечатление при наблюдението и на балканските филми, е че те усвояват до голяма степен западните нагласи за региона, като значително задълбочават представата за неговата варварска същност с фиксиране върху мачистките стереотипи и шокиращия екзотизъм. От друга страна, като непознат обект на туристическо вдъхновение Балканите присъстват и с положителен знак в киното и тъй като става въпрос отново за акцентирание върху екзотичност срещу цивилизованост, авторката оригинално разчита филмовите стратегии в две основни линии: готическа и идилична, привеждайки действително богат набор от примери.

Ценен материал за размишления предлага последната глава от втората част, която е посветена на балканския човек в киното. Тръгвайки от успешно въведената през 80-те години на XX век метафора *Homo Balkanicus* от българския литературовед проф. Светлозар Игов в неговата статия *Homo Balkanicus: Кръстопътният човек*, Гергана Дончева се спира най-напред на отключените от метафората дискусии в научното пространство, след което представя своите лични наблюдения върху образа на балканския човек в киноиндустрията от края на предния и началото на новия век. Тук изследването се задълбочава в анализ на всекидневните житейски практики и новата популярна култура, които са осъзнати като ключов момент от стилизациите на балканската менталност. Тук е

важно да се обърне същевременно внимание на факт, който подчертава и самата авторка: „балканското кино удвоява и разпространява, но едновременно с това и съзнателно пародира образите и разказите на формиращата се регионална популярна култура с етнически привкус”. Уточнението е важно, тъй като пародийният елемент е действително важен белег на балканския филм, чрез който се подлагат на преосмисля редица от на пръв поглед множащите се клишета за мястото.

Накрая трябва да се каже, че изследването, което е и първата публикувана монография на българската авторка, е един много успешен старт, който не само представя задълбочен и внимателен към проучваната материя автор, но и текст, задържащ погледа на читателя с широтата на събраната в него памет. Паметта на образа.

МОДЕРНА ПОЛСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ НА БЪЛГАРСКОТО

Leksykon tradycji bulgarskiej. Red. nauk. G. Szwat-Gylybowa. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, ss. 376.

В годините на уж развенчания енциклопедизъм, диктата на академичното англоезичие и популярната всеобхватност на *Уикипедия* става все по-проблематично употребяването на стария термин „енциклопедия“. Може би в тази тенденция се крие воля за отгласване от ангажимента за цялостност, влаган в тежкото понятие, или за разграничаване от „онова“ минало, в което архетипът *БСЭ* заключваше между тъмнозелените си корици правилния научен говор. Може би пък бягството от термина да се обосновава от скромността на учените, съзнаващи своята частност и невъзможност – бидейки учени именно днес – да създадат безспорна енциклопедия, въпреки качествата на своя колективен труд. Случаят с *Лексикон на българската традиция* обаче е комплексен и има своята предистория: той е вдъхновен от покойната проф. Йоанна Рапацка, автор на *Лексикон на хърватската традиция* (1997), и е замислен като интегрална част от поредица славистични издания с идентична насоченост. Оригиналната концепция на проф. Рапацка е била изданието да се отличава от традиционните енциклопедични исторически и литературноисторически справочници, обхващайки не просто значими явления, но преди всичко такива, които будят силни емоционални реакции сред носителите на националната култура. Решаващ критерий в подбора на статиите е бил митотворческият потенциал на явленията от сферата и на високата, и на популярната култура. В този смисъл българският *Лексикон* стъпва върху вече утвърдена концепция, но разширява и творчески развива поставените цели пред изходното издание.⁶⁴

Проектът е реализиран от автори с ярко присъствие в полската българистика и славистика, като сред тях не липсват и българи: Гражина Шват-Гълъбова (която е и научен редактор на тома), Лиля Мороз-Гжелак, Силвия Шедлецка и Йоанна Шепетовска от Института по славистика на ПАН, Евелина Джевецка и Анна Русева от Варшавския университет, Славия Бърлиева от БАН, Георги Минчев от Лодзкия университет, Целина Юда и Елжбета Солак от Ягелонския университет, а научен консултант е проф. Александър Наумов. Дори само изброяването на имената в екипа свидетелства за изключителния престиж и академична

⁶⁴ Всички тези факти са изчерпателно изяснени в предговора на българския *Лексикон* от проф. Г. Шват-Гълъбова (с. 7–8).

(географска и институционална) широта на българистиката в Полша, особено в кризисния контекст на съвременната европейска хуманитаристика.

Това е книга, притежаваща всички белези на солиден научен труд и естетически издържан продукт: авторски екип, коректност и последователност на изложения материал, библиографски обхват, книжен формат, твърди корици, дизайн, илюстрации... Може би единствено хартията (и в текстовата, и в снимковите секции) напомня, че за луксозно задгранично издание на българска тема все още трябва да почакаме. Така озаглавеният *лексикон*, а в предговора характеризирани и като *компендиум* и *речник*, има за цел да представи най-характерните и дълготрайни „топоси на националната памет“, да разкрие техния културотворчески потенциал и да открие динамичния характер на отделните сегменти от националното въображение (с. 8).

Всички тези фактори предопределят двуделната структура на включените над 130 речникови статии: синтезираната историческа информация е последвана от обоснован анализ и коментар върху „посмъртната история“ на изследваните явления, а в края е подадена библиография на ключови изследвания върху конкретното явление, предимно от български и полски автори. Книгата завършва с внушителна библиография на проучените извори, съставена от Силвия Шедлецка (с. 355–372).

Времевият обхват на компендиума е също широк и балансиран – от „тракийско наследство“ и „тракийско съкровище“ през Аспарух и кирилицата до съвременното Черноморие: знакови исторически събития, литературни произведения, ключови фигури в националното битие, географски, етнически и културни понятия, отдавна превърнали се в символни маркери на българското, очертават дълбочините и разнообразието на това, което припознаваме като родна традиция. Въпреки че работата над *Лексикона* се простира през първото десетилетие на XXI век и се прави уговорката за отворената горна граница на изследвания материал, прави впечатление, че реалиите от времето на комунизма и особено от периода на българския преход са по-слабо застъпени. Може би това се дължи на нуждата от по-чувствителна времева дистанция, чрез която да се узакони значимостта на новите символи на българското, или решаващо въздействие е оказала липсата на солидни изследвания, които научно да легитимират присъствието на тези символи във високия регистър на националната мисъл – без да знам отговора, вярвам, че едно следващо второ издание на *Лексикона* след десетилетие би могло резонно и успешно да включи напр. Тодор и Людмила Живкови, НДК, баба Ванга, чалгата, Христо Стоичков и американското лято от 1994 г. Колкото до настоящият подбор, според мен най-видимата липса е на отделен текст за Патриарх Евтимий (синтезирано споменат в статиите „Търново“ и „Исихазъм“).

Речниковите статии в *Лексикона* представляват не само професионално предизвикателство за всеки хуманитарист, естествен носител на българския език и култура. Изданието несъмнено провокира със самия факт, че предлага цялостен, научно издържан поглед отвън спрямо това, което днес емоционално, символно и дори институционално съставя българската традиция. Това е признак за доброто здраве както на полската, така и на родната хуманитаристика, които в днешни условия изживяват шанса да се оглеждат в неидеологизираното огледало на чужди национални научни школи. Трябва да признаем например, че досега не съм чел синтезиран, коректно съставен текст за експлоатациите на Орфеевия мит в съвременна България. А ето как *Лексиконът* излага Орфеевото битие

у нас през XX век: „В междувоенния период възхищението от орфическата традиция повлиява върху концепциите за античните корени на българската култура в есеистиката на Найдено Шейтанов. Към орфическата митология се отнася и [...] Петър Дънов. [...] в комунистическа България [...] орфическата традиция е реанимирана като активен компонент от българската духовност. [...] Образът на Орфей трайно се установява и в детската литература [...] Отделен въпрос представлява използването на мита за Орфей за рекламни цели, напр. през Живковия режим ежегодно се организира международният фестивал *Златният Орфей* [...]“. Подавам този пример като нагледно доказателство за насочеността и стойността на *Лексикона на българската традиция*, чийто действителен потенциал е да служи и в научните среди и образованието, и като книга, правеща достъпно многовековното достояние на българската култура за широката публика, желаеща да разшири своя контакт с България отвъд черноморския пясък и мускалчето розово масло. А такава публика все още, мога да потвърдя, в Полша съвсем не липсва.

Въпреки терминологичния апарат, изхождащ от специфичната методология, изработена за българския *Лексикон*, бих определил този труд именно като малка енциклопедия на българските национални символи. Учуден съм, че до момента не съм намерил рецензия на този труд в български издания. Той заслужава много повече от това.

STUDIA DEDYKOWANE PROFESOROWI PANAYOTOVI KARAGYOZOVI

Славяните. Общество, религия, култура. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на професор д-р Панайот Карагьозов [Słowianie. Społeczeństwo, religia, kultura. Zbiór prac naukowych poświęcony 60-letnemu jubileuszowi prof. dr hab. Panayota Karagyozoneva]. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012, 608 стр.

Zbiór prac naukowych pt. *Słowianie. Społeczeństwo, religia, kultura* (pod red. K. Bahnevej, A. Burovej, E. Daradanovej, S. Dimitrovej, I. Hristovej, V. Pirovej, D. Grigorova, K. Rikeva) jest poświęcony jubileuszowi 60-lecia profesora dr hab. Panayota Karagyozoneva i zawiera ponad 50 artykułów badaczy krajowych i zagranicznych. We wstępie prof. Boyan Biolchev podkreśla rolę sławisty Panayota Karagyozoneva dla rozwoju porównawczego literaturoznawstwa słowiańskiego oraz jego wkład w popularyzację kultury polskiej w Bułgarii poprzez wydania naukowe i tłumaczenia poezji z różnych okresów. W książce umieszczono krótką bibliografię prof. Karagyozoneva reprezentującą główne kierunki jego zainteresowań naukowych, z którymi związane są poszczególne rozdziały zbioru.

Pierwszy z nich został zatytułowany *Komparatystyka literacka*. Aleksandr Lipatov, Darina Doncheva, Anzhelina Pencheva oraz Lilia Kirova poruszają zagadnienia związane z terminologią i metodologią literaturoznawstwa porównawczego i historii literatury. W kilku tekstach analizuje się związki kultury bułgarskiej z innymi: z ukraińską (L. Terziyska), z czeską (B. Penchev), z niemiecką (N. Chernokozhev), z rosyjską (N. Aretov, M. Smolyaninova) oraz z serbską (B. Suvajdzic). Petar Sotirov przedstawia wyniki badań polskiego i bułgarskiego językowego obrazu świata. Kalina Bahneva omawia osiągnięcia prof. Boyana Peneva – jego ostatnie wykłady o romantyzmie niemieckim i literaturach słowiańskich. Grupa artykułów poświęcona jest różnym aspektom porównania poszczególnych literatur słowiańskich i bałkańskich: demitologizacja wojny (J. Goszczyńska), status społeczny literatury w okresie przejściowym (M. Pantić), odrodzenie jako temat literatury postmodernizmu (A. Burova), postać „bohatera pozytywnego” (R. Stancheva). Tłumaczenie jako czynnik rozwoju literatury i kultury bułgarskiej jest głównym tematem w tekstach A. Lichevej, G. dell’Agaty, D. Karapetkovej. M. Grigorova analizuje postaci „Myśliciela” w dziełach różnych rodzajów sztuki.

Drugi rozdział przedstawia zjawiska, związane z „*Sacrum a profanum*” w literaturach i kulturach słowiańskich. L. Suchanek interpretuje różne konfesje jako fenomen życia kulturalnego w Rosji. P. Petkov, K. Mihaylov oraz D. Atanasova zwracają uwagę na zabytki piśmiennictwa słowiańskiego. Badacze literatury XIX-go i XX-go wieku analizują wizję instytucji sakralnej (T.

Leontyeva), miejsce symboliki biblijnej w powieściach Dostojewskiego (P. Troev) oraz *sacrum* a *profanum* u Przybyszewskiego (O. Pańkova). B. Tomalak porównuje opowiadanie J. Dukaja z filmem T. Bagińskiego pt. *Katedra* ze względu na użycie w nich różnych kodów symbolicznych. Artykuł G. Szwat-Gylybowej zajmuje się problemem relacji międzywyznaniowych w eseju *Posthistoria duszy* Kalina Yanakieva.

Panayot Karagyozow interpretuje fakty literackie w szerokim kontekście społecznym i kulturowym. Tej metodzie jego badań jest poświęcony trzeci rozdział, *Syntezy historyczno-literackie. Interpretacje poetologiczne i kulturologiczne*. Jan Rychlik analizuje kultury agrarne w procesie ich transformacji. W artykułach W. Bułdakowa oraz Williama J. Petersona i Jamesa W. Petersona omówione są strategie wpływu kultury masowej na konstruowanie pamięci narodowej w dwudziestym wieku. Dobromir Grigorov podkreśla różnice między rosyjskim formalizmem a czeskim strukturalizmem w pracach Romana Jakobsona i Jana Mukarзовskiego skupiając się na dwóch istotnych pojęciach („funkcja poetycka” i „funkcja estetyczna”). Różne aspekty procesu konstruowania tożsamości analizują L. Mindova (twarz Innego), S. Dimitrova (rola historii), I. Hristova (konceptje kultury narodowej Vuka Karadzicia), A. Balcheva (dyskurs Europy), K. Mihaylov (kwestia szlachetności i realizmu) i E. Daradanova (miejsce chorwackiej poezji katolickiej). S. Rusenova i G. Petkova zajmują się problemem emigracji w literaturze rosyjskiej XX-go wieku, a S. Stilyanov – literaturą diaspory bułgarskiej na Ukrainie. Tekst Kamena Rikeva nawiązuje do tematu tłumaczenia i jego roli dla literatury bułgarskiej interpretując trwale zainteresowanie Panayota Karagyozova krótkimi formami poetyckimi jednocześnie w jego przekładach i w utworach własnych. Swoje badania poświęcają wybitnym pisarzom słowiańskim E. Pańkow (S. Przybyszewski), L. Dimitrov (M. Gogol), R. Evtimova (O. Mandelsztam), R. Bozhankova (I. Bunin, V. Nabokov, J. Brodski). V. Pirova ocenia ukraińskie zbiory folklorystyczne wydane w ostatnich latach.

Czwarty rozdział *Partocentryzm słowiański. Perspektywy i konteksty* zawiera prace skupiające się na terminie partocentryzm autorstwa Panayota Karagyozova i jego koncepcji kultury społecznej i politycznej Słowian. S. Igov omawia talent Iva Andricia jako krytyka politycznego. Y. Milchakov i G. Georgieva analizują sytuację w byłej Jugosławii i możliwości porozumienia międzyetnicznego w nowych warunkach. B. Penchev bada gry partocentryczne i kontrowersyjne działania bułgarskich władz komunistycznych w dziedzinie kultury. Obiektem artykułu J. Stoyanovej są modele literackie *Eros* i *Agape* w Bułgarii (przed)socjalistycznej.

Tom *Słowianie. Społeczeństwo, religia, kultura* przedstawia szerokie możliwości dialogu w zakresie literatur słowiańskich i wpływ dorobku naukowego profesora Panayota Karagyozova na współczesną slawistykę.

MARIOLA MOSTOWSKA

DIALEKTOLOGICZNA KONFERENCJA NAUKOWA W NISZU (SERBIA) Z UDZIAŁEM LUBELSKICH NAUKOWCÓW

W dniach 12–13.04.2013 r. w Niszu odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Путеви и дoмeти дијалекатске лексикoграфује (Drogi i zasięg leksykografii dialektologicznej)* zorganizowanej przez Departament Języka Serbskiego Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Niszskiego oraz Instytut Języka Serbskiego Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk. W konferencji wzięło udział ponad 40 dialektologów, leksykografów, etnografów i językoznawców z Serbii, Macedonii, Bułgarii, Polski i Rumunii.

Uroczystego otwarcia konferencji dokonał Dziekan Wydziału Filozoficznego prof. dr Goran Maksimović. W imieniu Serbskiej Akademii Nauk uczestników powitał prof. dr Sreto Tanasić – Dyrektor Instytutu Języka Serbskiego. Posiedzenie plenarne prowadziła prof. dr Jordana Marković – Przewodnicząca komitetu organizacyjnego konferencji. Referat plenarny *Шта очекујем(о) од дијалекатског речника? (Czego oczekuje(my) od słownika dialektologicznego?)* przedstawił prof. dr Slobodan Remetić, który w swoim wystąpieniu podkreślił pilną potrzebę powstania kompleksowego słownika dialektologicznego gwar przyreńsko-timoczkich. W tezach referatu *Диалекатска реч – као темељ историјског памћења (Dialekty – jako postawa pamięci historycznej)* Dragoljub Petrović przeanalizował rozmieszczenie geograficzne niektórych leksemów z punktu widzenia ich znaczenia dla zrozumienia przeszłości ich nosicieli w kontekście ogólnosłowiańskim, poprzez bałkański do wewnątrzserbskiego.

Po uroczystym otwarciu konferencji obrady toczyły się w dwóch sekcjach. Referenci przedstawiali główne założenia badanych tematów w krótkich 10-minutowych wystąpieniach, po których uczestnicy mieli możliwość zadawania pytań i wzięcia udziału w dyskusji. Pierwszej sekcji przewodniczyli Sreto Tanasić i Marina Janjić. Wystąpienia rozpoczął Sreto Tanasić (Belgrad) referatem *Дијалекатска лексика у часопису „Наш језик” (Leksyka dialektalna w czasopiśmie „Nasz Język”)*, w którym podkreślona została rola zarówno starej, jak i nowej serii czasopisma, dla popularyzacji wyników badań prowadzonych nad poszczególnymi wyrazami, grupami wyrazów, i wyrażeniami z poszczególnych dialektów oraz funkcjami stylistycznymi dialektyzmów.

Następnie Žarko Bošnjaković (Nowy Sad) w wystąpieniu *Лексиколошки приступ идиолекту (Leksykologiczne podejście do idiolektu)* podjął próbę wskazania powodów powstania, miejsca w systemie leksykalnych stosunków paradygmatycznych, okresu występowania oraz znaczenia dla etymologii niektórych „specyficznych” leksemów gwarowych.

Referat Gordany Dragin (Nowy Sad) *Лексика говора Новог Сада у (дијалекатским) речницима српског језика (Leksyka gwary Nowego Sadu w (dialektycznych) słownikach języka serbskiego)* dotyczył głównie częstotliwości występowania leksyki z gwary Nowego Sadu w słownikach literackiego języka serbskiego i w *Słowniku gwar serbskich Wojwodiny*.

Aneliya Vasileva Petkova (Wielkie Tarnowo) w tezach referatu *Диалектна лексика и топоними (Leksyka dialektalna i toponimy)* wskazała na leksykę dialektalną w dwukomponentowych, przymiotnikowo-rzeczownikowych, nazwach toponimicznych obwodu pleweńskiego.

W tezach wystąpienia Vladislav Marinov (Wielkie Tarnowo) *Хибридни глаголи във влашкия диалект в гр. Брегово (Вудинско) (Czasowniki hybrydowe w dialekcie wołoskim miasta Bregowo (obwód Widyński)* poruszył problem występowania czasowników-hybryd, utworzonych od słowiańskich (bułgarskich) tematów i rumuńskiego sufiksu oraz ich funkcji w bilingwistycznym dialekcie wołoskim.

Marina Janjić (Nisz) w wystąpieniu *Дијалекатска лексика у „Врањским” новинама (Leksyka dialektalna w gazecie „Wrańskiej”)* dokonała analizy korpus leksyki dialektu przireńsko-timoczkiego aktualnie używany w języku oficjalnym, wyekscerpowany z lokalnej gazety drukowanej *Wrańska*.

Jovanka Radić (Belgrad) w referacie *„Рајковица” као „Рајкова ливада” (дијалекатска условљеност топономастичког модела) („Rajkovića” jako „Rajkova ląka” (uwarunkowania dialektalne modelu toponimicznego)* omówiła uwarunkowania dialektalne występowania formacji toponimicznych typu *Rajkovića* w dwóch różnych obwodach serbskich – południowym Podrinii i Pomorawiu.

Referat Goluba Jašovića (Kosowska Mitrowica) *Дијалекатска лексика у стихозбирци „Страори” Ратка Поповића (Leksyka dialektalna w zbiorze wierszy „Straori” Ratko Popovicicia)* poświęcony był analizie leksyki dialektalnej w twórczości poety Ratko Popovicicia, pochodzącej z rodzimej gwary przireńsko-południowomorawskiej okolic Prisztiny.

Mirjana Petrović-Savić (Belgrad) postawiła sobie za cel w swoim wystąpieniu *Називу биљака у топонимију Рађевине (творбено-семантички аспект) (Nazwy roślin w toponimii Rađeviny (w aspekcie formalnym i semantycznym)* wyizolowanie i identyfikację terminów geograficznych, utworzonych od fitonimów oraz toponimów, w budowie których znajdują się nazwy roślin, a także opisanie modeli słowotwórczych toponimów tego typu.

Aleksandra Lončar Raičević (Nisz) w referacie *Силазни акценти на унутрашњим слоговима у речи (дијалекат – стандард) (Akcenty opadające na sylabach śródgłosowych wyrazów (dialekt – standard)* podjęła próbę określenia korelacji między parametrami wyrazu, takimi jak ilość sylab, długość akcentu opadającego i jego pozycji w wyrazie, a ustaleniem modelu akcentowego (z przeniesionym lub nieprzeniesionym akcentem) w wyrazach pochodzenia obcego, używanych w codziennych kontaktach w gwarach regionu užickiego.

Po przerwie obrady kontynuowano pod przewodnictwem Ljiljany Nedeljkov i Tatjany Trajković. Ljubisav Ćirić (Nisz) w wystąpieniu *Обим диференцијације и мера егземплификације у дијалекатским речницима (Zakres dyferencjacji i zasięg egzemplifikacji w słownikach gwarowych)* zmierzył się z pytaniem o niezbędną ilość przykładów, które potwierdzają zaobserwowany poziom dyferencjacji w gwarze Łużnic, której słownik dialektologiczny właśnie powstaje.

Ljiljana Nedeljkov (Nowy Sad) poruszyła w referacie *Модел за израду регионалног речника традиционалне културе (Wzór tworzenia regionalnego słownika kultury tradycyjnej)*

problem właściwości strukturalnych i semantycznych, jakimi powinien cechować się słownik dialektologiczny, aby w sposób precyzyjny i wszechstronny odzwierciedlał konceptualizację świata w tradycyjnej kulturze danego regionu.

Rada Stijović (Belgrad) w referacie *Дијалекатски речници и граматика (Słowniki dialektologiczne i gramatyka)* podjęła się próby odpowiedzi na pytanie: jakie informacje gramatyczne – oprócz semantycznych i akcentowych, morfologicznych i składniowych – powinien zawierać słownik dialektologiczny.

W wystąpieniu Jordana Marković (Nisz) *Дијалекатски речници као слика свога аутора (Słowniki dialektologiczne jako obraz swojego autora)* poruszony został temat wpływu autora na kształt słownika. Na podstawie analizy słowników dialektologicznych referentka stwierdziła, że słowniki, począwszy od strony formalnej, czyli szaty graficznej, okładki i objętości, poprzez wybór słownictwa, do sposobu, w jaki leksyka została opracowana, dostarczają nam istotnej informacji na temat swoich autorów.

Nikola Ramić (Kragujewac) wskazał w referacie *Полисемја и семантичка диференцирања у диалектима (Polisemia i dyferencjacje semantyczne w dialektach)* na niektóre przyczyny, z powodu których charakterystyki idiomatyczne dialektu ze sfery leksykonu jest trudniej zdefiniować niż takie właściwości z innych sfer systemu językowego.

Dragana Radovanović (Belgrad) w wystąpieniu *Комплементарност речника и литерарних прича о речима (Komplementarność słownika i literackich opowiadań o wyrazach)* podkreśliła różnice między słownikami języka literackiego i słownikami dialektologicznymi oraz słownikami-powieściami i opowiadaniem o wyrazach.

W swoim referacie *Израда јединственог речника призренско-тимочке дијалекатске зоне (Tworzenie jednolitego słownika obszaru dialektów prizreńsko-timoczki)* Marina Jurišić (Belgrad) podkreśliła konieczność powstania kompleksowego słownika prizreńsko-timoczkiego obszaru dialektalnego i korzyści z tego płynące, wobec faktu opublikowania do tej pory szeregu słowników dialektologicznych, poświęconych tej gwarze.

Mirjana Ilić (Nisz) podjęła się w wystąpieniu *Развој лексикографских поступака у диалекатским речницима ПТ зоне (Rozwój procesów leksykograficznych w słownikach dialektologicznych obszaru PT)* analizy procesów leksykograficznych w słownikach dialektologicznych obszaru prizreńsko-timoczkiego, któremu poświęcona jest największa ilość opracowań leksykograficznych, wydanych w różnych okresach i redakcjach.

Brankica Marković (Belgrad) przedstawiała w referacie *Преглед досадашњих истраживања дијалекатске лексике у Војводини (Przegląd dotychczasowych badań z zakresu leksyki dialektalnej w Wojwodinie)* zarys badań leksyki dialektalnej Wojwodiny i wymieniła obszerną bibliografię z tej dziedziny.

Sekcji drugiej w pierwszej części obrad przewodniczyli Marjan Marković i Mirjana Ilić, którzy poprosili wszystkich prelegentów o uczczenie minutą ciszy pamięci Milety Bukumirić, która zmarła na krótko przed konferencją.

Wystąpienia rozpoczął Mato Pižurica (Nowy Sad) referatem *Од ентузијазма до етимолошких покушаја (Od entuzjazmu do prób etymologicznych)*, w którym zwrócił uwagę na problem autorów, którzy na podstawie badań kilku wyrazów dialektalnych chcą pokazać swoją wiedzę z zakresu semantyki wyrazów, a często nie mają ku temu podstaw.

Marjan Markovič (Skopje) w referacie *Етимолошка анализа на називите за 'молив' и 'хартија' во словенските дијалекти (според материјалот от Општословенскиот лингвистички атлас) (Analiza etymologiczna nazw „ołówek” i „papier” w dialektach słowiańskich (na podstawie materiału z Ogólnosłowiańskiego Atlasu Lingwistycznego)* przeprowadził analizę wyrazów *ołówek* i *papier* w oparciu o rezultaty badań dialektów słowiańskich, zebranych z 850 punktów całego obszaru Słowiańszczyzny.

W swoim wystąpieniu *Словенски и несловенски лексички елементи и македонскиот дијалектен ареал (лексичко-семантичка сфера на покуќнински предмети и посатки) (Słowiańskie i niesłowiańskie elementy leksykalne i macedoński zasób dialektalny (leksykalno-semantyczne pole przedmiotów codziennego użytku i naczyń)* Svetlana Davkova-Gieorgieva (Skopje) rozparzyła bogactwo form wariantywnych w zakresie leksyki dialektalnej, obejmującej przedmioty codziennego użytku i naczynia, wynikające z różnych adaptacji wyrazów zapożyczonych, jak i obecność synonimicznych par leksykalnych, będących w większości pochodzenia słowiańskiego, w przeciwieństwie do ograniczonej leksyki pochodzenia niesłowiańskiego.

Feliks Czyżewski (Lublin) w referacie *Wybrane problemy leksyki pogranicza polsko-ukraińskiego* wskazał na konieczność badania leksyki pogranicza na szerokim ogólnosłowiańskim tle i w kontekście kulturowym, gdyż granice etniczne i dialektalne przebiegają na ogół inaczej niż granice administracyjne i polityczne.

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (Lublin) w swoim wystąpieniu *Rekonstrukcja obrazu świata i człowieka w lubelskim słowniku etnolingwistycznym* uzasadniła podejście onomazjologiczne i ideograficzne, zastosowane w przygotowywanym *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, który stanowi rekonstrukcję tradycyjnego obrazu świata i człowieka, utrwalonego w języku, folklorze, obrzędach.

Dijana Crnjak (Banja Luka) w referacie *Puļeĉi stranaĝ poruļeĉla u nasturškoj leksiji okoline Laktaša (Wyrazy pochodzenia obcego w leksyce pasterskiej okolic Laktaša)* poddała analizie zapożyczenia w leksyce pasterskiej, które są rezultatem bezpośrednich i aktywnych kontaktów międzyjęzykowych, głównie z językiem tureckim i greckim, a za ich pośrednictwem również z arabskim i perskim.

Tatjana Trajković (Nisz) wystąpiła z referatem *Ономастичка грађа у дијалекатским речницима југоисточне Србије (Materiał onomastyczny w słownikach dialektologicznych południowo-wschodniej Serbii)*, w którym dokonała przeglądu występowania toponimów, antroponimów, chrematonimów w różnych słownikach dialektologicznych z obszaru południowo-wschodniej Serbii.

Ana Savić Grujić (Nisz) w wystąpieniu *Негативна номинација човека мотивисана говором (Negatywna nominacja człowieka motywowana gwarami)* przeanalizowała w aspekcie semantyczno-słowotwórczym leksykę dialektów prizreńsko-timoczkich, służącą negatywnej nominacji osób płci męskiej.

Na konferencji został również przedstawiony referat zmarłej Milety Bukumirić (Kosowska Mitrowica) *Лексикографија косовско-ресавских говора на подручју Косова и Метохије (Leksykografia gwar kosowsko-resawskich na terenie Kosowa i Metochii)*, w którym został porównany materiał leksykalny z terenów Kosowa i Metochii, zawarty w starszych i nowszych wydaniach leksykograficznych tego obszaru.

Tanja Milosavljević (Nisz) w wystąpieniu *Поступци лексикографисања варијетета у новијим дијалекатским речницима* (*Sposoby notowania wariantywności w powszych słownikach dialektologicznych*) wskazała na sposoby rozwiązywania problemów, związanych z występowaniem fonetycznych, morfologicznych i semantycznych wariantów oraz związków syntagmatycznych w najnowszych serbskich słownikach dialektologicznych.

Drugą część obrad, której przewodniczyli Mihaj Radan i Jelena Stošić rozpoczął Goce Cvetanovski (Skopje) referatem *Околу работата на Речником на северното македонско наречје (PCMН)* (*Wokół prac nad Słownikiem północnego dialektu macedońskiego*), w którym przedstawił stopień zaawansowania prac nad słownikiem północnych gwar macedońskich: wratniczko-tetowskich, skopsko-crnogorskich, kumanowskich, kriwoplaneczkich, kratowskich i swetinikolskich.

Następnie Mariola Mostowska (Lublin) i Valentina Bondzholova (Wielkie Tarnowo) w swoim wspólnym wystąpieniu *Диалектни думи в Българско-полския речник на разговорната лексика* (*Wyrazy dialektyczne w Bułgarsko-polskim słowniku leksyki potocznej*) scharakteryzowały i sklasyfikowały wyrazy pochodzenia dialektalnego, które jako jeden z elementów mowy potocznej zostały ujęte w *Bułgarsko-polskim słowniku potocyzmów*, oraz wskazały na specyficzne trudności w procesie ich przekładu.

Katica Trajkota (Skopje) w referacie *Лексиката на Станиславовиот пролог во Речником на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (*Leksyka Stanisławowego prologu w Słowniku języka staro-cerkiewno-słowiańskiego redakcji macedońskiej*) poddała analizie semantycznej i frekwencyjnej leksemy, związane przede wszystkim z chrześcijaństwem i życiem religijnym, wyekscerpowane z rękopisu prologu z XIV w.

W swoim wystąpieniu Mihaj Radan (Timiszoara) *Дијалекатска лексика и реконструкција некадашњег предмиграционог дијалекатског стања* (*na примерима лексике карашевских, призренско-тимочких и косовско-ресавским говорима*) (*Leksyka dialektalna i rekonstrukcja dawnego przedmigracyjnego stanu dialektu* (*na przykładzie leksyki gwar karaszewskich, przyreńsko-timoczkich i kosowsko-resawskich*)) podkreślił znaczenie leksyki dialektalnej dla rekonstrukcji dawnego przedmigracyjnego stanu wschodniego i, częściowo, centralnego ekawskiego (serbskiego) dialektu sztokawskiego.

Nadežda Jović (Nisz) zaprezentowała w swoim wystąpieniu *О концепцију тематског речника „Хилендарског медицинског кодекса“* (*O koncepcji słownika tematycznego Chilendarskiego Kodeksu Medycznego*) koncepcję powstania słownika tematycznego do XVI-wiecznego odpisu *Chilendarskiego Kodeksu Medycznego*, zawierającego nazwy chorób, części ciała ludzkiego, stanów psychicznych, zwierząt i roślin oraz leksykę meteorologiczną, w którym leksemy zostały rozpatrzone z perspektywy historycznej w zestawieniu ze swoimi odpowiednikami w słownikach dialektologicznych południowo-wschodniej Serbii i słownikami języka serbskiego.

Irena Cvetković Teofilović (Nisz) przedstawiła w wystąpieniu *Макроструктура „Речника славеносрпског језика“* (*Макроструктура „Слownika језика слованосербског“*) projekt stworzenia słownika słowianoserbskiego, mówiła w szczególności o konieczności zgromadzenia odpowiedniego materiału, wyborze jednostek leksykalnych i sprecyzowaniu jego makro i mikro struktury, co będzie stanowiło znaczny wkład w badania naukowe w zakresie leksykografii historycznej.

W swoim referacie *Лексикографска обрада партиципа у „Речнику славеносрпског језика”* (*Leksykograficzne opracowanie imiesłówów w „Słowniku języka słowianoserbskiego”*) Jelena Stošić (Nisz) podjęła próbę odpowiedzi na pytanie – jaka jest specyfika fonetyczna, morfologiczna, składniowa i semantyczna imiesłówów w języku staro-cerkiewno-słowiańskim i jak przebiega redukcja tego systemu w języku serbskim do XVIII w.

Miliana-Radmila Uskatu (Timiszoara) w referacie *О карашевском обреду и терминологији крштења* (*O karaszewskim obrzędzie i terminologii chrztu*) dokonała analizy sposobu wpływu bezpośrednich kontaktów z banacką ludnością rumuńska na powstanie licznych interferencji lingwistycznych i etnograficznych, które odzwierciedlone zostały w karaszewskim obrzędzie chrztu i jego specyficznej terminologii.

Milica Mimović (Kragujewac) w wystąpieniu *Прилог терминологији годишњих обичаја у Брњаку* (*Przyczynek do terminologii obyczajów całorocznych Brnjaka*) przedstawiła przegląd poszczególnych nazw, związanych z obyczajami całorocznymi w położonej w pasie pogranicznym wsi Brnjak.

W ramach konferencji został przeprowadzony okrągły stół, podczas którego prof. dr Nedeljko Bogdanović swoim wystąpieniem *Отворена питања израде дијалекатских речника* (*Pytania otwarte wokół słowników dialektologicznych*), w którym mówił o niektórych podstawowych problemach leksykografii dialektologicznej, otworzył wśród uczestników ciekawą merytoryczną dyskusję na temat jej kierunków i perspektyw rozwoju.

Konferencja w Niszu była spotkaniem dialektologów, stojącym na bardzo wysokim poziomie naukowym, doskonale zorganizowanym i przebiegającym w twórczej i zarazem miłej atmosferze.

STRESZCZENIA

ABSTRACTS

**MISJA ŚW. ŚW. CYRYLA I METODEGO I JEJ ODDZIAŁYWANIE NA
WSPÓŁCZESNE TERENY POLSKI**

**THE MISSION OF SS. CYRIL AND ST METHDIUS AND ITS INFLUENCE ON
MODERN POLISH LANDS**

Tomasz Tarasiuk

Institute of Art – Polish Academy of Sciences

Keywords: history of Poland, Slavonic mission of Cyril and Methodius, Byzantine-Slavonic rite in Poland, christianity in Poland, Eastern Orthodox Church.

The paper suggests a “spiritual map” of Poland in the context of civilizational influences in the age of Cyril and Methodius. The genesis of conversion and Christianisation in the Polish kingdom is a complex issue. The neighbouring lands of Poland, Bohemia and Rus had different impact on Central Europe’s denominational structure. This is why the origins of Christianity in Poland cannot be restricted exclusively to Latin rites. Expert opinions and archaeological research results suggest the existence of the Methodian rite in medieval Poland. The intention of this paper is to overview some rare information and academic sources. The awareness of religious history and traditions is of fundamental importance to the knowledge of Polish history.

ЗА БЛИЗОСТТА НА РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ ДО КИРИЛО-МЕТОДИЕВИЯ ЕЗИК

**ON THE PROXIMITY OF RHODOPE DIALECTS TO THE CYRILLO-METHODIAN
LANGUAGE**

Elena Kanevska-Nikolova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”, College of Smolyan

Keywords: archaic features (phonetic, grammar, lexical), Rhodope dialects, Cyril and Methodius language.

The paper systematically presents the most archaic features characteristic of the Rhodope dialects (in the area of phonetics, grammar and vocabulary) that make them the closest to the Old Bulgarian language of Cyril and Methodius. Based on phonetic features (presence of *ô*, *ê*, *bi*, akavism, terminal softness of consonants), grammar features (case forms of nouns, the three-tier article system revealing the names and pronouns and pronominal adverbs, word order syntactic features) and lexical features (preserved ancient words), the author concludes that the Rhodope dialects with their uniqueness and antiquity remain an inexhaustible source of valuable data about the history of Bulgarian and Slavic linguistics.

**PIERWSZE CHORWACKIE PRZEKŁADY ŁACIŃSKICH HYMNÓW DO MATKI
BOŻEJ (ANALIZA JEZYKOWA)**

**THE FIRST CROATIAN TRANSLATIONS OF LATIN HYMNS TO THE MOTHER OF
GOD (LINGUISTIC ANALYSIS)**

Magdalena Baer
Adam Mickiewicz University in Poznan

Keywords: hymn, translation, Croatian language, sixteenth and seventeenth century, Our Lady.

Prayers and hymns to the Virgin Mary are among the first and most important works of Croatian literature created in the national language. The paper gives an overview of the analysis of the first Croatian language translations of Latin hymns to the Virgin Mary (from the XVI–XVII cc.) and, where possible, profiles their authors. Most frequently translated hymns were: *Ave maris stella*, *Quem terra, pontus, aethera* and *Salve Regina*.

**ЗА ДЕРИВАТИТЕ ОТ МЪЖКИТЕ СЛОЖНИ ЛИЧНИ ИМЕНА В
ИЗТОЧНОСЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ**

**ON MASCULINE COMPLEX PERSONAL NAMES' DERIVATIVES IN EAST SLAVIC
LANGUAGES**

Ivan Chobanov
Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Keywords: derivation, hypocoristic formants, hypocorism, reduction.

A wide-spread way of reducing complex personal names is dropping off one of the nuclear morpheme and retaining the other with the observance of the morpheme limit. Roots obtained with the help of that model are defined as hypocoristic. They are used in the formation of new names. The paper reveals that the count of compound masculine personal names in all East Slavic languages (Russian, Belarusian and Ukrainian) is limited, and the count of hypocorisms is limited too.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПИСУ ПОЛЬСЬКИХ ПРИЗВИЩ ДРОГОБИЧАН НА МЕЖІ
XVIII–XIX СТОЛІТЬ**

**ORTHOGRAPHIC FEATURES OF POLISH SURNAMES OF DROHOBYCH
RESIDENTS AT THE END OF XVIII – BEGINNING OF XIX CENTURIES**

Marta Abuzarova
Adam Mickiewicz University in Poznan

Keywords: parish registers, last name, surname, spelling variations, Polish spelling.

The paper discusses surnames of residents of Drohobych in the XVIII c., acquired from parish registers. Examples of spelling variations of identical surnames are given. The occurrence of such differences is down to various factors: imperfect writing system, ignorance of surname holders, carelessness of priests.

ETAPY STANDARYZACJI JEZYKA BOŚNIACKIEGO

STAGES OF STANDARDIZATION OF THE BOSNIAN LANGUAGE

Robert Bońkowski
University of Silesia

Keywords: Slavic languages, national identity, standardization of language, Bosnian language.

The paper discusses the process of standardization of the Bosnian language. This is the third language that was separated from the former Serbo-Croatian language. The author reveals problems associated with Bosnian national identity and the name of the language used by the Bosnians. The paper also discusses the work of Bosnian linguists, which finally led to the formation of language in the form now used in Bosnia.

**Z PROBLEMATYKI KALK JĘZYKOWYCH W TERMINOLOGII ANATOMICZNEJ
(NA MATERIALE CHORWACKIM)**

CALQUES IN ANATOMICAL TERMINOLOGY IN THE CROATIAN LANGUAGE

Barbara Popiolek

Jagiellonian University in Krakow

Keywords: linguistics, Croatian, calques, terminology, loanwords.

The paper attempts to analyze loanwords in Croatian anatomical terminology. The history of every language has known periods when its vocabulary became enlarged with foreign and loanwords under the influence of other cultures and languages. Croatian scientific terminology was created under the influence of German and Latin languages (with Latin used in medicine in Croatia until the beginning of the XIX century). The main focus of this study is the problem of calques among loanwords. Croatian anatomical terms are formed as calques, either at word-forming level (morphemes are translated one by one) or semantically (motivation for a specific meaning of a term is taken over particularly from German). The examined material contains about 250 calques. The paper presents only examples selected from lexical structures. They represent the type of structural calques with few examples of semantic calques.

**СТАТУС РУМУНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В БОТАНІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ
УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК**

**STATUS OF LOANWORDS FROM ROMANIAN IN THE BOTANICAL LEXICON OF
UKRAINIAN SOUTH-BESSARABIAN SUBDIALECTS**

Olena Daki

Izmail State Humanities University

Keywords: loanwords, borrowings from Eastern Romance languages, botanical name, subdialects, language contacts.

The paper reviews botanical names borrowed from Romanian. It determines the status of Romanian loanwords in the botanical lexicon in South-Bessarabian subdialects. The study reveals that 28,6 % of botanical loanwords in Ukrainian subdialects come from the Romanian language.

**BULGARSKIE FRAZEOLOGIZMY EMOCJONALNE Z GŁÓWNYM
KOMPONENTEM SERCE**

**BULGARIAN EMOTIONAL IDIOMS WITH “HEART” AS THEIR MAIN
COMPONENT**

Joanna Mleczko
University of Silesia

Keywords: phraseology, somatisms, feelings, biological and cultural motivation.

The paper gives a semantic analysis of Bulgarian emotional idioms with „heart” as their main component. Excerpted idioms are divided into biologically and culturally motivated. The first group includes idioms, strenghtening physiological processes which are accompanied by experienced feelings, while the second group includes idioms associated with the very experiencing of these feelings – culturally significant gestures and behaviors. The entire material has been combined with idioms expressing feelings and containing other internal body parts in their composition.

ОБРАЗЪТ НА МЪЖА И ЖЕНАТА В ПОЛСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ПАРЕМИИ

THE IMAGE OF MEN AND WOMEN IN POLISH AND BULGARIAN PROVERBS

Stoyno Spasov
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

Keywords: linguistic world view, stereotypes, proverbs.

The paper presents the linguistic image of men and women, based on Polish and Bulgarian proverbs. Proverbs build a specific image of gender relations as they often depict traditional family and social roles. This image is often reflected in contemporary anecdotes depicting various contexts of modernity. The paper’s main conclusion is that proverbs in both cultures are dominated by androcentrism.

**МОДЕЛІ СВІТУ У ДРАМАТУРГІЇ БЕРНАРДА ШОУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ**

**MODELS OF REALITY IN GEORGE BERNARD SHAW'S PLAYS: MEANS OF
INTERPRETATION**

Yulia Diakiv

Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych

Keywords: Bernard Shaw's creativity, drama discourse, discursive reality, text interpretation.

The paper reveals ways of interpreting reality as a discourse in G. B. Shaw's plays *Misalliance*, *Getting Married*, *Man and Superman*, *Back to Methuselah* and *Saint Joan*. It also features the main characteristics of conflict situations in Shaw's plays. Analyses suggest that these conflict situations have no external reflection; they can be derived from the subtext by outlining details, expressing moods and highlighting plot nuances.

**ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОВИТАЛЬНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТИ В СУДЬБЕ И
ТВОРЧЕСТВЕ Ю. И. КРАШЕВСКОГО**

**THE REFLECTION OF ETHNIC VITALITY AND MULTICULTURALISM IN J. I.
KRASZEWSKI'S LIFE AND WORKS**

Maria Zhigalova

A. S. Pushkin Brest State University

Keywords: regional culture, ethnic vitality, multiculturalism, Józef Ignacy Kraszewski, multinationality, inter-ethnic communication.

The paper traces problems of ethnic vitality and multiculturalism in the life and works of J. I. Kraszewski, once labelled "a titan of thought". The multiethnic character of his oeuvre is revealed by Russian translation examples. The conducted analysis leads to the conclusion that ethnic and multicultural values coexist harmoniously in Kraszewski's fate and writings.

**ВАЙНА ЯК ВЫПРАБАВАННЕ НА ЧАЛАВЕЧНАСЦЬ: ПАВОДЛЕ ТВОРАЎ
БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ ПРОЗЫ (В. БЫКАЎ, А. АДАМОВІЧ, Т. НОВАК,
Т. БАРОЎСКИ)**

**WAR AS AN ORDEAL FOR HUMANITY: BASED ON BELARUSIAN AND POLISH
FICTION (V. BYKAU, A. ADAMOVICH, T. NOWAK, T. BOROWSKI)**

Volga Kavalchuk

A. S. Pushkin Brest State University

Keywords: literary conflict, war in literature, Belarusian and Polish fiction.

The paper discusses the problem of literary conflict in Belarusian and Polish fiction. The author analyses selected works about the Second World War and concludes that they reveal a specific kind of conflict situations. Fiction works by W. Bykau, A. Adamowich, T. Nowak and T. Borowski highlight protagonists' opposition not only to other characters (enemies, nazi soldiers), but also to some aspects of the protagonist's own personality and value system.

HENRYK SIENKIEWICZ IN BULGARIAN CULTURAL MEMORY

HENRYK SIENKIEWICZ W BUŁGARSKIEJ PAMIĘCI KULTUROWEJ

Kamen Rikev

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Keywords: Polish-Bulgarian literary relationships, cultural memory, modern Slavic literatures.

Artykuł ukazuje obecność Henryka Sienkiewicza i jego dorobku literackiego w kulturze bułgarskiej od początku XX w. do końca pierwszej dekady XXI w. Aspekty interpretacji arcydzieł i poszczególnych faktów z biografii pisarza wskazują na specyficzne funkcje, które autor pełni w bułgarskim życiu kulturowym, w tym: rola nowoczesnego symbolu słowiańskiej cywilizacji i duchowości; przykład materialnie usytuowanego twórcy; rola autora, uznanego przez państwo i społeczność; funkcja przedstawiciela europejskiej tożsamości poszczególnych kultur słowiańskich.

**ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ІВАНА ФРАНКА
В ПЕРІОДИЦІ**

**TRANSLATION ISSUES WITH IVAN FRANKO'S POLISH LANGUAGE
PUBLICATIONS IN PERIODICALS**

Irina Kapanaiko

Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych

Keywords: linguistics, periodicals, language functions, aliases.

The paper discusses translation problems concerning Ivan Franko's Polish periodical articles. It groups and explains aliases used by Franko in Polish papers and defines the basic purpose of his journalistic works in connection with the Ukrainian national movement. The analyses highlights the importance of Franko's heritage for the development of Ukrainian language.

**ОСВОЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ ИЗ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ВЕСТЯХ-
КУРАНТАХ 1600–1639 ГГ.**

ADAPTATION OF GERMAN LOANWORDS IN RUSSIAN KURANTY (1600–1639)

Dorota Gluszak

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Keywords: linguistics, history of language, loanwords from German, opinion journalism of the XVII century.

The paper discusses the process of adapting German loanwords into the Russian language. Source material is extracted from the first handwritten editions of Russian opinion journalism (from 1600 to 1639). The paper reveals the process of absorbing loanwords on phonetic and morphological levels and records changes in word genders and resonance variants in words internalized into Russian either originating directly from German or passed on through German from other languages.

**РАЗЛИКИ В АНГЛИЙСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ СЛОВОРЕД КАТО ПРИЧИНА ЗА
НЯКОИ ГРЕШКИ, ДОПУСКАНИ ОТ БЪЛГАРСКИ СТУДЕНТИ, ИЗУЧАВАЩИ
АНГЛИЙСКИ ЕЗИК**

**DIFFERENCES IN ENGLISH AND BULGARIAN WORD ORDER AS A CAUSE OF
MISTAKES MADE BY BULGARIAN STUDENTS LEARNING ENGLISH**

Emilia Kotsarova

Plovdiv University "Paisii Hilendarski", College of Smolyan

Keywords: differences, word order, errors, translation, Bulgarian students, learning English.

The article deals with some major differences in the word order of Bulgarian and English sentences. It focuses on several problem areas in English translations of Bulgarian fiction that cause typical errors in word order. The author's comments and conclusions are based on examples excerpted from Bulgarian native speaker students of English Philology. The causes for all noted errors can be grouped into several categories: insufficient knowledge of English word order, lack of individual practice, lack of appropriate translation training in secondary school, the very specifics of fiction translation.

СЛОВА-ПАРАЗИТЫ – СВОЙСТВЕННЫ ЛИ ОНИ ТОЛЬКО УСТНОЙ РЕЧИ?

FILLERS – ARE THEY INHERENT TO ORAL SPEECH ONLY?

Iwona Kowalczyk-Domań

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Keywords: redundant particle, filler particle, spontaneous speech, words and sounds without meaning.

The paper defines "redundant particles" as a number of words and sounds, insignificant in terms of semantics. It is customary to say that they are characteristic to speech solely, when a user of a language commonly uses certain particles. The analysis is based on Russian, Ukrainian and Bulgarian examples of redundant particles in a written form, found on the Internet. The collected language material allows to confirm the thesis that redundant particles are reflected in both oral and written practice, because they are especially characteristic to spontaneous speech.

**THE SUBSTANTIVE SYNTAGMA IN AN ATTRIBUTIVE FUNCTION AND IN
LEXICOGRAPHY PRACTICE**

**СУБСТАНТИВНАТА СИНТАГМА В АТТРИБУТИВНА ФУНКЦИЯ И В
ЛЕКСИКОГРАФСКАТА ПРАКТИКА**

Liljana Ivanova Tomova
Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

Keywords: syntagma, attributive function, lexicography, syntactic relation, compound.

В статията двойните синтагми се определят чрез подчинителна връзка и се състоят от два компонента – определяемо и определящо. Първата дума се приема като основна, а втората – подчинена. В английския език, като език с аналитична структура, паратакисът играе основна роля в изразяването на синтактичните връзки. Резултатите от направеното изследване могат да бъдат полезни в практическото усвояване на английския език, тъй като е доста сложно да се използват съществителни имена в ролята на определяемо, когато в българския език те са прилагателни, скланяни по род и число.

**РАССКАЗЫ ОЛЕГА ЖДАНА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ БЕЛОРУССКИХ ЧИТАТЕЛЕЙ
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА „СКАЗКА О БЕЛОРУССКОМ РУБЛЕ И БАБУШКЕ С
ВНУЧКОЙ”)**

**OLEG ZHDAN'S SHORT STORIES IN THE INTERPRETATION OF BELARUSIAN
READERS (BASED ON "TALE OF THE BELARUSIAN RUBLE AND THE
GRANDMOTHER AND HER GRANDDAUGHTER")**

Maya Surkova
A. S. Pushkin Brest State University

Keywords: Russian-language writer, interpretation of fiction, Belarusian ruble, cultural consciousness.

The article suggests an interpretation of Oleg Zhdan's short story and stresses out ethical values as its key message.

**POZOSTAŁOŚCI Z PRZEDCHRZEŚCIJAŃSKICH WIERZEŃ SŁOWIAŃSKICH W
DZISIEJSZEJ POLSKIEJ TRADYCJI LUDOWEJ**

**REMAINS OF SLAVIC PRE-CHRISTIAN BELIEFS IN MODERN POLISH FOLK
TRADITIONS**

Jakub Piesta

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, College of Biala Podlaska

Keywords: Slavic folklore, pre-Christianity, pagan rituals, modern folklore.

The article gives an overview of modern Christian feasts in Poland rooted in pagan traditions. It is based on the works of B. Ogrodowska.

NOTY O AUTORACH
NOTES ON THE AUTHORS

Marta Abuzarova (*stetsula@amu.edu.pl*): doktorantka w Zakładzie Ukrainistyki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu; zawodowy muzyk, dyrygent. Obszar badań: antroponimia miasta Drohobycz.

Magdalena Baer (*magbaer@amu.edu.pl*): doktorantka w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Obecnie pracuje nad analizą chorwackich przekładów łacińskich hymnów z XVIII–XIX w. Autor 10 artykułów naukowych opublikowanych w Polsce i zagranicą. Zainteresowania badawcze: historia języka chorwackiego.

Robert Bońkowski (*robert.bonkowski@us.edu.pl*): dr hab., adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Autor dwóch monografii i ok. 40 artykułów naukowych opublikowanych w Polsce i krajach bałkańskich.

Ivan Chobanov (Иван Чобанов, *ivan_petrov_chobanov@abv.bg*): docent dr, językoznawca; absolwent Uniwersytetu Św. Cyryla i Metodego w Wielkim Tyrnowie. Pracownik Katedry Językoznawstwa Ogólnego i Historii Języka Bułgarskiego Uniwersytetu Paisija Hilendarskiego w Płowdiwie. Lektor języka i wykładowca kultury bułgarskiej na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu (1982–1986). Główne zainteresowania badawcze: onomastyka, antroponimia słowiańska.

Olena Daki (Олена Дакі, *daki-lena@rambler.ru*): dr, pracownik Katedry Języka Ukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Izmaile. Autor monografii *Słownictwo botaniczne w ukraińskich dialektach w regionie między Dniestrem i Dunajem*. Zainteresowania badawcze: współczesna dialektologia.

Yulia Diakiv (Юлія Дяків, *yulya.diakiv@rambler.ru*): doktorantka w Katedrze Języków Germańskich i Translatoryki Uniwersytetu Iwana Franki w Drohobycz. Obszar badań: dramaturgia G. B. Shawa.

Dorota Głuszak (*gluszakdorota@wp.pl*): absolwentka Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, doktorantka w Zakładzie Języka Rosyjskiego UMCS, przygotowuje rozprawę doktorską z zakresu historii języka rosyjskiego. Zajmuje się badaniem zapożyczeń leksykalnych w pierwszych rękopiśmiennych wydaniach *Vesti-Kurantów* z lat 1600–1648, należących do gatunku wczesnej publicystyki rosyjskiej.

Elena Kanevska-Nikolova (Елена Каневска-Николова, *elenatn@abv.bg*): Prof. Sc.D., absolwentka Uniwersytetu Sofijskiego im. Św. Klemensa Ohrydzkiego, wykładowca współczesnego języka bułgarskiego na Uniwersytecie Płowdiwskim (Kolegium w Smolianie). Główne zainteresowania badawcze: dialektologia, socjolingwistyka, syntaktyka, stylistyka języka bułgarskiego. Autor 5 monografii, ponad 60 artykułów naukowych, podręcznika *Stylistyka współczesnego języka bułgarskiego*. Członek Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjolingwistycznego w Sofii, Stowarzyszenia Naukowców w Bułgarii, Rotary International – klub Smolian.

Iryna Kapanajko (Ирина Капанайко, *kapanajiko@yahoo.com*): doktorantka w Katedrze Języka Ukraińskiego Uniwersytetu Iwana Franki w Drohobyczu. Autor publikacji naukowych o roli Iwana Franki dla rozwoju języka i kultury ukraińskiej.

Volga Kavalchuk (Вольга Кавальчук, *opushko@tut.by*): doktorantka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu A. S. Puszkina w Brześciu. Obszar badań: tematyka drugiej wojny światowej w prozie białoruskiej i polskiej.

Emilia Kotsarova (Емилия Коцарова, *emilia_yaklinova@abv.bg*): absolwentka Uniwersytetu Paisija Hilendarskiego w Płowdiwie (filologia angielska), wykładowca języka angielskiego w Kolegium UP w Smolianie od 2005 r. Główne zainteresowania badawcze: lingwistyka kontrastywna, translatoryka bułgarsko-angielska, metodyka nauczania języków obcych.

Iwona Kowalczyk-Domań (*iwona.kowalczyk.doman@gmail.com*): studentka filologii rosyjskiej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Obszar zainteresowań naukowych: tendencje rozwojowe współczesnego języka rosyjskiego, frazeologia rosyjska oraz teoria przekładu.

Liudmila Mindova (Людмила Миндова, *lmindova@yahoo.co.uk*): dr, absolwentka Uniwersytetu Sofijskiego im. Św. Klemensa Ohrydzkiego, pracownik Instytutu Bałkanistyki Bułgarskiej Akademii Nauk. Autor tomu poetyckiego *Блус по никое време* (2010) oraz monografii *Гласът на барока. Иван Гундулич и хърватската барокова норма* (Sofia, 2011). Tłumacz literatury pięknej z języków serbskiego, chorwackiego i słoweńskiego. Zainteresowania badawcze: współczesne literatury słowiańskie, historia kultury serbskiej, chorwackiej i słoweńskiej.

Joanna Mleczko (*joanna.mleczko@us.edu.pl*): dr, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Główne zainteresowania badawcze: etnolingwistyka, słowotwórstwo. Autor monografii *Bułgarskie pieśni łazarskie. Próba systematyki pieśni obrzędowych* (Katowice 2007).

Mariola Mostowska (*mdeliev@yahoo.com*): dr, asystent w Zakładzie Językoznawstwa Słowiańskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej UMCS. Główne zainteresowania naukowe: językoznawstwo konfrontatywne, a w szczególności gramatyka porównawcza języków słowiańskich na bazie języka bułgarskiego i polskiego; leksykologia i leksykografia bułgarsko-polska; teoria i praktyka przekładu.

Radostina Petrova (Радостина Петрова, *dignova@yahoo.com*): absolwentka Uniwersytetu Sofijskiego im. Św. Klemensa Ohrydzkiego (2012), od 2013 r. doktorantka w Katedrze Literatur Słowiańskich US. Autor 5 artykułów naukowych, tłumacz literatury naukowej. Główne zainteresowania naukowe: współczesna literatura bułgarska i polska, literaturoznawstwo porównawcze, translatoryka.

Jakub Piesta (*kubapiesta@gmail.com*): student slawistyki na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej – Kolegium Licencjackim w Białej Podlaskiej.

Barbara Popiołek (*barbara.popiolek@uj.edu.pl*): dr, adiunkt w Zakładzie Filologii Chorwackiej, Serbskiej i Słoweńskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Główne zainteresowania badawcze: językoznawstwo serbskie i chorwackie (słowotwórstwo, leksykologia, frazeologia), historia języka serbskiego i chorwackiego.

Kamen Rikev (Камен Рикев, *kamenrikev@gmail.com*): dr, absolwent Uniwersytetu Sofijskiego im. Św. Klemensa Ohrydzkiego, pracownik Katedry Literatur Słowiańskich Uniwersytetu Sofijskiego (2000–2011), wykładowca języka, literatury i kultury bułgarskiej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (od 2011 r.). Autor antologii literatury polskiej od średniowiecza do oświecenia *Зубър, видра и паун* (Sofia, 2008), ponad 50 artykułów naukowych i popularnonaukowych w językach bułgarskim, polskim, ukraińskim. Zainteresowania badawcze: bułgarsko-polskie stosunki literackie i kulturowe, historia kultury narodów bałkańskich i słowiańskich, chrześcijańskie korzenie literatury bułgarskiej i polskiej.

Petar Sotirov (Петър Сотиров, *sotirov@wp.pl*): prof. dr, kierownik Zakładu Językoznawstwa Słowiańskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej UMCS. Autor kilku książek oraz licznych artykułów i rozpraw naukowych. Główne zainteresowania naukowe: język w aspekcie socjo- i etnolingwistycznym.

Stoyno Spasov (Стойно Спасов, *stspasov@abv.bg*): absolwent Uniwersytetu Płowdiwskiego (filologia słowiańska – polonistyka, 2011). Doktorant w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego i Historii Języka Bułgarskiego Uniwersytetu Płowdiwskiego. Zainteresowania badawcze: onomastyka, lingwistyka kognitywna, lingwokulturologia.

Maya Surkova (Майя Суркова, *maye4ka@mail.ru*): studentka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu A. S. Puszkina w Brześciu.

Tomasz Tarasiuk (*tarasiuk.tomasz@gazeta.pl*): magister filologii rosyjskiej (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2008 r.); licencjat ze slawistyki o profilu bułgarystycznym (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2011 r.); absolwent Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie (2011 r.). Od 2011 r. pracuje nad rozprawą doktorską w IS PAN. Zainteresowania badawcze: teologia, antropologia religii, ikona, literatura i kultura obszaru Półwyspu Bałkańskiego i Rosji.

Liljana Tomova (Лиляна Томова, *lili_iv_4@abv.bg*): absolwentka Uniwersytetu Paisija Hilendarskiego w Płowdiwie; magister filologii angielskiej, licencjat na kierunku pedagogika (język angielski i niemiecki).

Maria Zhigalova (Мария Жигалова, *zhygalova@mail.ru*): doktor nauk pedagogicznych, profesor Katedry Teorii i Historii Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu A. S. Puszkina w Brześciu. Członek rzeczywisty Akademii Nauk Pedagogicznych i Społecznych Federacji Rosyjskiej.

